

3 LA TERRA SIGILLATA I EL SEU CONTEXT ARQUEOLÒGIC

3.1 *Definició de terra sigillata, terra sigillata itàlica, terra sigillata gàl·lica, terra sigillata hispànica i terra sigillata indeterminada*

En el context de l'arqueologia clàssica, la ceràmica *terra sigillata* es caracteritza per una pasta i un vernís vermellós, per l'ús preferent de motlles per a l'elaboració de peces decorades i per la presència, en molts casos, de segells impresos generalment en el fons de les peces fent referència al ceramista productor. La ceràmica *terra sigillata* fou produïda a gran escala a partir d'un repertori de formes ben estandarditzat, formant, en alguns casos, serveis de taula complets (amb copes, bols, plats i safates de diferents mides i combinacions). La seva àmplia distribució l'ha convertida en una de les vaixelles fines més importants d'època romana, formant, avui dia, un dels principals grups de la ceràmica romana. Així doncs, actualment s'utilitza el terme *terra sigillata* per referir-se a diferents produccions d'època romana que abracen un llarg període que va de la segona meitat del segle II a.e. fins el segle VII d.e., esdevenint el nom de família de tota una sèrie de produccions que cobreixen de nord a sud i d'est a oest la conca mediterrània (Carandini 1985; Bémont i Jacob 1986; Ettlinger *et al.* 1990). Aquest és, en definitiva, el resultat d'una àmplia xarxa de relacions establertes a partir de semblances tipològiques i visuals (color de la pasta i del vernís) entre diverses ceràmiques fines d'època romana i la *terra sigillata* característica del període republicà tardà / inicis de l'Alt Imperi, especialment l'anomenada *terra sigillata* itàlica i gàl·lica.

Per la seva banda, els estudis arqueomètrics han establert com a característiques tecnològiques principals de la *terra sigillata* l'ús d'argiles calcàries (aproximadament entre 6-7 a 15-16% de contingut en CaO) i una cocció en atmosfera oxidant, gràcies a la utilització de forns de radiació, a una temperatura al voltant de 950°C. Malgrat tot, la realitat és molt més complexa fins i tot per aquelles produccions corresponents al període republicà tardà / inicis de l'Alt Imperi, que semblen, a priori, més uniformes en les seves característiques tipològiques, físiques i tecnològiques. Aquestes produccions, que són entre totes les produccions de *terra sigillata* les més similars entre elles, es troben avui dia englobades en tres grans grups d'acord amb les àrees on s'han trobat de manera majoritària els seus centres productors; es tracta de la *terra sigillata* itàlica, la *terra sigillata* gàl·lica i la *terra sigillata* hispànica. A més, i malgrat que el terme *terra sigillata* engloba una gran quantitat de produccions diferents i de diferents èpoques, n'hi

ha moltes altres relacionades amb aquesta gran família que, tot i complir els requisits per ser-ho (color i tipologia similar), l'arqueologia clàssica no las ha considerat com a *terra sigillata* estrictament parlant i han estat classificades, com veurem en detall més endavant, sota una gran diversitat de noms. És el que nosaltres hem definit *a priori* com a *terra sigillata* indeterminada.

Així doncs, parlem de *terra sigillata* itàlica quan ens referim a la producció de diversos centres, situats dins i fora de la península itàlica, que presenta una tipologia igual o similar a aquella produïda a Arezzo i unes característiques físiques tan homogènies que fan, en principi, impossible de distingir entre produccions, ni d'establir la seva provenença a ull nu (Ettlinger *et al.* 1990). De manera similar, es considera *terra sigillata* gàl·lica la producció de diversos centres situats dins i fora de la Gàl·lia, iniciada en aquest territori pels ceramistes del sud de la Gàl·lia, i que presenta unes característiques físiques i tipològiques comunes que fan, també, que gran part d'aquestes produccions no puguin, en principi, ser diferenciades entre elles, ni atribuïdes als seus centres productors a partir de la seva observació visual (Bémont i Jacob 1986). Pel que fa a la *terra sigillata* hispànica, la producció es limita al territori de la península ibèrica i, tot i que en general no es presenta tan homogènia com les anteriors, també planteja dificultats per diferenciar entre produccions i atribuir-les al seus centres productors a partir de la seva observació a ull nu (Mayet 1984). Aquests tres grans grups presenten, a més, característiques que, en principi, sí permeten diferenciar-les entre elles. Per acabar, hem considerat com a *terra sigillata* indeterminada totes aquelles produccions de color i/o tipologia igual o similar a les anteriors però que es poden diferenciar clarament d'aquelles pel seu aspecte extern. Es tracta d'aquelles produccions que, en el cas concret de Badalona, els autors previs a nosaltres i nosaltres mateixos abans d'iniciar el treball arqueomètric classificàvem bé com a *prearetines*, bé com a *presigillates* i que a d'altres jaciments poden haver estat classificades sota aquests o altres noms. A més, la desconexió general sobre aquest tipus de produccions és tal que, primer, el fet que a diversos jaciments s'utilitzi el mateix nom per a classificar tot allò que no es considera una veritable *sigillata* no garanteix que s'estigui parlant del mateix tipus ceràmic, ni que, segon, tot el que es classifica sota un mateix nom en un mateix jaciment correspongui en realitat a una sola producció. Per nosaltres, el fet que físicament no compleixin els requisits d'una *sigillata* clàssica no és raó perquè no siguin anomenades com a tal, ja que dins aquesta gran família que hem definit com a *terra sigillata* hi ha moltes produccions que no presenten

aquest aspecte i no per això deixen de ser considerades com a *terra sigillata*. És per aquest motiu que, en aquest treball i fins a l'obtenció dels resultats procedents de la caracterització arqueomètrica que ens permetés clarificar aquest món, vam decidir englobar totes aquestes produccions sota el nom de *terra sigillata* indeterminada.

3.2 Introducció als jaciments estudiats (Figura 1)

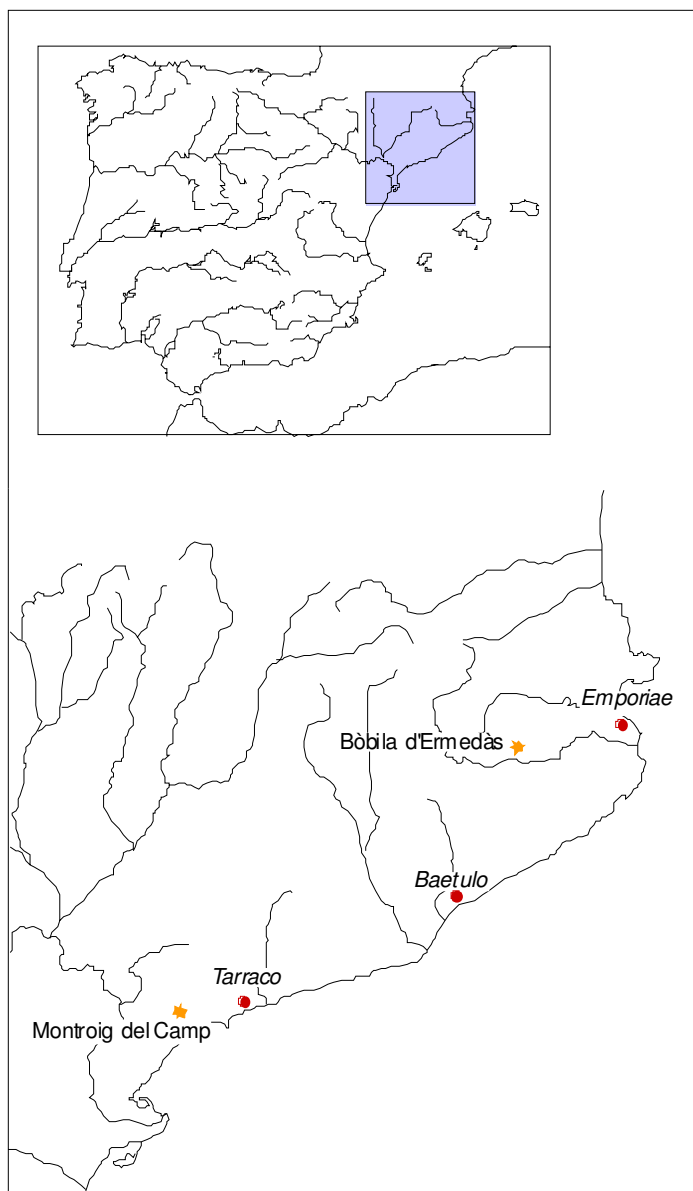

Figura 1. Situació geogràfica dels jaciments estudiats

L'estudi arqueològic de la *terra sigillata* analitzada en aquest treball se centra exclusivament en el jaciment de *Baetulo* (Badalona), del qual hem analitzat en profunditat el seu context estratigràfic. Malgrat l'emplaçament estratègic de la ciutat, situada a la costa, i la important activitat comercial que es desenvolupà gràcies a la pròspera indústria del vi, *Baetulo*, com a centre receptor, deuria formar part de rutes comercials que proveïrien alhora altres ciutats de la província de la Tarraconense. Molt probablement, aquest comerç deuria estar relacionat amb ciutats que van tenir un paper més destacat en aquesta zona durant el període republicà tardà i l'Alt Imperi com serien

Emporiae i *Tarraco*. Amb la finalitat de comprovar aquesta hipòtesi, vam decidir incloure en aquest treball una mostra de *terra sigillata* d'aquests dos jaciments, tant dels tres grups principals *terra sigillata* itàlica, *terra sigillata* gàl·lica i *terra sigillata* hispànica, com del grup que nosaltres hem definit *a priori* com a *terra sigillata* indeterminada. En el cas de la Bàbila d'Ermedàs i Montroig del Camp la mostra

correspondria, en principi, a *terra sigillata* hispànica de producció pròpia. Així doncs, la mostra total de l'estudi està composta per 402 individus (Taula 1, Annex 6). Nosaltres no entrarem en l'anàlisi arqueològica d'aquests altres jaciments, només farem una breu introducció, que en el cas d'Empúries i Tarragona es centra principalment en l'etapa que ens ocupa, amb la finalitat de situar al lector en l'espai en què es desenvolupa aquest treball.

3.2.1 Centres productors

3.2.1.1 Bòbila d'Ermedàs (Figura 1)

El Forn de la Bòbila d'Ermedàs (Cal Menut), a Cornellà de Terri (Pla de l'Estany) (Casas *et al.* 1990) es va posar al descobert a inicis dels anys 80 gràcies a la seva localització a partir d'una prospecció geofísica portada a terme l'any 1963. La producció ceràmica es centraria en material constructiu, ceràmica comuna i *sigillata* hispànica, segons ho demostra la troballa de diversos fragments de motlle per la fabricació de *sigillata*, *sigillates* sense envernissar i rebuigs de forn. Cronològicament, el seu període de funcionament aniria des de la segona meitat del segle I fins al segle II.

Durant l'elaboració d'aquest treball, el Dr. Joaquim Tremoleda, co-director de les excavacions d'aquest centre, ens va oferir la possibilitat de caracteritzar arqueomètricament la producció de *sigillata* de Cal Menut. Gràcies a aquesta proposta, setze individus procedents d'aquest jaciment formen part d'aquest treball (CDT001 a CDT016) (Taula 2, Annex 6). D'aquests, 11 presenten tipologia identificable i d'aquests la majoria es correspon amb formes característiques d'època flàvia com són les copes Drag.35 i Drag.37 (inventari Annex 1).

3.2.1.2 Montroig del Camp (Figura 1)

L'any 1983 es va localitzar a Montroig del Camp (Baix Camp), molt a prop de la ciutat de Tarragona, tota una sèrie d'estructures i materials que es van relacionar amb un centre de producció ceràmica (Pallejà 1994). Pel que fa a la producció de *sigillata* hispànica, aquesta va quedar demostrada per la presència de motlles per a la producció de *sigillates*, *sigillates*, rebuigs de forns i elements de forn, com carrets per amuntegar les peces, tubs i diversos fragments d'escòria ceràmica. L'autora, d'acord amb les formes de *sigillata* recuperades al jaciment, proposa, el període de màxima activitat del taller, entre finals del segle I i començaments del segle II tenint el seu final a inicis del segle III.

La proximitat de Montroig del Camp a *Tarraco*, afavoria la hipòtesi que la *sigillata* d'aquest centre s'hagués distribuït a la ciutat. Per intentar confirmar aquest punt, vam demanar al director del Museu Arqueològic Nacional de Tarragona, que és on són dipositats els materials d'aquesta excavació, mostres d'aquest taller per a caracteritzar-lo arqueomètricament. Així, 23 individus d'aquest taller formen part d'aquest treball (MON001 a MON023) (Taula 2, Annex 6). D'aquests, 3 corresponen a elements de forn, 3 a motlles per a la fabricació de *terra sigillata* i 16 a *terra sigillata*. D'aquests 16 individus, 10 tenen tipologia identificable segura i 4 possible, essent la forma més abundant la copa Drag.³⁷ (inventari Annex 2).

3.2.2 Centres receptors

3.2.2.1 *Emporiae* (Figura 1)

Tot i el desembarcament de les tropes romanes a Empúries l'any 218 a.e. amb motiu de la Segona Guerra Púnica, no hi ha indicis, ni històrics ni arqueològics, que permetin suggerir la construcció d'estructures estables per part dels romans en aquest moment (Aquilué *et al.* 1984). És més plausible pensar en l'establiment d'un campament provisional des d'on es planificaria la campanya militar i en l'ús de la pròpia ciutat grega com a *oppidum* des del qual es controlava perfectament el port. La conquesta de la Península Ibèrica, va comportar la revolta de molts pobles indígenes i la decisió per part de Roma d'enviar més tropes per pacificar definitivament la zona. Aconseguida la pacificació, s'estableix a Empúries una fortalesa militar o *praesidium* destinat a mantenir una guarnició permanent que fos capaç, d'una banda, d'actuar immediatament en cas de noves rebel·lions i d'una altra, que garantís especialment el comerç a partir del control del port emporità, d'importància cabdal en la recepció i redistribució d'una gran quantitat de productes, procedents principalment de la Península Itàlica, dels quals en destaca el vi i les ceràmiques.

A partir del *praesidium*, cap a les darreries del segle II i al llarg del segle I a.e., anirà creixent una ciutat romana que es localitzarà a l'oest de la ciutat grega (Aquilué *et al.* 1984). Així, s'observa la implantació d'una xarxa urbana ortogonal fent servir els eixos principals del *praesidium*, que es desmuntarà, i que donarà com a resultat un conjunt urbà amb una superfície d'unes 21 hectàrees envoltat per una muralla d'uns 2 km de perímetre. Aquesta fundació s'emmarca en un procés que es detecta a tot el nord-est peninsular entre la segona meitat del segle II a.e. i la primera del segle I a.e. que comportarà la creació de noves fundacions i l'ocupació i explotació del territori a partir

de la implantació de nombroses *villae*, amb la introducció de noves tècniques agràries i ramaderes i nous conreus, com ara la vinya i l'olivera. Correspon probablement també a aquest moment de les darreries del segle II a.e., la construcció del gran espigó del port de la ciutat amb l'objectiu de protegir-lo dels temporals de llevant, suggerint la importància i consolidació de la nova ciutat com a gran centre de redistribució dels productes itàlics i probablement d'alguns productes locals.

En la segona meitat del segle I a.e. es produirà la unificació dels dos nuclis urbans, la ciutat grega i la nova ciutat romana, i es donarà lloc al municipi romà d'*Emporiae*, nom que fa palès el seu origen dual (Aquilué *et al.* 1984). Així, es desmuntarà la muralla de llevant de la ciutat romana i la de ponent de la ciutat grega, construint-se un nou tram que unirà els *pomeria* d'ambdues ciutats. Durant aquesta segona meitat del segle I a.e. i fins al govern de Tiberi (14 – 38 d.e.) la ciutat es trobarà immersa en un període de benestar econòmic que es desprèn de la configuració de la plaça del *forum* a finals del segle I a.e. i de la construcció de gran i luxoses *domus*.

Respecte a la plaça del *forum*, excavacions recents mostren, contràriament al que s'havia proposat fins ara, que la seva configuració com a tal no es produiria fins a finals del segle I a.e. (Aquilué *et al.* 2002). En aquest moment s'amortitzaria una part de les sitges existents en aquesta àrea i s'iniciaria la construcció de diversos edificis que configuraran el *forum* altimperial. La localització d'aquestes sitges amortitzades en època d'August s'ha de posar en relació amb l'amortització d'altres a mitjan segle II a.e. i que, en conjunt, haurien ocupat una gran extensió més enllà de la zona del propi *forum*. Això indicaria, d'acord amb els autors, que l'aspecte i la funció d'emmagatzematge de l'espai que després ocuparà el *forum* no canviaria substancialment durant els segles II i I a.e. i suggereix, per Empúries, un rol també com a centre receptor de la producció cerealística del territori del voltant del qual havia estat el centre de control fiscal i administratiu des de la seva fundació.

La prosperitat d'*Emporiae* començarà a minvar a partir del canvi d'era degut, molt probablement, al canvi en la direcció del mercat marítim que ara es produeix des de diversos ports de la costa catalana, que es troben més a prop del centres de producció, principalment de vi, cap als mercats d'Itàlia i altres (Aquilué *et al.* 1984). Tot i així, durant la primera meitat del segle I d.e., l'activitat edilícia continua amb la construcció de petits temples, a l'àrea del *forum*, i del gimnàs i l'amfiteatre, fora

muralla. A partir d'època flàvia, s'observa però una ràpida recessió, amb l'esfondrament d'edificis públics detectats a la zona del *forum* i l'abandonament de zones senceres de la ciutat. Al llarg del segle II, d'acord amb el registre arqueològic, la ciutat s'abandonarà progressivament, tot i que sembla que en alguns indrets hi haurà certa pervivència fins a la segona meitat del segle III.

Dels 63 individus que formen part de la mostra d'*Emporiae*, 34 presenten tipologia identificable, tot i que en alguns casos no es pot establir amb total seguretat (inventari Annex 3). D'aquests, 17 corresponen a *sigillata* indeterminada, que en el propi jaciment han classificat com a producció Roig Corall, 10 amb tipologia identificable; 22 són TSI, 5 amb tipologia identificable; 15 corresponen a TSS, 10 amb tipologia identificable; i, finalment, 9 són TSH, tots ells identificats tipològicament. També s'han documentat 5 marques de ceramista, 2 sobre *sigillata* indeterminada i 3 sobre TSI. Per a la seva caracterització arqueomètrica, els 17 individus corresponents a *sigillata* indeterminada han rebut les referències EMP021 a EMP023, EMP031 a EMP044 (Taula 2, Annex 6). Els 22 individus de TSI han rebut les referències EMP001 a EMP020, EMP045 i EMP046 (Taula 2, Annex 6). Els 15 individus de TSS han rebut les referències EMP049 a EMP063 (Taula 2, Annex 6). I, finalment, els 9 individus de TSH han rebut les referències EMP024 a EMP030, EMP047 i EMP048 (Taula 2, Annex 6).

Tots els individus procedeixen de les excavacions modernes que s'han dut a terme en la zona del *forum* de la ciutat romana entre els anys 1992 i 1999. Així, la majoria dels individus de *sigillata* indeterminada analitzats en aquest estudi (EMP031, EMP034, EMP036 a EMP044) provenen de contextos datats entre l'any 30 a.e. i l'any 15 d.e. Entre aquests, cal destacar dues gerres amb nansa que podrien correspondre a la forma pre-sigga 260 (EMP035 i EMP039), el fragment d'un coll corresponent a una altra gerra possiblement de la mateixa forma (EMP022) i dues copes possiblement de la forma pre-sigga 120 (EMP031 i EMP041), una amb marca il·legible al fons; totes dues formes corresponen a la possible producció de la zona narbonesa definida per Passelac (1986a, 1993). Cal destacar, també, la documentació d'una altra marca de la qual no s'ha pogut identificar l'oficina (EMP037) que es troba sobre el fons d'una copa indeterminada. Respecte als individus de *sigillata* itàlica, 7 dels 22 individus analitzats en aquest estudi provenen de contextos que es daten entre l'any 50 a.e. i l'any 25 d.e. Lamentablement, cap d'aquests 7 individus presenta tipologia identificable i tot i que un d'ells presenta marca de ceramista (EMP003) tampoc no s'ha pogut identificar l'oficina. La resta,

provenen de contextos més moderns per als quals es proposa una cronologia final a partir de finals del segle I d.e., moment en què la *sigillata* itàlica s'ha de considerar ja com a residual. Malgrat tot, és interessant destacar la documentació de 2 individus amb marca de ceramista. L'individu EMP006 correspon a un fons amb peu de cronologia antiga amb una marca en situació radial de la qual no hem pogut identificar l'oficina. L'altre individu, EMP007, és el fons d'una copa que podria correspondre a la forma Consp.32.5 i presenta una marca *in p.p.* amb les sigles *M·P·S*. Arqueològicament, es proposa Pisa com a possible centre d'origen quan la marca apareix en cartel·la rectangular o en forma de fulles de trèbol (OCK 1354) però quan, com és el nostre cas, apareix *in p.p.*, la marca s'atribueix al ceramista *M. Perennivs Satvrninvs* d'Arezzo (OCK 1410). Pel que fa a la *sigillata* sud-gal·lica, 6 dels 15 individus analitzats en aquest estudi provenen de contextos altimperials datats fins a finals del primer quart del segle II d.e. Entre aquests, cal destacar la presència de dues copes Drag.37 (EMP056 i EMP058) i una copa Drag.35 (EMP053). La resta procedeixen de contextos més moderns, fins a finals del segle III, i en cap cas s'observa la presència de formes característiques del segle II. Finalment, els 9 individus de *sigillata* hispànica analitzats en aquest estudi provenen de contextos datats a partir del primer quart del segle II d.e. endavant. La forma més documentada correspon a la copa Drag.37 i no s'observen, tampoc en aquest cas, peces que es puguin considerar avançades o tardanes.

3.2.2.2 *Tarraco* (Figura 1)

L'origen de *Tarraco* (Macias 1999, 298-302) es troba en l'emplaçament d'un campament militar a prop d'un assentament ibèric, *Tarrakon*, que, amb el temps, serà assimilat per la ciutat romana. Des d'inicis del segle II a.e., es detecten transformacions constructives en el nucli ibèric alhora que es produeix la urbanització *ex novo* d'àrees properes i la construcció de la muralla en dues fases, una primera de marcat caràcter militar i el que seria l'ampliació, què culminarà durant la segona meitat del segle II a.e. i que englobaria la zona residencial característica ja d'una ciutat romana. Durant tota aquesta segona meitat del segle II es constata una gran activitat constructiva amb la creació de nous carrers, noves cases i una xarxa de clavegueram. Aquesta evolució culminarà amb la unió de l'antic nucli militar, el nucli ibèric reformat urbanísticament i plenament romanitzat i la zona portuària. Tot aquest procés s'engloba dins el fenomen a que fèiem referència en parlar d'*Empúries*, i que s'observa a tot el nord-est peninsular entre la segona meitat del segle II a.e. i la primera del segle I a.e., i que comportarà la creació de noves ciutats, l'explotació agrícola del territori i l'assimilació dels nuclis

ibèrics preexistents. *Tarraco* pateix una nova transformació, a partir de diverses actuacions urbanístiques que s'atribueixen a August, en què s'urbanitzarien nous sectors suburbials al nord de la ciutat, es configuraria el *forum* de la ciutat colonial i els seus entorns i s'urbanitzaria la zona portuària. A partir d'aquest moment, la remodelació urbanística més important detectada a la ciutat es portarà a terme en època flàvia. Aquesta afectarà la part alta de la ciutat, l'antic nucli militar, i comportarà la transformació d'aquesta zona en l'àrea administrativa i religiosa oficial de *Tarraco*, independent del govern de la pròpia ciutat. És també d'aquest moment el circ que, situat transversalment al límit d'aquesta zona, faria de separació entre la ciutat residencial i aquesta nova zona oficial. A inicis del segle II d.e. amb la construcció de l'amfiteatre, sembla que *Tarraco* queda completament configurada. Però la prosperitat de la que gaudeix la ciutat fins aquest moment, reflectida en la construcció de nombrosos edificis monumentals i en el creixement urbanístic fins i tot fora muralla, comença a canviar a partir de la segona meitat del segle II i inicis del segle III. En aquest moment es detecta el tancament del teatre i l'abandonament d'algunes zones urbanes i suburbanes. Sembla, doncs, que la ciutat entra en una nova etapa de transformacions a nivell social i econòmic que també comportarà canvis a nivell polític, amb un augment del poder imperial a través dels governadors provincials en detriment del poder municipal.

Dels 75 individus que formen part de la mostra de *Tarraco*, 31 presenten tipologia identificable, tot i que en alguns casos no es pot establir amb total seguretat (inventari Annex 4). D'aquests, 30 corresponen a *sigillata* indeterminada, 2 amb tipologia possible identificable; 12 són TSI, 8 amb tipologia identificable; 11 corresponen a TSS, tots amb tipologia identificable; i, finalment, 21 són TSH, 10 identificats tipològicament. També s'han documentat 14 marques de ceramista, 7 sobre *sigillata* indeterminada i 7 sobre TSH. Per a la seva caracterització arqueomètrica, els 30 individus corresponents a *sigillata* indeterminada han rebut les referències TAR036 a TAR066 (Taula 2, Annex 6). Els 12 individus de TSI han rebut les referències TAR001 a TAR013 (Taula 2, Annex 6). Els 11 individus de TSS han rebut les referències TAR014 a TAR023 (Taula 2, Annex 6). I, finalment, els 21 individus de TSH han rebut les referències TAR024 a TAR035 i de TAR067 a TAR075 (Taula 2, Annex 6).

La majoria dels individus procedeixen de les excavacions modernes que s'han dut a terme a la ciutat durant els últims anys; tot i així, s'ha considerat una sèrie de mostres que procedeixen d'excavacions antigues i que pertanyen al fons museu. La

majoria són el que hem classificat com a *sigillata* indeterminada i entre elles cal destacar 7 individus que presenten marques de ceramista (TAR039, TAR040, TAR044, TAR047, TAR048, TAR049 i TAR062). Cap d'aquestes marques ha pogut ser classificada arqueològicament i només una es troba a la revisió de Kenrick de l'Oxé-Comfort, (TAR039, *DIOSCV/RIDES*) (OCK 744). Tot i així, es tracta d'una marca única per a la qual no es proposa localització. Respecte a les formes, la majoria d'individus són parts de fons i peu de difícil classificació i només dos dels tres que presenten vora i paret (TAR045 i TAR057) presenten similituds amb les formes itàliques Consp.4 i Consp.12 respectivament. Pel que fa a la *sigillata* itàlica, cal destacar que la majoria de formes identificades pertanyen al període bé finals d'August i Tiberi, Consp.B.1.9 (TAR003, TAR005), Consp.20.3 (TAR002), bé a partir de Tiberi Consp.34 (TAR001, TAR006), Consp.36.4 (TAR007). Respecte a la TSS, tots 11 individus han pogut ser identificats tipològicament i es corresponen amb les formes llises Drag.18, Drag.15/17, Drag.27, Drag.24/25 i 1 que podria adscriure's a la forma Drag.17a. Finalment, cal destacar que els 10 individus de TSH que presenten tipologia identificable corresponen a formes llises, Drag.15/17, Drag.27, Hisp.4, Drag.33 i Ritt.8. A més, s'han documentat 7 marques de ceramista (TAR069 a TAR075) de les quals dues es poden associar arqueològicament amb el taller de Tricio (TAR069, possiblement amb el ceramista *Sempronivs*, i TAR075, amb *Maternvs Tritiensis*), mentre que la resta no ha estat possible adscriure-les arqueològicament a cap oficina amb seguretat.

3.2.2.3 *Baetulo* (Figures 1 i 2)

Baetulo és una de les ciutats de tot un seguit de petites poblacions d'orígens diversos, bàsicament *Barcino* (Barcelona), *Baetulo* (Badalona), *Iluro* (Mataró) i *Blandae* (Blanes), que es desenvoluparen al llarg de la costa catalana a partir de la segona meitat del segle II a.e. i molt especialment ja en el segle I a.e., a partir de l'existència de les dos grans ciutats d'època tardo-republicana i altimperial que acabem de veure, *Emporiae* al nord i *Tarraco* al sud. *Baetulo* és una fundació de la primera meitat del segle I a.e. (Jiménez 2002, 65-67) a l'antiga *Laietania* ibèrica. Situada a la costa, damunt d'una petita elevació del terreny, fou una ciutat de nova planta amb una extensió, en els seus orígens, d'unes 11 ha, envoltada per muralles, seguint un pla ortogonal (Guitart 1976, Padrós 1985, Guitart i Padrós 1991, Guitart, Padrós i Fonollà 1993). A partir de la segona meitat del segle I a.e. gràcies a la producció i comercialització de vi que exporta principalment cap a la Gàl·lia (Comas 1985b, 1991, 1997), *Baetulo* queda del tot incorporada als circuits comercials de la Mediterrània

convertint-se també en un important centre de recepció. A la ciutat arribaran, entre d'altres, vi de la Península Itàlica i oli i *garum* de la Bètica. Juntament amb aquests productes bàsics i aprofitant al màxim la capacitat dels vaixells, els *negotiatores* distribueixen alhora altres mercaderies que esdevenen signes d'identitat d'una societat homogeneïtzada, ja romanitzada com ara la ceràmica *terra sigillata*.

Aquesta activitat va afavorir el gran desenvolupament econòmic que va tenir lloc a partir de l'últim quart del segle I a.e. -en època de l'emperador August- que es veu reflectit, pel que fa a l'urbanisme, en una gran activitat edilícia tant a nivell públic com a nivell privat que comporta l'estructuració urbanística de, com a mínim, una part de la ciutat de *Baetulo*. La presència de ceràmica *terra sigillata* recuperada en estratigrafies relacionades amb nombroses estructures d'aquesta etapa així ho confirma. De la mateixa manera, l'estudi de la *terra sigillata* procedent d'estratigrafies d'altres etapes també permet corroborar i precisar diverses actuacions que es van produir a la ciutat, tant a nivell privat com a nivell públic, datades en època de Tiberi, època clàudia i inicis d'època flàvia, que s'han de considerar puntuals i ja no reformes urbanístiques globals. En l'àmbit privat es tracta bàsicament de l'amortització de determinades estructures, mentre que en l'àmbit públic corresponen bàsicament a treballs de reparació o remodelació de carrers. Finalment, l'anàlisi de la *terra sigillata* procedent de contextos datats a finals del segle I permet confirmar i precisar que en època de Domicià (81 – 96 d.e.) es produeix un fenomen d'abandonament i amortització de nombroses estructures tant públiques com privades a diversos sectors de la ciutat, cosa que indicaria que la ciutat va sofrir algun tipus de reestructuració urbanística a partir d'aquest moment (Madrid 1997). La nostra Tesi de Llicenciatura finalitzava en aquell període. El treball que presentem a continuació aprofundeix en l'anàlisi de la *terra sigillata* procedent d'aquests contextos i amplia l'examen a la *terra sigillata* d'altres, datats ja en el segle II. En aquest moment es detecta en algunes zones el cobriment intencionat d'estructures i espais abandonats amb anterioritat, mentre que a d'altres es fan remodelacions per ampliar o reutilitzar les estructures preexistents.

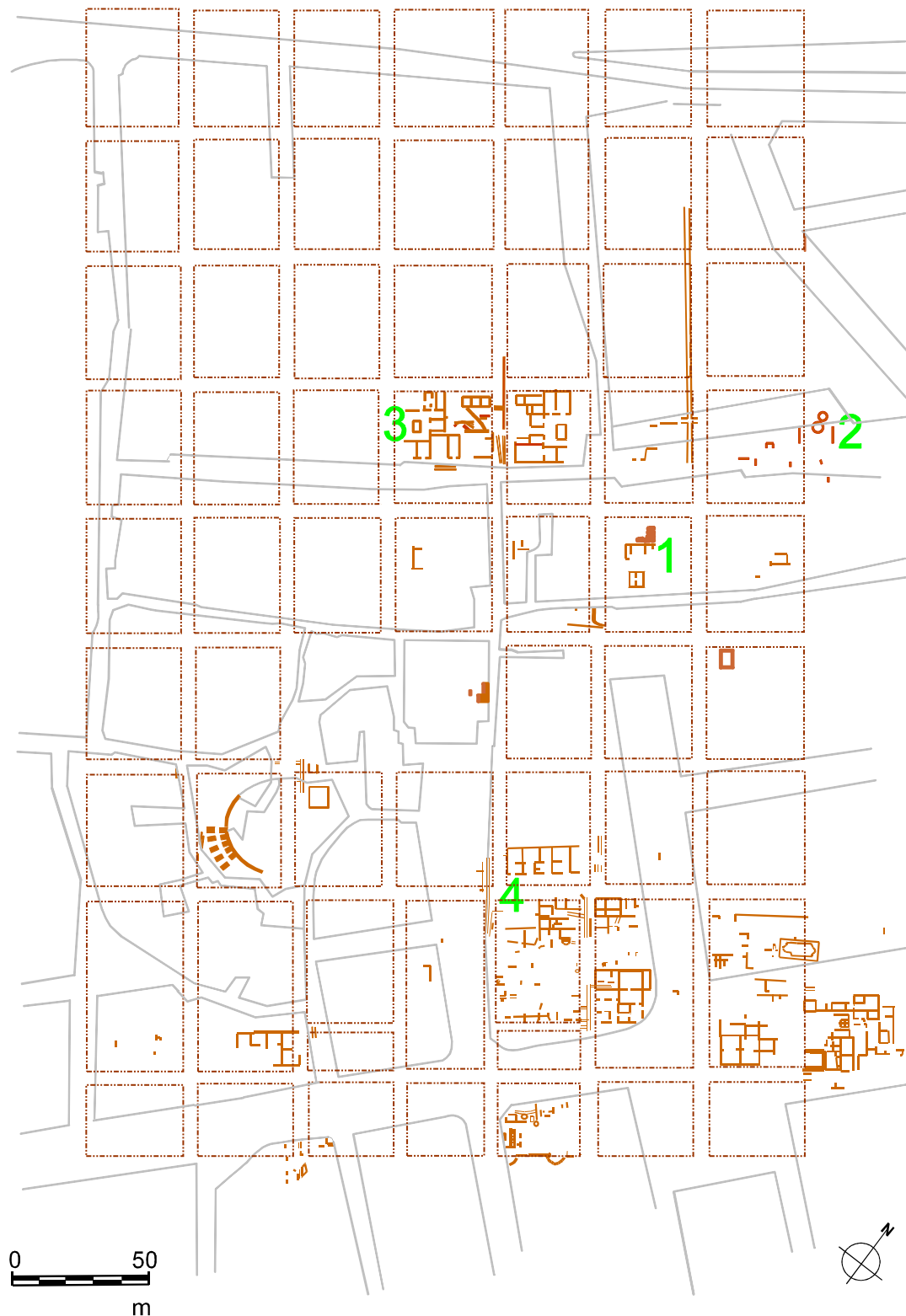

Figura 2. Croquis de la planta de la ciutat romana de *Baetulo* amb les restes més importants, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà (en gris, trama de la ciutat de Badalona actual). 1. Carrer Fluvià, 2. Carrer Pujol, 3. Carrer Lladó i 4. Pça. Font i Cussó

3.3 *El context arqueològic de la terra sigillata de Baetulo*

Per dur a terme l'estudi arqueològic de la *terra sigillata*, s'han seleccionat diversos contextos estratigràfics apareguts en excavacions modernes realitzades a

diferents sectors de la ciutat a partir dels anys 70. Els estrats considerats s'engloben dins una àmplia etapa que abraça des dels inicis del principat d'August fins la segona meitat del segle II. Donat que l'objectiu principal d'aquest treball és identificar i precisar la circulació a *Baetulo* de les diferents produccions ceràmiques, la seva aparició, evolució, coexistència i substitució d'unes per les altres, hem seleccionat diferents contextos que cobreixen diverses etapes intermèdies d'aquest ampli espai temporal (Taula 3, Annex 6). Com veurem a continuació, alguns dels estrats analitzats corresponen a farciments que amortitzen estructures determinades, mentre que d'altres són estrats procedents de la seqüència estratigràfica d'excavacions en extensió. En ambdós casos, l'estudi complet de la *terra sigillata* documentada al seu interior, és a dir arqueològic i arqueomètric, ens ha permès, com veurem al final del treball, establir diferents fases històriques per les accions relacionades amb aquests estrats, construccions, remodelacions i/o amortitzacions d'estructures i/o àrees concretes de la ciutat, d'acord amb les cronologies aportades per la pròpia *terra sigillata*.

A més, com hem assenyalat anteriorment, per a completar l'estudi de la *sigillata* indeterminada s'han seleccionat individus procedents del fons del museu, és a dir peces sense context estratigràfic. La decisió es va prendre davant la constatació, a partir dels primers resultats procedents de la caracterització arqueomètrica, de la diversitat de produccions observades i l'escadussera representació d'algunes d'elles a partir només dels contextos estratigràfics considerats.

3.3.1 Carrer Fluvià (Context *FL54*) (Taula 3)

Les excavacions portades a terme entre novembre de 1984 i març de 1985 al carrer Fluvià 23 van posar al descobert les restes de quatre habitacions pavimentades amb *signinum* i *signinum* tesel·lat i un pati (Figura 3), que formaven part d'una *domus* abandonada parcialment en època flàvia (Padrós 1985, 53-55).

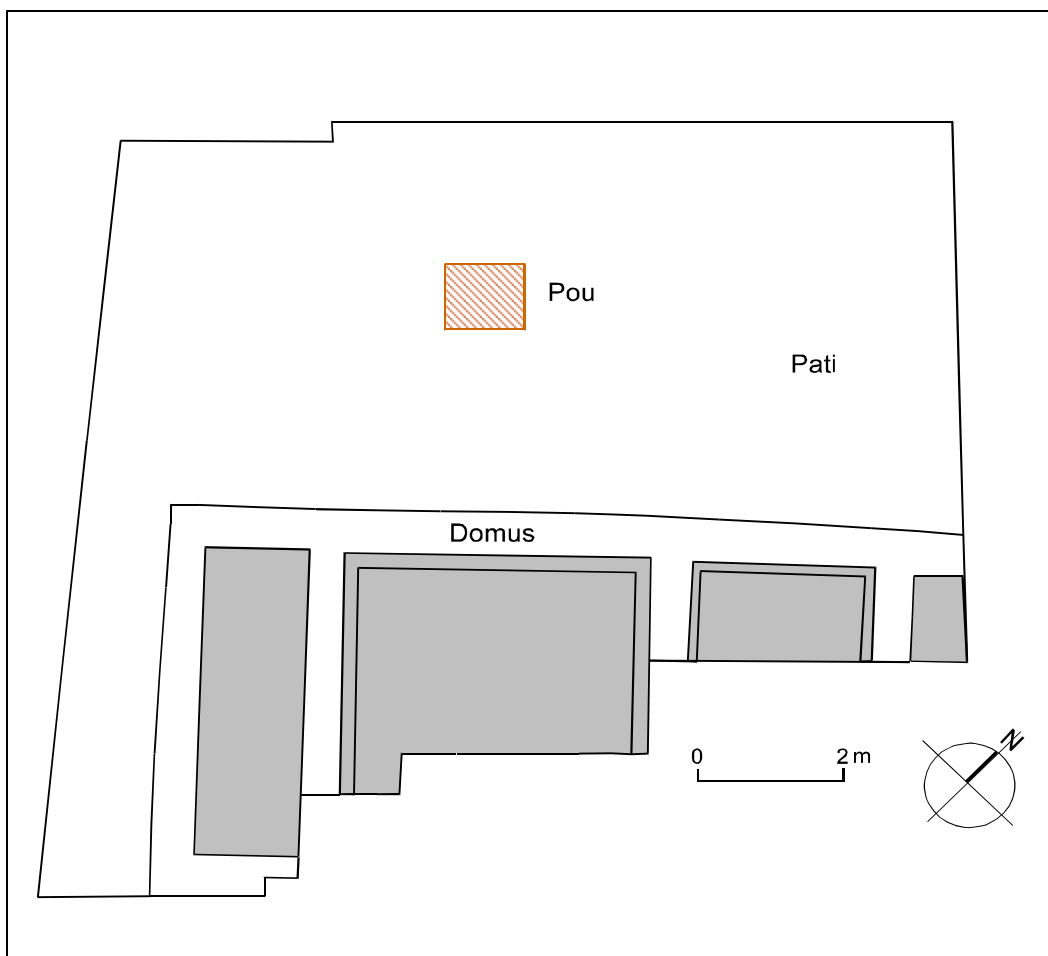

Figura 3. Croquis de la planta de l'excavació del carrer Fluvià, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

El moment de construcció de la casa, es va situar en època tardo - republicana. Aquesta datació se sustentava en les similituds del seu paviment amb els mosaics recuperats en la *domus* del carrer Lladó (Figures 2 i 10), ja que tant les parets com els paviments s'inserien directament a la terra verge (Guitart i Padrós 1990, 169; Guitart, Padrós i Puerta 1991, 41)¹. A la zona del pati, documentada al NO de les habitacions, el testimoni més antic era un pou excavat a l'argila natural que proveiria d'aigua la casa fins a la seva amortització (Figura 3). El farciment d'aquest pou (estrat 54) (*FL54*) (Taula 3, Annex 6) va proporcionar el conjunt de material més abundant de l'excavació, amb més de 8000 fragments ceràmics recuperats, per la qual cosa ha estat objecte de diversos estudis, alguns dels quals també han inclòs la *terra sigillata* (Comas 1991, Comas *et al.* 1994a).

¹ Posteriorment, una intervenció sota el paviment de l'atri de la *domus* del carrer Lladó, va proporcionar material que va permetre precisar la seva cronologia inicial a època d'August (Guitart i Padrós 1988).

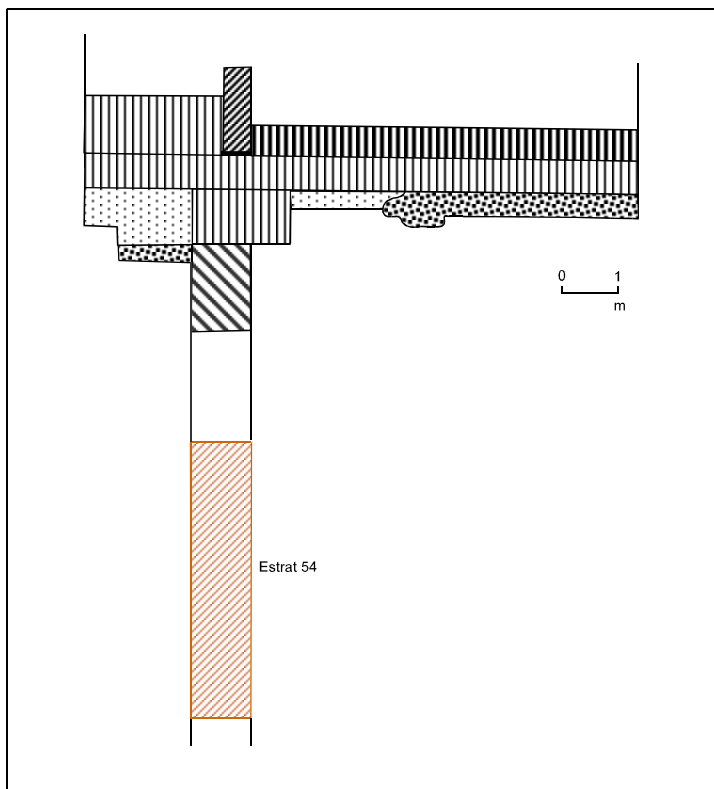
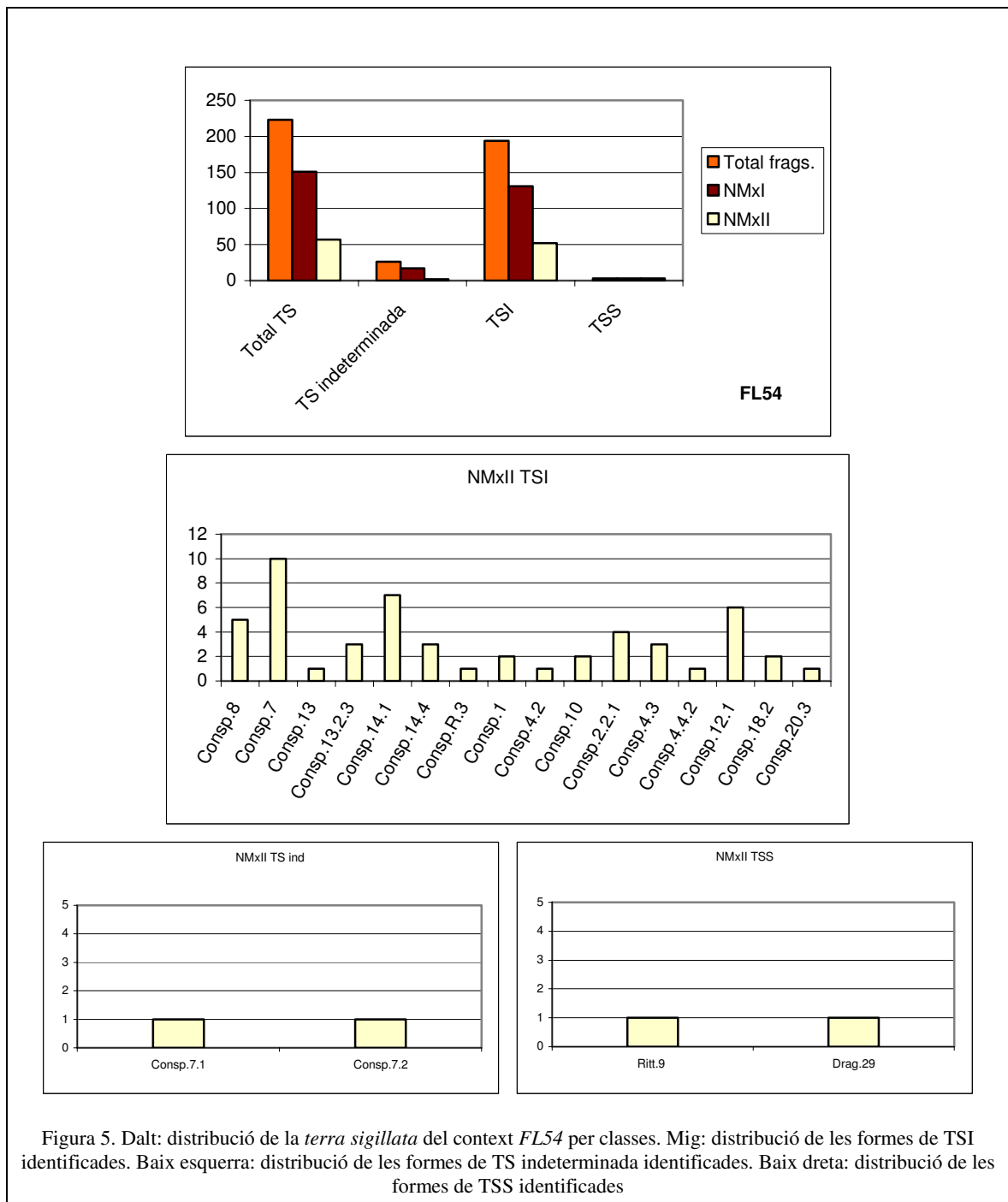

Figura 4. Carrer Fluvià. Croquis de la secció del pou, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

Aquesta estructura estava excavada a l'argila natural, sense cap tipus de revestiment, amb unes dimensions de 1.06 x 0.98 m. La part superior era més ampla que la resta i comptava amb dos encaixos, possiblement, s'hi inseriria algun tipus de pedra de molí (Guitart, Padrós i Puerta 1991, 42). Es va poder excavar fins a una fondària de 12 m, doncs a partir dels 10 m la terra ja apareixia molt fangosa, per la proximitat de les capes

freàtiques; les parets s'esllavissaven i era perillós continuar (Padrós 1985, 54). La part de la boca i el primer tram del pou estaven coberts per un farciment que ha proporcionat una datació de primer quart del segle II d.e. A continuació hi havia un espai buit, sense terra, d'uns 2 m, després del qual començava un gran farciment, l'estrat 54, del qual procedeix la *terra sigillata* d'aquesta excavació analitzada en aquest estudi (Figura 4).

D'aquest context es van recuperar 223 fragments de *terra sigillata* (Madrid 1997, 1999a), que corresponen a 151 individus (inventari Annex 5), entesos com a nombre màxim d'individus (NMxI), 56 dels quals amb tipologia identificable (NMxII) (Figura 5). D'aquests, 17 individus corresponen a *sigillata* indeterminada, 2 amb tipologia identificable. La TSI ha estat la més abundant del conjunt amb 131 individus, 52 amb tipologia identificable. També hem comptabilitzat 3 individus de TSS, 2 amb tipologia identificable. Per últim, hem pogut documentar 11 marques de ceramista en aquest conjunt, totes elles sobre individus de TSI (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) (Madrid 1999b). 21 individus d'aquest context han estat caracteritzats arqueomètricament, 2 de *sigillata* indeterminada (BDT001 i BDT002) i 19 de TSI (BDT003 a BDT011 i BDT013 a BDT022) (Taula 2, Annex 6).

Aquest estrat presenta una gran quantitat de material residual que podria correspondre al fet que el pou s'hagués utilitzat com abocador durant un temps. La major part de *sigillata* itàlica documentada presenta les formes característiques de meitat d'August Consp.7, Consp.12.1, Consp.14.1 i Consp.14.4 entre d'altres, tot i que no manca la presència de formes arcaïques com les Consp.1, Consp.2.2.1, Consp.8 i Consp.13, també entre d'altres. Les formes més modernes corresponen a les anomenades formes clàssiques i estan representades per les tipologies Consp.18.2 i Consp.20.3, les quals, conjuntament amb els 3 individus de *sigillata* sud-gal·lica, serien

contemporànies a l'amortització definitiva del pou. Pel que fa a aquestes tres peces, tot i que es tracta de fragments molt petits, es pot indicar que una correspondria a la forma Drag.29, probablement a la seva variant més antiga, Drag.29a, ja que es tracta de la part de la carena i la seva curvatura és encara suau i arrodonida. El segon individu correspon a la part d'una vora pertanyent a una copa de la forma Ritt.9a, és a dir, la variant més antiga d'aquesta forma que també s'inscriu en el mateix període productiu que l'anterior. Finalment, l'últim individu és la part de la paret, possiblement d'un gobelet, que podria correspondre tant a la forma Dech.57 com a la Halt.16, totes dues característiques també del període primitiu de la producció sud-gàl·lica.

Pel que fa a les 11 marques documentades en aquest conjunt (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) la seva anàlisi arqueològica (Oxé *et al.* 2000) indica que la majoria correspondrien a ceramistes que iniciarien la seva activitat durant el primer període de producció de TSI i que, d'acord amb les formes sobre les que s'han trobat documentades les seves marques i els contextos estratigràfics en què han aparegut algunes d'elles, no superarien el canvi d'era. Com veurem a continuació, sis d'elles s'associen amb el taller d'Arezzo (Figura 6, 4, 5, 7, 8, 9 i 10), una amb Arezzo i també amb la vall de Po (Figura 6, 6), mentre que per dues d'elles es proposa com a possible provinença Itàlia central (Figura 6, 1 i 3). La marca més moderna es troba relacionada amb el taller de Pisa (Figura 6, 2) i la seva cronologia abraçaria gairebé tota la primera meitat del segle I d.e, per la qual cosa seria l'única marca vigent en el moment en què s'amortitza el pou. L'última marca és il·legible (Figura 6, 11) i per tant no ha estat possible adscriure-la arqueològicament amb cap taller o zona determinada. Lamentablement, cap d'aquestes marques ha pogut ser caracteritzada arqueomètricament per nosaltres.

MARQUES TS BADALONA

Context FL54

1-BD85/FL/54/60
F85-5844

2-BD85/FL/54/111
F85-5868

3-BD85/FL/54/56
F85-5840

4-BD85/FL/54/144
F85-5929

5-BD85/FL/54/59
F85-5843

6-BD85/FL/54/22
F85-5796

7-BD85/FL/54/112
F85-5869

8-BD85/FL/54/53
F85-5836

9-BD85/FL/54/55
F85-5838

10-BD85/FL/54/54
F85-5837

11-BD85/FL/54/58
F85-5842

Context PJ6

12-BD76/PJ/6/7
K76-1164
BDT023

13-BD76/PJ/6/24
K76-1179
BDT027

14-BD76/PJ/6/5
K76-1162
BDT031

15-BD76/PJ/6/6
K76-1163
BDT026

16-BD76/PJ/6/22
K76-1176
BDT028

17-BD76/PJ/6/40
K76-3058

18-BD76/PJ/6/39
K76-3057

19-BD76/PJ/6/1
K76-1

20-BD76/PJ/6/38
K76-2

21-BD76/PJ/6/42
K76-3060
BDT029

22-BD76/PJ/6/43
K76-3062
BDT033

23-BD76/PJ/6/23
K76-1178
BDT025

24-BD76/PJ/6/41
K76-3059
BDT030

25-BD76/PJ/6/4
K76-1161 bis
BDT035

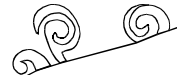
Context LL113

26-BD85/LL/113/27
LL85-6616
BDT048

27-BD85/LL/113/26
LL85-6615
BDT049

28-BD99/LL/1245/1
LL99-1245-9
BDT198

29-BD99/LL/1245/2
LL99-1245/9
BDT226

Context LL1245

Context LL85a

30-BD85/LL/114/1
LL85-7696
BDT070

31-BD85/LL/114/132
LL85-7788
BDT065

32-BD85/LL/104/43
LL85-5379

33-BD85/LL/104/44
LL85-5380

34-BD85/LL/104/31
LL85-5365
BDT055

35-BD85/LL/114/5
LL85-7702
BDT062

36-BD85/LL/114/6
LL85-7703
BDT066

37-BD85/LL/114/167
LL85-7864
BDT077

38-BD85/LL/114/186
LL85-7889

Figura 6. Marques de ceramista documentades en el jaciment de Baetulo. Amb la sigla BDTXXX, marques caracteritzades arqueomètricament

MARQUES TS BADALONA

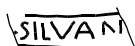
Context LL85b

39-BD85/LL/123/23
LL85-10855

40-BD85/LL/63/32
LL85-1380
BDT082

41-BD85/LL/108/18
LL85-6084

42-BD82/TV/54/26
TV82-2890
BDT097

Context 193-101

43-BD84/TV/214/1
TV84-22734

44-BD84/TV/238/39
TV84-23868
BDT146

45-BD84/TV/214/26
TV84-22760

46-BD84/TV/214/28
TV84-22762

47-BD84/TV/214/27
TV84-22761

Context DEC-FC

48-BD88/FC/299/13
TV88-1740

49-BD88/FC/299/12
TV88-1751

50-BD88/FC/300/4
TV88-2023

Context FC96

51-BD96/FC/210/15
FC96-210-15

52-BD96/FC/201/20
FC96-201-20
BDT212

53-BD96/FC/213/163
FC96-213-48

54-BD96/FC/213/133
FC96-213-134
BDT214

55-BD96/FC/213/164
FC96-213-47

56-BD96/FC/213/161
FC96-213-147

57-BD96/FC/246/28
FC96/246-28

58-BD96/FC/213/187
TV84-201
BDT156

Context FC572

59-BD97/FC/572/26
FC97-572-14

60-BD97/FC/538/65
FC97-538-82

61-BD97/FC/538/68
FC97-538-84
BDT217

62-BD97/FC/538/69
FC97-538-83

63-BD97/FC/538/66
FC97-538-85
BDT218

Fons Museu

67-BD04/CT/1
CT-1544
BDT199

68-BD04/SS/2
BDT208

64-BD97/FC/538/67
FC97-538-98
BDT219

65-BD97/FC/554/151
FC97-554-139
BDT224

66-BD97/FC/554/416
FC97-554-79
BDT221

Figura 6 (Continuació). Marques de ceramista documentades en el jaciment de *Baetulo*. Amb la sigla BDTXXX, marques caracteritzades arqueomètricament

Hem documentat una marca *PCN* (Figura 6, 1) sobre el fons amb peu d'una copa Consp.B.3.8 que correspondria a les formes Consp.14, Consp.15 o Consp.17. Es proposa Itàlia central, amb un interrogant, com a possible provenença d'un ceramista *P. C () N ()* (OCK 466). S'ha trobat documentada sobre formes amb la vora penjant, inclosa la forma Consp.11, per la qual cosa es proposa una cronologia de 20-10 a.e.

Hem documentat una marca *EV[]* (Figura 6, 2) sobre el fons d'una peça no identificada tipològicament, que s'atribueix a *Evhodvs*, libert de *Cn. Ateivs*, de Pisa (OCK 787). Les marques d'aquest personatge sense el nom de *Cn. Ateivs* es troben ben documentades al jaciment de Haltern. Fins el moment s'ha trobat una sola marca sobre una forma amb llabi penjant mentre que les formes més modernes corresponen a les tipologies Consp.20.4 i Consp.23.2. La cronologia per *Cn. Ateivs Evhodvs* s'iniciaria com el propi taller de Pisa durant el últims anys del segle I a.e., i d'acord amb les dades que acabem de veure es proposa una cronologia aproximada des d'inicis del segle I d.e. fins l'any 40 d.e. per les marques on apareix el nom d'*Evhodvs* sol.

Hem documentat una marca *M.GRA[]/LIVS.[]E/NVDVRVS* (Figura 6, 3) sobre el fons amb peu d'una copa Consp.B.3.6 que podria correspondre a les formes Consp.7 o Consp.8. No se'n sap res d'aquest ceramista i es proposa Itàlia central, amb un interrogant, com a possible zona de provenença (OCK 902). Sembla que de moment només es troba documentada sobre copes acampanades i no s'ha trobat cap marca sobre formes clàssiques per la qual cosa es proposa una cronologia aproximada de 15-1 a.e.

Hem documentat una marca *S E* (Figura 6, 4) sobre el fons amb peu d'un plat Consp.B.2.3 corresponent a les formes més antigues de la producció de TSI. A l'Oxé Comfort s'identifica aquesta marca amb les fases inicials del ceramista *Sextvs Petronivs*, d'Arezzo (OC 1301). A la versió revisada d'en Kenrick no apareix aquesta associació tot i que sí s'associa amb Arezzo (OCK 1383) i només s'assenyala que aquesta marca apareix documentada només sobre les formes més antigues de la producció i en contextos datats abans dels anys 12/10 a.e.

Hem documentat una marca *PVB/TITI* (Figura 6, 5) sobre el fons amb peu d'una copa Consp.B.3.10, característic d'època augustal. Correspondria a *Pvblivs+Titivs* (OCK 1581). El significat de la signatura no està clar. Malgrat això, les troballes a l'Hortus Sabattini d'Arezzo i la seva data d'activitat, 20-10 a.e., suggereixen una associació amb les marques de *Pvblivs* (OCK 1555) i els membres de la resta del taller,

sembla que de curta durada (15-5 a.e.), localitzat a l'Hortus Sabattini a prop de Sta. Maria in Grandi. El fet que no s'hagi trobat cap marca amb el nom de *Pvblivs* sol porta a l'autor a proposar la hipòtesi que pogués tractar-se d'un taller d'esclaus que treballaven pel municipi i que l'arrel *PVB* o *PVBL* i *PVBLI* signifiqui en realitat *Pvblici*.

Hem documentat quatre marques en posició radial *A.TITI/FIGVL* (Figura 6, 6) sobre el fons d'un plat Consp.10.1.2 corresponent al període arcaic de la producció de TSI. Correspondria al ceramista *A. Titivs Figvlvs* (OCK 2168) per al qual es proposa Arezzo i la vall del Po com a possibles zones de provinença. L'adscripció d'alguns exemplars a la vall del Po ve determinada per les anàlisis arqueomètriques efectuades per Zabehlicky-Scheffenegger (1991, 96). Es documenta majoritàriament sobre les formes més antigues de la producció i sempre amb marques en disposició radial.

Hem documentat dues marques *LTC* (Figura 6, 7 i 8), una sobre el fons d'una peça no identificada tipològicament i dues en posició radial sobre el fons i peu d'un plat Consp.B.2.4, característic d'època augustea. Correspondria al ceramista *L. Titivs Copo*, d'Arezzo (OCK 2239) i de moment només es troba documentat sobre peces que presenten la vora penjant. Es troba en contextos ben datats de Lió i Orange que tenen el seu final entre els anys 20-10 a.e.

Hem documentat dues marques *AVI/CCP* i *AVI[]/SCRO[]* (Figura 6, 9 i 10) la primera en situació radial sobre el fons amb peu d'un plat Consp.B.2.4 corresponent a les produccions augustees típiques i la segona sobre el fons amb peu d'una copa Consp.B.3.2 característica de les primeres produccions de TSI. Correspondria al ceramista *A. Vibivs Scrofyla*, d'Arezzo (OCK 2400), per al qual es proposa una cronologia de 40-15 a.e. degut a la seva documentació només sobre les formes més antigues de la producció de TSI. Sembla que s'han documentat algunes marques sobre peces cuites en procés reductor i que presenten un vernís de color negre.

Finalment, hem documentat una marca il·legible (Figura 6, 11) sobre el fons amb peu d'una copa Consp.B.3.16 o Consp.B.3.17 característic de finals del segle I a.e. fins a Tiberi.

Pel que fa a la resta de material que acompanya la *terra sigillata* en aquest conjunt (Madrid 1997) cal destacar l'abundant presència de ceràmica de Parets Fines (Puerta 1989, 68-73). El grup més abundant pertany a les formes Mayet XIV, Mayet

XVII, Mayet XXIV, i a gobelets tipus *Aco*, produccions que s'inicien amb August. La forma Mayet XIV i la forma Mayet XVII desapareixen a partir de l'any 15 d.e., i la forma Mayet XXIV i els gobelets tipus *Aco*, són produccions que continuaran vigents durant tota la primera meitat del segle I d.e.

També hi va aparèixer un nombre considerable de llànties entre les quals cal destacar les de volutes, que es documenten des d'August fins a època flàvia, tot i que són bàsicament característiques d'època clàudia (Pavolini 1981).

Quant al conjunt d'àmfores, destaca la forma la Pascual 1 amb més de seixanta individus documentats, cinc d'ells amb la marca *M.Porcius* (Comas 1997, núms. 51, 63, 65, 100 i 105) i una amb la marca *Mevi* (Comas 1997, núm. 31). És també interessant la presència de les formes Haltern 70, Dressel 18, Dressel 20, Dressel 28, Dressel 7/11, Dressel 1 local, i Dressel 2/4 de la Tarraconesa, una amb la marca *PTE* (Comas 1997, núm. 165). La forma Pascual 1 es comença a fabricar a la Laietània a partir del tercer quart del segle I a.e per esdevenir abundant a partir de l'últim quart del segle I a.e. (Comas 1997, 122). La resta són àmfores que apareixen a finals de segle I a.e. o a partir del canvi d'era, i la forma més destacable és la Dressel 2/4 de la Tarraconesa que a partir d'aquest moment acompanya a la forma Pascual 1. Respecte a les marques, la cronologia proposada per *M. Porcius* abraçaria el període entre l'últim quart del segle I a.e. i el primer quart del segle I d.e. (Comas 1991, 1997). La marca *Mevi*, que és l'única que s'ha trobat a Baetulo, també va aparèixer al jaciment submarí de Cap Bear III, amb una cronologia de l'últim quart del segle I a.e. Per últim, la marca *PTE* apareix documentada en contextos que abracen tot el primer quart del segle I d.e. (Comas 1997).

Així doncs, el material recuperat permet datar el farciment durant els primers anys del govern de Tiberi a partir de la presència dels tres individus de TSS. Juntament amb la vaixella sudgàl.lica podem considerar vigents les formes clàssiques de TSI Consp.18.2 i Consp.20.3.2, així com la marca del ceramista *Evhodus* associada amb el taller de Pisa. També es poden considerar vigents la forma Mayet XXIV i els gobelets tipus *Aco* de ceràmica de parets fines, les llànties de volutes i la majoria de les àmfores, entre les quals cal destacar les més abundants, les formes Pascual 1 i Dressel 2/4 de la tarraconense, una d'elles amb la marca *PTE*, estampilla que s'ha documentat en contextos de primer quart de segle I d.e.

Per tant, com dèiem a l'inici, és possible plantejar la hipòtesi que el farciment del pou respongui a la seva utilització com a abocador durant un temps, però també podria correspondre a l'acció d'un sol moment feta amb aportació de terres amb abundant material ceràmic, part d'ell residual, entre el qual els individus de TSS responen a l'època contemporània a l'amortització.

3.3.2 Carrer Pujol (Contextos *PJSIT* i *PJ6*) (Taula 3) (Figura 7)

L'any 1976, amb motiu de les obres efectuades al passatge Pujol per a la urbanització d'un nou carrer, es decidí intervenir arqueològicament la zona ja que els terrenys afectats quedaven, parcialment, dins del perímetre emmurallat de l'antiga *Baetulo*. Durant la intervenció es van obrir cinc cales, que van posar de manifest l'existència de diverses restes d'època romana, la majoria murs aïllats de difícil interpretació ja que l'excavació no es va poder fer en extensió.

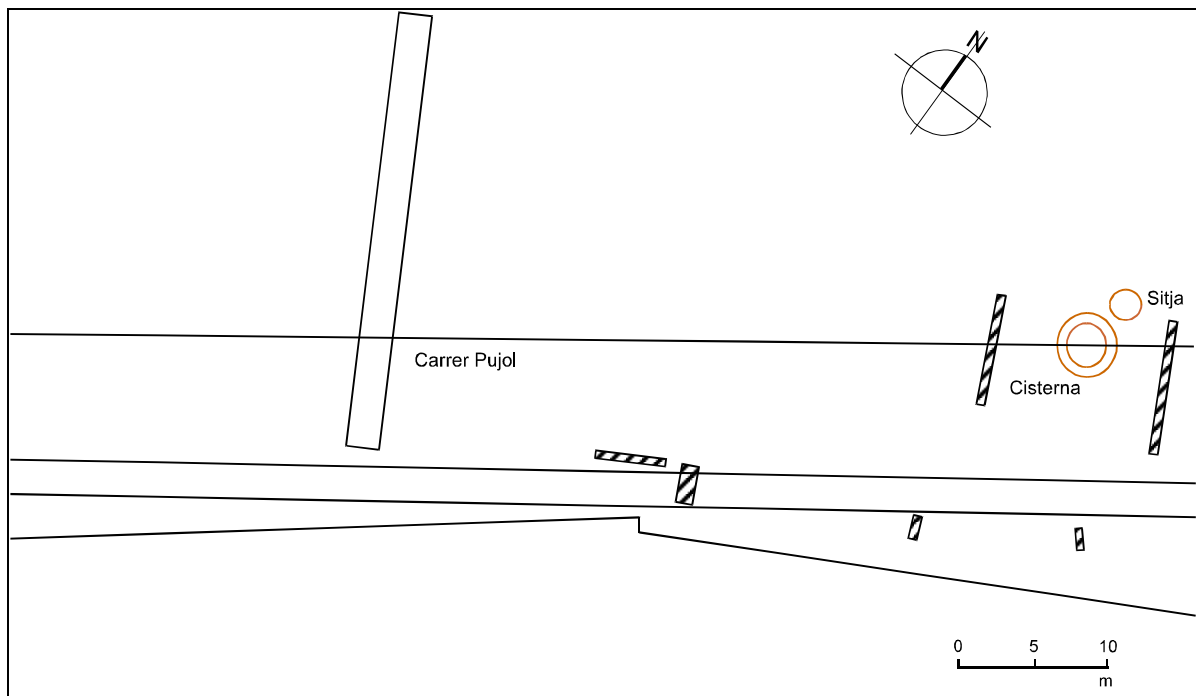

Figura 7. Carrer Pujol. Croquis de la planta d'excavació amb la situació de la sitja i la cisterna, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

En una de les cales van aparèixer dos murs paral·lels en direcció NE/SO que delimitaven un espai de 12 m d'amplada. Aquests murs podrien pertànyer al *peristylum*

d'una *domus* construïda en època clàudia, d'acord amb l'estudi del material procedent de l'estrat on fonamentaven els murs trobats (Tarrats 1976, Padrós 1985, 22-25).

Molt a prop del mur est del possible *peristylum* hi va aparèixer una sitja d'aproximadament 1.50 m de diàmetre que contenia abundant material ceràmic i que s'amortitzaria als voltants de l'any 25 a.e. (Tarrats 1976, 5). Al sud d'aquesta estructura i ocupant el centre del possible *perystilum* hi havia una gran cisterna circular de quasi 3 m de diàmetre, amb coberta de cúpula, que, com la sitja, va proporcionar gran quantitat de material ceràmic, i per la qual es va proposar una data d'amortització a mitjan segle I d.e. (Tarrats 1976, 5, Comas *et al.* 1994a, 85-92).

Les característiques dels farciments de totes dues estructures, abundància de materials i fiabilitat, ja que es tracta de conjunts tancats, han fet, com en el cas del pou, que hagin estat objecte de diversos estudis, alguns dels quals també han tractat la *terra sigillata* (Comas 1985a, 1985b, Comas *et al.* 1994a).

3.3.2.1 La Sitja (Context PJSIT, Subàmbit Sitja) (Taula 3) (Figura 7)

Malgrat l'abundància de material documentat en el farciment d'aquesta estructura (més de 4000 fragments ceràmics) només 7 fragments pertanyen a *terra sigillata* (Madrid 1997, 1999a), concretament a produccions de TSI (inventari Annex 5). Aquests corresponen a 5 individus dels quals només 3 han estat identificats tipològicament amb formes pertanyents a la primera etapa de la producció d'aquesta vaixela, Consp.1.1 i Consp.8 (Figura 8). Lamentablement, no s'ha pogut caracteritzar arqueomètricament cap dels individus ja que són fragments petits i no proporcionaven pes suficient.

Quant a la resta de material que acompanya la *terra sigillata* en aquest context (Madrid 1997), cal destacar una presència majoritària de fragments de ceràmica de vernís negre Campaniana B oïde, de la qual s'han pogut identificar les formes Lamb. 3, Lamb. 1, Lamb. 5/7 i Lamb 2. La gran difusió de la ceràmica Campaniana B i B oïde es produirà a partir de l'últim quart del segle II a.e. fins l'any 30 a.e. principalment, però algunes variants de les formes més populars es continuaran fabricant encara durant els primers anys del govern d'August.

També es van documentar diversos gobelets de ceràmica de Parets Fines que van ser objecte d'estudi per part de Puerta (1989, 51-53), d'entre els quals va poder

identificar les formes Mayet III, Mayet X, Mayet XIV i Mayet XXXIII. Aquestes dues últimes formes són les més modernes del conjunt, la primera té una cronologia lleugerament anterior a August i arriba fins a Tiberi; la segona apareix amb August i es fabrica fins a Claudi (41 – 54 d.e.).

Per acabar, quant a les àmfores, i d'acord amb l'estudi que va realitzar Comas (1985a, 17-23), es van documentar, entre d'altres, les formes Laietana 1 i Pascual 1, produïdes a la zona de la Laietània (Comas 1997, 122-123), la forma Dressel-28 i una Dressel-2/4 amb pasta, possiblement, de la Tarraconesa.

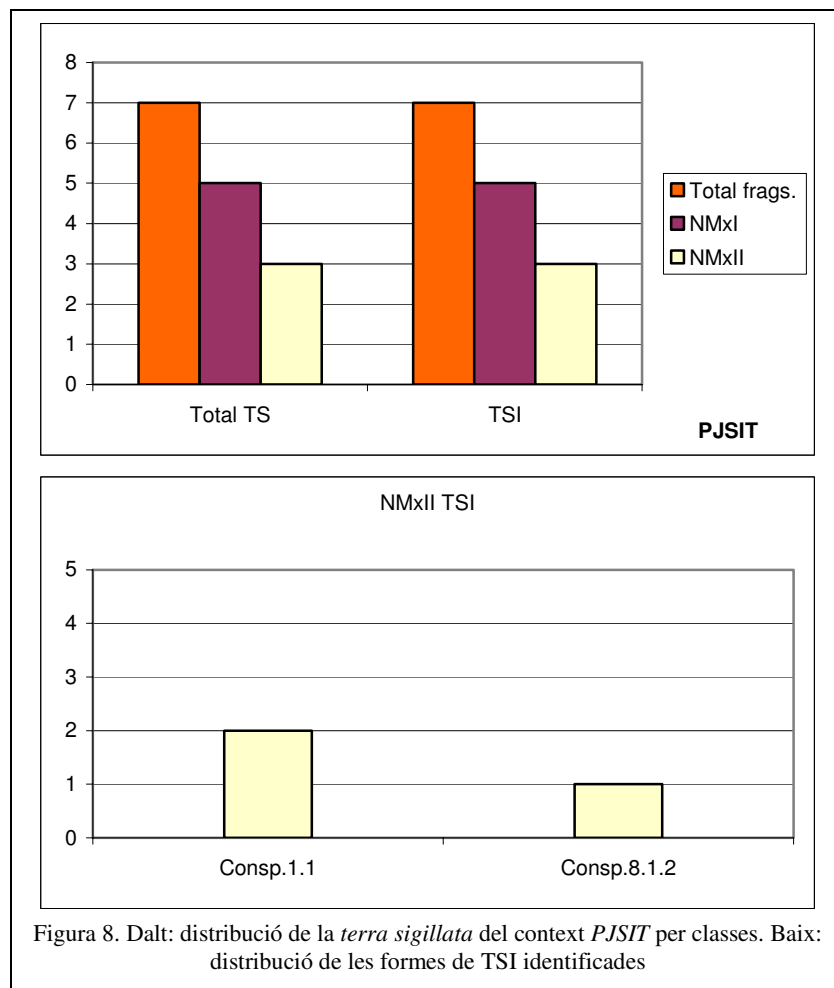

Figura 8. Dalt: distribució de la terra sigillata del context PJSIT per classes. Baix: distribució de les formes de TSI identificades

És interessant destacar que tots els fragments de sigillata es trobaven a la part superior del farciment (Tarrats 1976, 5), enfront d'una gran abundància de ceràmica de vernís negre, Campaniana B-oidè, i resta de materials. Això podria suggerir que aquesta estructura hauria estat utilitzada com a abocador durant un temps i s'amortitza de manera definitiva a inicis del principat d'August d'acord amb la cronologia de les

formes de TSI documentades, Consp.1.1 i Consp.8. Quant a la resta de produccions, la presència de les formes de ceràmica de Parets Fines més modernes, Mayet XIV i Mayet XXXIII ens situen també en el govern d'August. La primera comença a ser abundant a principis del seu govern, però cal buscar els seus inicis en època de Cèsar, i la segona pertany a les anomenades formes baixes i apareix amb August. Quant a les àmfores cal destacar la forma Dressel-28 que es documenta des de finals del segle I a.e., i la presència d'una possible forma Dressel 2/4 de la tarraconense, àmfora que, en principi, irromp en el mercat a partir del canvi d'era.

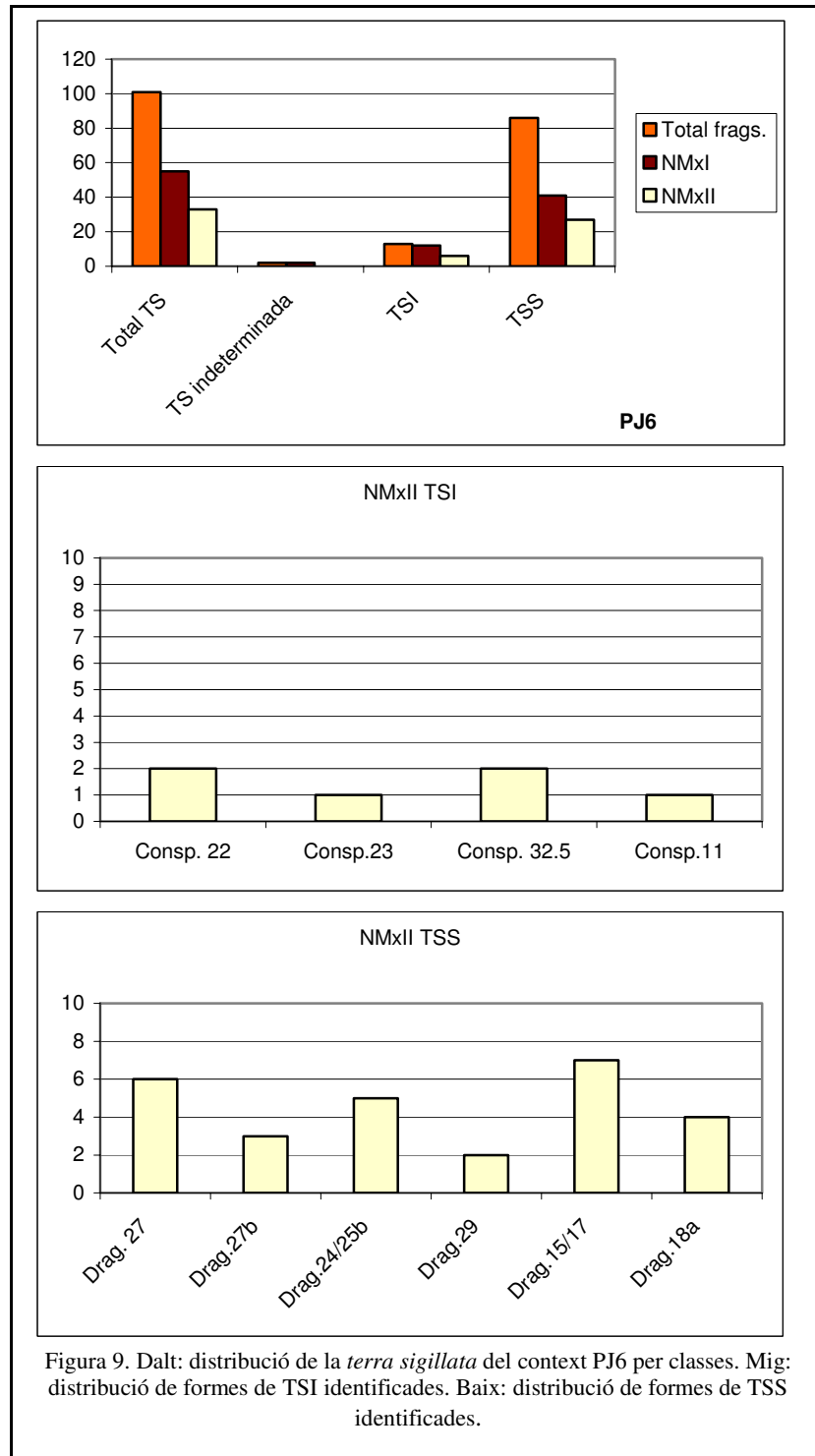
3.3.2.2 *La Cisterna* (Context PJ6, Subàmbit Cisterna) (Taula 3) (Figura 7)

La *terra sigillata* en aquest context està representada per 101 fragments (Madrid 1997, 1999a), que corresponen a 55 individus (inventari Annex 5), 33 dels quals amb tipologia identificable (Figura 9). D'aquests, 2 individus corresponen a *sigillata* indeterminada, cap amb tipologia identificable; quant a la TSI, hem documentat 12 individus, 6 amb tipologia identificable; per últim, 41 individus pertanyen a TSS, 27 amb tipologia identificable. Cal destacar també la documentació de 14 marques de ceramista, 1 sobre TSI i 13 sobre TSS (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) (Madrid 1999b). 17 individus d'aquest estrat han estat caracteritzats arqueomètricament, 1 de TSI que presenta marca de ceramista (BDT023) i 16 de TSS (BDT024 a BDT039), 9 d'ells amb marca de ceramista (Taula 2, Annex 6).

En aquest context la producció itàlica es documenta de manera minoritària respecte a la *sigillata* sud-gàl·lica i dels 6 individus identificats, 3 es corresponen amb tipologies antigues. Tot i així cal destacar la presència del fons d'una possible copa forma Consp.23 i una copa gairebé sencera forma Consp.32.5. Per la primera es proposa una cronologia que abraçaria el segon i tercer quart del segle I. Respecte de la segona cal dir que presenta una marca *in p.p.* amb les lletres *S.M.P* (Figura 6, 12) que arqueològicament s'associa amb el ceramista *Sex M(vrrivs) P(isanvs)* (OCK 1213)². La cronologia d'aquesta copa en la producció pisana se situa cap a meitat del segle I d.e. i l'activitat del ceramista s'iniciaria en època clàudia arribant a inicis del segle II d.e. (Menchelli 1997).

² La doctora Simonetta Menchelli, a qui vam tenir l'oportunitat d'ensenyar la marca, també l'associà amb aquest ceramista.

Pel que fa a la *sigillata* sud-gàl·lica, cal destacar que només 2 individus d'un total de 27 pertanyen a peces decorades, concretament a la copa Drag.29b, essent majoritària la presència de formes llises representades en aquest conjunt pels plats Drag.15/17 i Drag.18a, i les copes Drag.24/25, totes en la seva variant b, i Drag.27, entre les quals es documenten tres exemplars de la variant b.

Pel que fa a les 13 marques de ceramista sobre *sigillata* sud-gàl·lica documentades en aquest conjunt (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) la seva anàlisi arqueològica (Polak 2000) suggereix l'atribució de totes menys una, de la qual no hem pogut identificar l'oficina, a ceramistes del taller de La Graufesenque, la majoria dels quals iniciarien la seva activitat en època clàudia.

Hem documentat una marca (*MAND OF*) (Figura 6, 13) sobre el fons d'un plat Drag.15/17 que s'associa amb el ceramista *Amandvs*. Hi ha dos ceramistes treballant amb el nom d'*Amandvs* a La Graufesenque. El primer sembla que va estar en actiu exclusivament en època preflàvia, durant el govern de Neró (55 – 68 d.e.), mentre que el segon iniciaria la seva activitat a finals d'època flàvia fins l'any 130, produint només motlles de Drag.37 i plats amb decoració a rodeta (Polak 2000, 164). D'acord amb la forma sobre la qual es troba documentada la nostra marca i la cronologia del context, la nostra marca es correspondria amb el primer ceramista.

Hem documentat dues marques (*OF CANT*, *CAN.II*) (Figura 6, 14 i 15), la primera sobre una peça indeterminada i la segona sobre Drag.27, que s'associen amb el ceramista *Cantvs*. Tot i que és difícil establir una data inicial per a aquest ceramista, es creu que *Cantvs* ja deuria estar actiu en època de Tiberi, a partir de l'any 20, donat que s'han documentat marques seves sobre Drag.27 amb decoració a rodeta a la part superior de la paret, la variant considerada més antiga de les tres que es coneixen (Polak 2000, 196).

Hem documentat una marca (*FELICI TE*) (Figura 6, 16) sobre el fons d'una copa Drag.24/25 que s'associa amb el ceramista *Felix*. Es considera que aquest ceramista estaria actiu cap a meitat del segle I, d'acord amb les troballes realitzades a diversos pous amb material claudi localitzats a jaciments com Chichester i Mainz-Weisenau. És possible que estigués actiu fins a època de Domicià, ja que algunes de les seves marques s'han trobat a jaciments ocupats per primera vegada en la dècada dels 80 (Polak 2000, 224).

Hem documentat una marca (*GALLI·MAN*) (Figura 6, 17) sobre el fons d'un plat Drag.15/17 que s'associa amb el ceramista *Gallvs*³. El nom de *Gallvs* es troba documentat en algunes llistes de ceramistes de grafits trobats a La Graufesenque del

³ Aquesta marca l'havíem identificat anteriorment amb el ceramista *Gallicanvs* a partir de l'índex d'Oswald (Madrid 1999b). Un cop revisades de nou totes les marques amb el nou catàleg de Polak pensem que correspon a *Gallvs*.

temps de Neró i Vespasià (69 – 79 d.e.), pel que no hi ha dubte que aquest ceramista treballà, com a mínim, durant el tercer quart del segle I (Marichal 1988). També s'han trobat diversos exemplars en la Fossa de Gallicanvs datada a principis del govern de Neró (Polak 2000, 234).

Hem documentat set marques (*OF·ABIO*, *OF.L·ABIO*, *OF.LABIO*, *OF.LABIO*, *OF.LABIO*, *OF.LAB[]*, *OF.L[]*) (Figura 6, 18 a 24), tres sobre el fons de plats Drag.15/17, dos sobre el fons de copes Drag.24/25b, una sobre el fons d'un plat Drag.18a i una sobre el fons d'una copa Drag.27b, associades al ceramista *Labio*. Es tracta d'un ceramista àmpliament documentat en època clàudia tot i que hi ha indicis que semblen indicar que podria trobar-se en actiu ja en època de Tiberi. Sembla que la seva producció arribaria fins a finals dels flavis donat que s'han realitzat diverses troballes en jaciments en els que la primera ocupació se situa en època de Vespasià (Polak 2000, 249).

Finalment, hem documentat una marca (*CIPET*)?, (Figura 6, 25) amb la *P* retrògrada, sobre el fons d'una copa forma Drag. 27 que no hem pogut associar, arqueològicment, amb cap ceramista.

Quant a la resta de material que acompanya la *terra sigillata* en aquest context (Madrid 1997), cal destacar la presència de diversos fragments de ceràmica comuna africana que ja van ser objecte d'estudi per part d'Aquilué (1985, 210-211). Les formes més modernes del context es corresponen amb les formes Ostia II-306 i Ostia II-312 que es documenten en contextos datats a partir de Tiberi.

També es van documentar diversos gobelets de ceràmica de Parets Fines entre els quals es van identificar diverses formes característiques d'època d'August. La més moderna i més abundant però és correspon amb la forma forma Mayet XXXIV, que es documenta a partir del govern de Claudi (Puerta 1989, 53-56).

Finalment, pel que fa a les àmfores (Comas 1985a, 23-25) les formes més abundants corresponien a les àmfores Pascual 1 i Dressel-2/4 tarraconense. A partir del canvi d'era la forma Pascual 1 apareix acompanyada per l'àmfora Dressel 2/4, però en general és majoritària la primera. Aquesta supremacia del tipus Pascual 1 es documenta a *Baetulo* fins ben entrat el govern de Tiberi, moment en què a molts jaciments es considera exhaurida la seva producció (Comas 1997, 123). També cal destacar un

fragment de la forma Dressel-20 amb la marca *Maealex* (Comas 1997, núm. 206), datada a Colchester i a Ubbergen entre l'any 43 i l'any 61 d.e. (Comas 1997, 79).

Així doncs, el material recuperat permet datar el farciment a mitjan segle I d.e. a partir de la presència de les formes de TSS Drag.24/25b, Drag. 27b i Drag.29b, així com per un nombre important de marques de ceramistes que desenvoluparien la seva activitat en època clàudia. Tot i així, és de subratllar la poca presència de formes decorades enfront d'una majoria de formes llises, només 2 individus enfront d'un total de 27. Considerant que la forma Drag.29b és, conjuntament amb la Drag.37, la forma de *sigillata* sud-gàl·lica més abundant d'aquest estudi, la seva escassa presència en aquest conjunt suggereix que ens trobaríem en els inicis de la comercialització massiva d'aquesta peça a la ciutat. Considerant, a més, que alguns dels ceramistes documentats en aquest conjunt inicien o tenen el seu període d'activitat centrat en el govern de Neró, l'amortització de la cisterna s'hauria de situar en els inicis del govern d'aquest emperador.

Globalment, cal destacar l'homogeneïtat cronològica del conjunt, tant pel que fa a la *terra sigillata* com per la resta de materials que formen aquest context ceràmic, essent el residual escàs. El més modern i contemporani al conjunt de ceràmica TSS seria la ceràmica africana, amb formes típiques de la fàcies juli-clàudia; també la forma bètica de ceràmica de Parets Fines Mayet XXXIV que té una cronologia inicial a partir de l'any 40 d.e. Entre les àmfores cal recordar la marca *Maealex* sobre àmfora Dressel 20 que es data en època clàudia.

En conclusió, l'anàlisi arqueològica de la *terra sigillata* i del material associat en aquest context permet plantejar la hipòtesi que el farciment de la cisterna respongui a la seva utilització com a abocador durant un curt període de temps, o bé, atès que el conjunt es presenta molt homogeni i amb poc material residual, que s'amortitzi d'una sola vegada a durant els primers anys del govern de Neró.

3.3.3 Carrer Lladó (Contextos LL1103, TRX-LL, LL113, LL1245, LL85a, LL85b) (Taula 3) (Figura 10)

Entre els anys 1981 i 1986 es van portar a terme diverses intervencions entre els números 45 i 53 del carrer Lladó, que van posar al descobert gran part de les restes d'una *domus*, descoberta parcialment l'any 1927 (Serra Ràfols 1927), amb un pati situat

al NE de la part central de la casa i els vestigis d'un *cardo* que limitaria el pati per l'est i que portaria una direcció NO/SE. L'oportunitat d'excavar el solar contigu, entre els números 55 i 67 l'any 1999, va permetre la documentació de nous àmbits que deixaren al descobert la quasi totalitat de la *domus* i un altre tram del *cardo*.

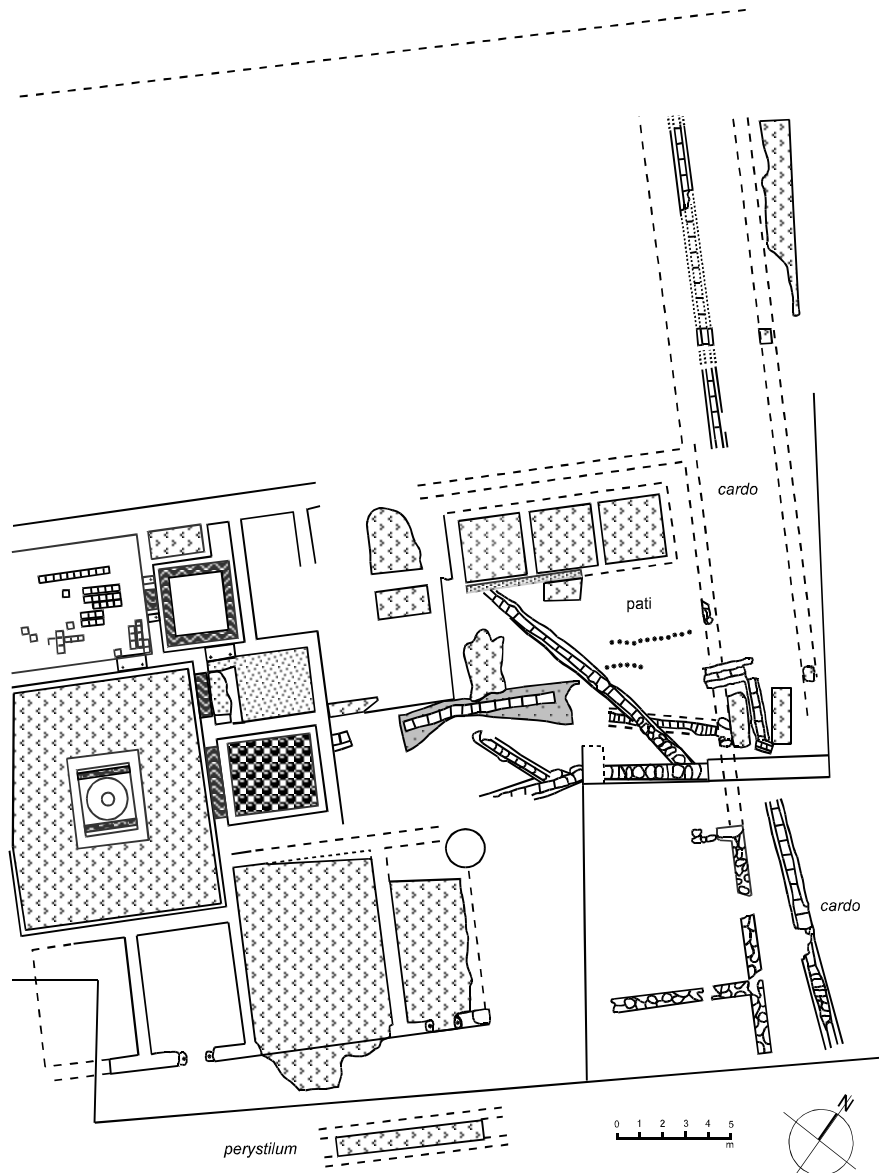

Figura 10. Carrer Lladó. Croquis de la planta general de la *domus*, el pati i el *cardo* amb les estructures més importants, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

Pel nostre estudi hem tingut en consideració diversos contextos, procedents majoritàriament de la zona del pati i del *cardo*, que permeten fer una lectura continuada de les diferents fases que es van succeir en aquest sector des de la seva construcció fins la seva amortització, documentada en època flàvia. Aquesta amortització va comportar

l'expoli d'antic d'algunes de les seves estructures abans de ser colmatades amb nivells que les van cobrir totalment durant la primera meitat del segle II d.e. (Puerta i Rodríguez 1987, 183-188, Guitart, Padrós i Puerta 1991, 36-40).

3.3.3.1 Primera fase

Els vestigis més antics documentats a la zona que després ocuparà el pati i el *cardo* són diversos forats fets a la terra verge per encaixar-hi *dolia*, restes de dos petits forns i un tram de desguàs que no s'ha pogut relacionar amb cap altra estructura. No hi ha dades per establir la cronologia inicial d'aquestes restes, però es coneix el moment en què seran amortitzades gràcies al condicionament posterior que correspon a la segona fase.

3.3.3.2 Segona fase (Contextos LL113, TRX-LL, LL1103, LL1245) (Taula 3)

Context LL113. En aquest moment es constata el condicionament de la zona que ocuparà el pati i el *cardo* i la construcció del mur de façana de la *domus* que dóna al *cardo*. D'una banda, s'efectuen rebaixos, palesos sobretot a la zona dels *dolia*, on només es troba la part final dels forats on anaven encaixats. Es farceixen aquests forats i d'altres irregularitats del terreny amb aportació de terres, part de les quals procedeixen, possiblement, dels propis rebaixos realitzats a la zona. Aquestes aportacions de terra configuren una sèrie d'estrats dels quals només tindrem en compte l'estrat 113 (Figura 11). Aquest, es trobava a la zona nord del pati i farcia diversos forats de *dolia* i una gran irregularitat del terreny. La resta⁴ presenten poc material i els fragments de ceràmica *terra sigillata* itàlica documentats, tot i la seva importància, no presenten tipologies identificables.

L'anàlisi detallada de la *terra sigillata* procedent de l'estrat 113 (Context LL113, Subàmbit Pati) (Taula 3, Annex 6) ens va permetre observar que aquesta ceràmica està representada per 56 fragments en total (Madrid 1997, 1999a) que corresponen a 48 individus (inventari Annex 5), dels quals 22 van ser identificats tipològicament (Figura 12). D'aquests, 9 individus corresponen a *sigillata* indeterminada, 6 identificats tipològicament, i 39 a TSI, 16 identificats tipològicament. També es van documentar 2 marques de ceramista sobre peces de TSI (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) (Madrid 1999b). 12 individus d'aquest context han estat caracteritzats arqueomètricament, 6 de

⁴ Estrats 79, 80, 97, 117, 125 i 156 (Figura 11).

sigillata indeterminada (BDT040 a BDT045) i 6 de TSI (BDT046 a BDT051), dues d'elles amb marca de ceramista (Taula 2, Annex 6).

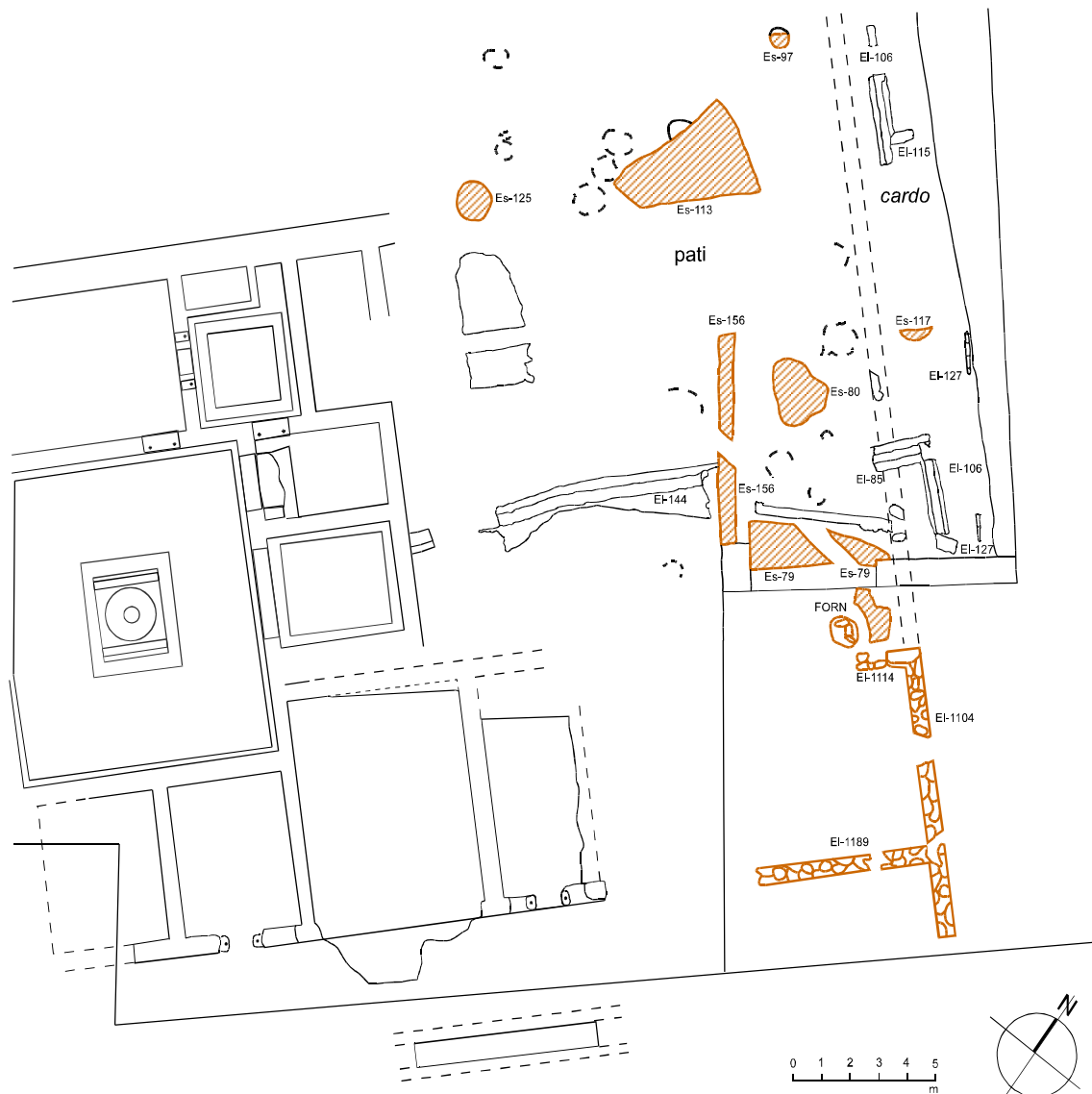

Figura 11. Carrer Lladó. Segona fase (en blanc, per referència, la *domus*). Croquis dels estrats de condicionament del pati i del *cardo* i situació del mur de façana de la *domus* i el pati, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà. August abans del canvi d'era

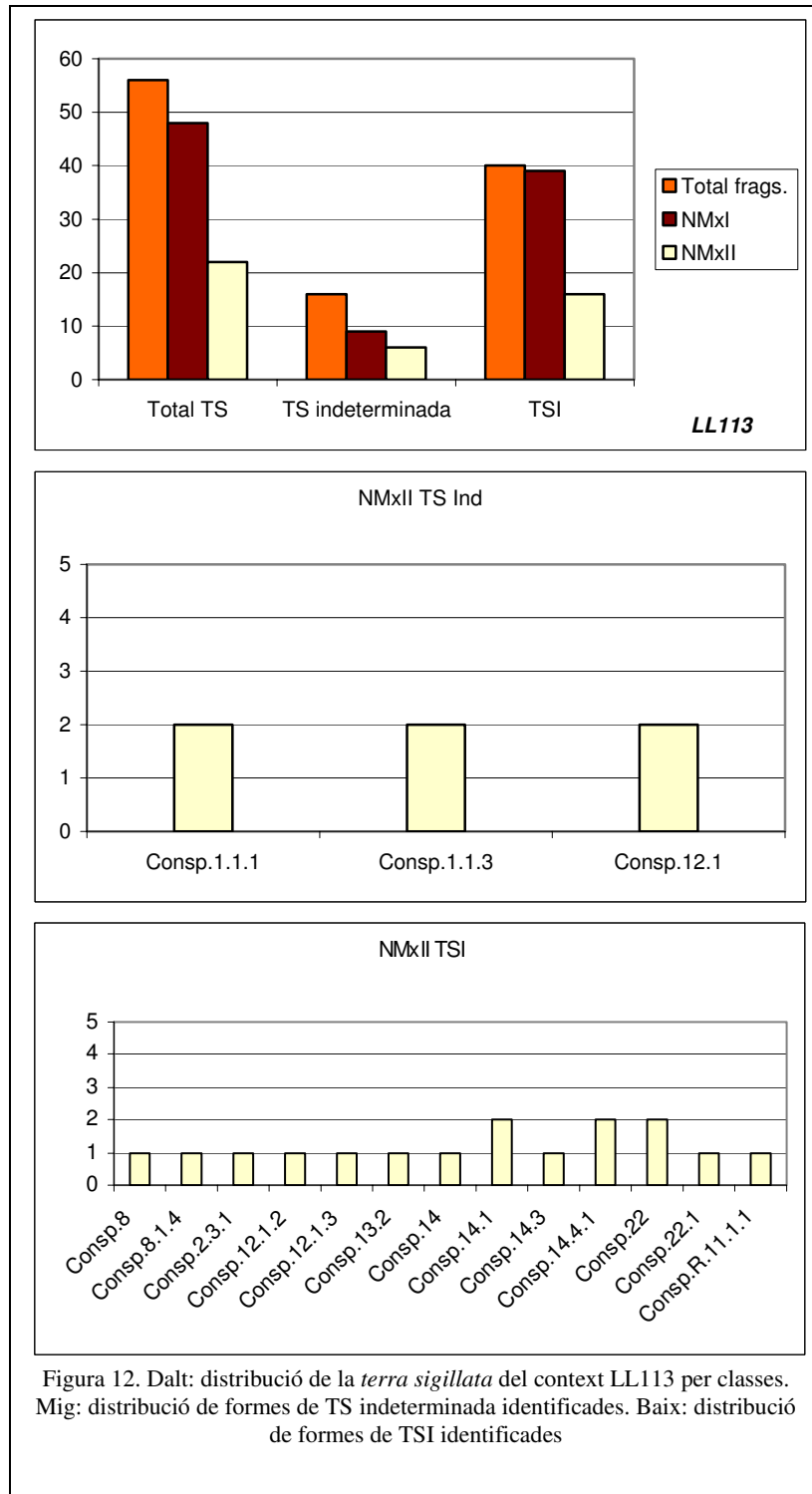
Com s'observa a la figura 12, totes les peces de TSI tenen una cronologia inicial a l'entorn de l'any 20/15 a.e., a excepció de la forma Consp.8 que es començaria a produir cap a l'any 30 a.e., però amb una llarga continuïtat en els mercats, documentada fins l'any 10 d.e., per la qual cosa es podria considerar que tota la ceràmica TSI és contemporània al moment de nivellació. Les formes més abundants es corresponen amb

les del servei I de Haltern, entre les quals destaca la copa Consp.14. També assenyalar que són pràcticament absents les formes anomenades clàssiques, només dos individus de la copa forma Consp.22 malgrat que té una cronologia inicial que se situa a l'entorn de l'any 15 a.e., doncs ja està documentada a Dangstetten (15 a.e. / 10/9 a.e.) i també a Oberaden (11 a.e. / 9 a.e.).

Pel que fa a les 2 marques de ceramista sobre *sigillata* itàlica documentades en aquest conjunt (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) la seva anàlisi arqueològica (Oxé *et al.* 2000) ens situa també en el mateix moment cronològic que les tipologies esmentades i suggereix la seva atribució a Arezzo.

Així, hem documentat una marca *E[/P.CO]* (Figura 6, 26) sobre el fons d'una peça no identificada tipològicament que s'associa amb *Eros*, esclau de *P. Cornelivs* d'Arezzo (OCK 642). La cronologia proposada pel ceramista *P. Cornelivs* se situa des de finals del segle I a.e. fins l'any 40 d.e. Per a les marques on apareix amb *Eros* només s'indica una cronologia a partir de finals del segle I a.e. endavant.

L'altra marca documentada en aquest conjunt *[IYRS?* (Figura 6, 27) que es troba sobre el fons d'una copa Consp.14. Aquesta marca sembla correspondre al ceramista *Thyrsvs* (OCK 2120), el qual s'associa, bé amb *L. Titivs Thyrsvs* documentat a Arezzo i a Lió, bé amb *Thyrsvs*, esclau de *L. Vmbricivs* d'Arezzo. Sembla que les marques de *Thyrsvs* sol només s'han documentat sobre formes amb la vora penjant i moltes en situació radial, per la qual cosa es proposa una cronologia entre 20 a.e. i canvi d'era i se suggereix la seva relació amb *L. Vmbricivs*.

En relació a la resta de material que acompanyava la *terra sigillata* en aquest context (Madrid 1997) és interessant destacar la gran quantitat de ceràmica de vernís negre, Campaniana A i Campaniana B oïde de la qual es van poder identificar les formes Lamb. 1, Lamb. 2, Lamb. 3, Lamb. 5 i, majoritàriament, la forma Lamb. 5/7.

També es van documentar diversos gobelets de ceràmica de Parets Fines que van ser objecte d'estudi per part de Puerta (1989, 63-65), d'entre els quals va poder identificar les formes Mayet III, Mayet V, Mayet XIV, Mayet XVII, Mayet XXI i Mayet XXIV. Totes són formes altes típiques d'August. Les formes baixes estan representades per un gobelet de la forma Mayet XI i dos de la forma Mayet XXXIII, i també són característiques de l'època augustea.

Pel que fa a les àmfores (Comas 1991, 331-333), les més abundants es corresponen amb les de producció regional, Laietana 1 i, especialment, Pascual 1 amb més de trenta individus documentats, un d'ells amb la marca *M. Porcius* (Comas 1997, núm. 42). Aquestes dues formes es documenten en quantitats molt similars en el moment de la seva aparició, cap a l'any 40/30 a.e., però a partir de l'últim quart del segle I a.e. la forma Pascual 1 supera clarament la forma Laietana 1 (Comas 1997, 122). En relació a la marca *M. Porcius*, l'estampillat d'aquesta marca es produeix entre l'últim quart abans de l'era i el primer quart del segle I d.e. (Comas 1991, 1997). Altres àmfores a destacar del conjunt són la Dressel 28, la Dressel 7/11 i la Haltern 70, formes que es documenten a partir de finals del segle I a.e. i que són freqüents durant el segle I d.e.

Per concloure, cal incidir en l'homogeneïtat cronològica de totes les formes de TSI així com de les dues marques de ceramista documentades, conjunt que ens proporciona un horitzó que ens situa en els últims anys dels segle I a.e. per a la formació d'aquest estrat. En aquesta mateixa cronologia també es poden inserir les formes més modernes de ceràmica de Parets Fines, així com les àmfores Dressel 28, Dressel 7/11, Haltern 70 i les formes de la Laietània, Laietana 1 i Pascual 1.

Context TRX-LL. En aquest moment es produiria la construcció del mur de façana (element 1104) que tanca el pati i la casa per la banda que dona al *cardo* (Figura 11). També estaria associada amb aquesta fase la construcció d'un mur (element 1189) (Figura 11) que separaria dos dels àmbits de la casa pròpiament dita que donarien al peristil (Bosch i Padrós 1999).

La trinxera de fonamentació del mur de façana, element 1104, estava farcida per l'estrat 1198 (Context *TRX-LL*, Subàmbit Trinxera *Domus*) (Taula 3, Annex 6) que va permetre documentar 4 fragments de *sigillata* que corresponen a 4 individus (inventari Annex 5); d'aquests, 1 correspon a una *sigillata* indeterminada a la qual no s'ha pogut

atribuir cap tipologia; els altres 3 són TSI, 1 de la forma Consp.4.2 corresponent als inicis de la producció fins aproximadament l'any 10 a.e (Figura 13). L'individu corresponent a *sigillata* indeterminada ha pogut ser caracteritzat arqueomètricament (BDT197) (Taula 2, Annex 6).

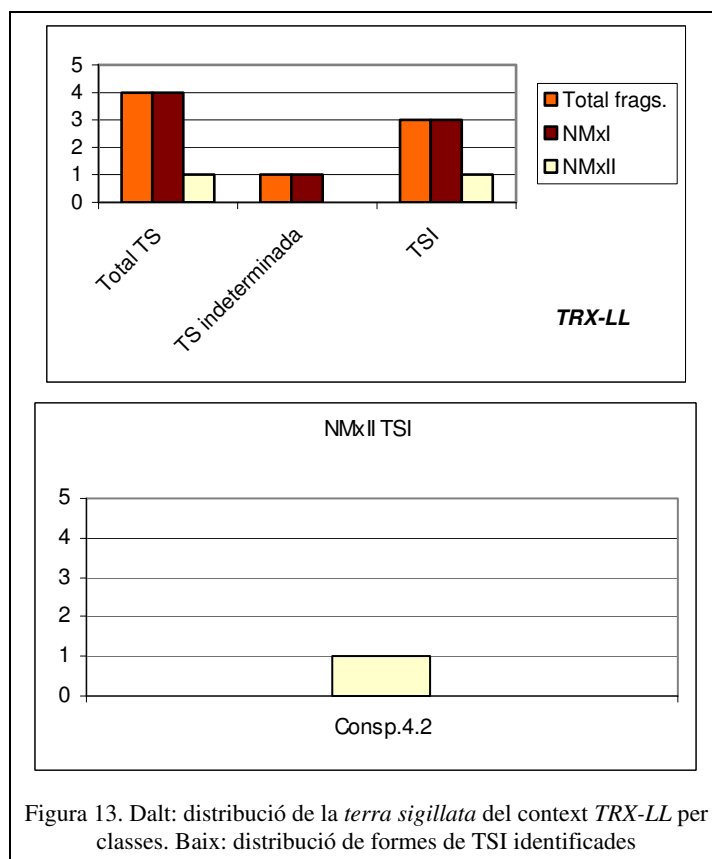

Figura 13. Dalt: distribució de la *terra sigillata* del context TRX-LL per classes. Baix: distribució de formes de TSI identificades

Context LL1103. Per la seva banda, l'estrat 1197 corresponent al farciment de la trinxera de fonamentació de la paret mitgera, element 1189, que separava els dos àmbits que donaven al peristil va proporcionar molt poc material i cap fragment de *sigillata*.

Aquests dos estrats, 1197 i 1998, estaven coberts pels nivells que regularitzarien la zona preparant-la per a la seva pavimentació. Es tracta dels estrats 1103, 1111 i 1113. Els estrats 1111 i 1113 no van proporcionar cap fragment de *sigillata*. L'estrat 1103 (Context LL1103, Subàmbit *Cardo*) (Taula 3, Annex 6) per la seva banda va permetre documentar 15 fragments de *sigillata* que corresponen a 15 individus (inventari Annex 5), 3 identificats tipològicament (Figura 14); d'aquests, 2 corresponen a *sigillata* indeterminada, cap identificat tipològicament, mentre que els altres 13 són TSI, 3 d'ells identificats amb les formes Consp.13.2, Consp.R.1.2.1 i Consp.14.1.2. D'aquest context

s'ha caracteritzat arqueomètricament 1 individu corresponent a *sigillata* indeterminada (BDT196) (Taula 2, Annex 6).

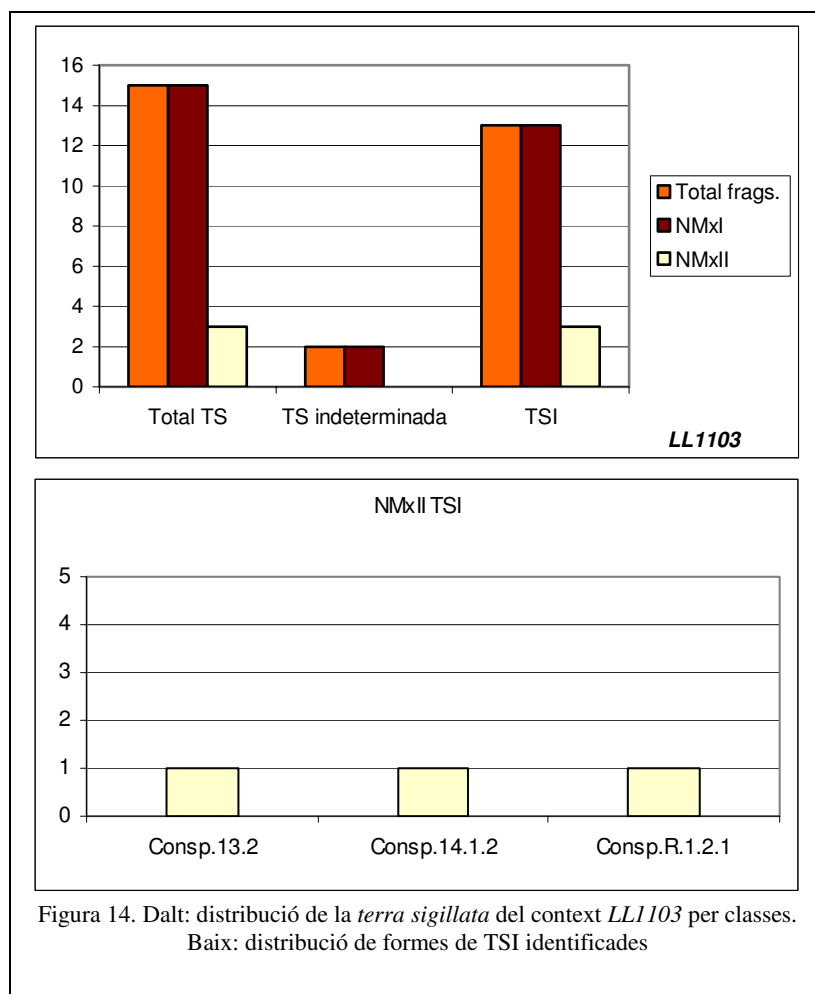

Figura 14. Dalt: distribució de la terra sigillata del context LL1103 per classes.
Baix: distribució de formes de TSI identificades

El material que acabem de veure, així com el recuperat de LL113 ens indicaria que el condicionament de la zona, que comporta el cobriment de les estructures corresponents a la primera fase, així com la construcció del pati i de la casa, se situarien en un mateix moment cronològic que podem emplaçar durant els últims anys del segle I a.e.

A la zona del pati, sobre els nivells de condicionament format per LL113 i nivells associats⁵, hi van aparèixer una sèrie d'estructures que han estat relacionades amb una indústria destinada a l'elaboració i envasament de vi (Figura 10) (Comas i Juan

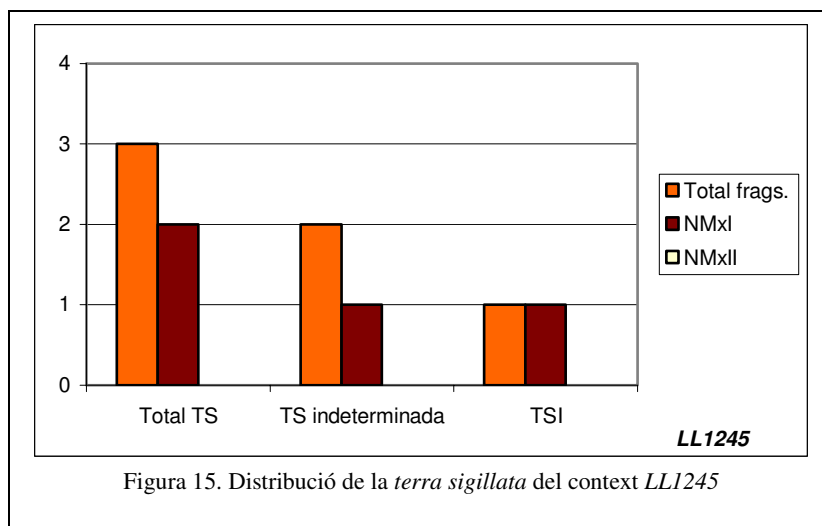
⁵ Estrats 79, 80, 97, 117, 125 i 156 (Figura 11).

2002). Destaquen tres grans dipòsits quadrats que presenten la mitja canya típica d'estructures destinades a la contenció de líquids i també una capa de cendres entre el revestiment i el mur per tal d'impermeabilitzar-los (Puerta i Rodríguez 1987, 183-188, Guitart, Padrós i Puerta 1991, 36-40, Comas 1991, 331-333). La data de construcció de les estructures relacionades amb la possible indústria del vi és difícil d'establir, ja que no hi ha trinxeres de fonamentació relacionades amb elles. Tot i que hi ha diverses propostes (Puerta i Rodríguez 1987, 188, Comas 1991, 333, Guitart, Padrós i Puerta 1991, 40), l'únic que es pot dir amb seguretat és que la possible indústria del vi s'ha de situar entre el *terminus post quem* determinat pel condicionament augustal de finals de segle I a.e. i el *terminus ante quem* situat a finals d'època flàvia d'acord amb els nivells que cobreixen i amortitzen tota la zona.

Context LLI245. En aquesta mateixa zona del patí es va localitzar un petit forn destinat probablement a l'activitat metal·lúrgica, que presentava una cubeta de combustió que per l'acció del foc va rubefactor l'argila (Figura 11). Aquest forn, del que no es pot establir la data de construcció, es trobava amortitzat per dos estrats (1242 i 1245). Tot i que nosaltres només hem centrat l'atenció en l'estrat 1245, cal destacar que és el material de l'estrat 1242 el que ens indicaria que el forn hauria estat en funcionament fins a principis de l'era per la documentació de la forma Consp.33 de TSI. L'estrat 1245 (Context LLI245, Subàmbit Pati) (Taula 3, Annex 6) va permetre documentar 3 fragments de *sigillata* que corresponen a 2 individus (inventari Annex 5) (Figura 15), 1 a *sigillata* indeterminada, no identificat tipològicament amb una marca anepígrafa al fons (Taula 4, Annex 6) (Figura 6), i l'altre a TSI, tampoc identificat tipològicament i que també presenta marca de ceramista al fons (Taula 4, Annex 6) (Figura 6). Tots dos s'han caracteritzat arqueomètricament (BDT198 i BDT226 respectivament) (Taula 2, Annex 6).

Respecte les marques, la que es troba sobre l'individu de *sigillata* indeterminada és una marca anepígrafa tipus losange d'oficina desconeguda (Figura 6, 28) similar a les classificades en l'última edició de l'Oxé-Comfort-Kenrick (OCK 2555) per a les quals es proposa Itàlia central amb un interrogant com a possible àrea de provenença i una cronologia a partir de l'any 40 a.e. endavant. En el cas de l'individu de *sigillata* itàlica hem documentat una marca en situació radial A·T (Figura 6, 29) associada amb el ceramista A. *Titivs* (OCK 2164) per al qual es proposa Arezzo i la vall del Po com a possibles zones de provenença. La adscripció d'alguns exemplars a la vall del Po ve

determinada per les anàlisis arqueomètriques efectuades per Zabełhicky-Scheffenegger (1991, 96). La seva cronologia se situa entre els anys 30-10 a.e. donat que només s'ha trobat documentada sobre les formes més antigues de la producció de *sigillata* itàlica i en situació radial. pelta

3.3.3.3 Tercera fase (Context LL85a) (Taula 3) (Figura 16)

Aquesta fase correspon a la remodelació de la zona del *cardo* que limitava el pati per l'est. En aquest moment es produeix l'amortització de la col·lectora existent i s'anivella tota la zona per a construir-hi una de nova així com una claveguera que, en sentit perpendicular al carrer i procedent del pati, hi aniria a desguassar (Figura 10). També es van documentar els nivells de preparació de la nova pavimentació del *cardo* (Figura 16), que en aquest moment puja el seu nivell. D'aquesta pavimentació només es va poder constatar una part al nord del carrer i una altra a la zona sud, coincidint amb el límit de l'excavació per aquesta banda (Figura 10).

Els estrats relacionats amb la remodelació del *cardo* (Context LL85a, Subàmbit Pati) (Taula 3, Annex 6), van proporcionar un total de 388 fragments de *sigillata* (Madrid 1997, 1999a) que corresponen a 339 individus (inventari Annex 5), 132 identificats tipològicament (Figura 17). D'aquests, 6 són individus de *sigillata* indeterminada, 3 identificats tipològicament; 227 són TSI, 78 identificats tipològicament; 87 són TSS, 47 identificats tipològicament; i per últim, 19 són TSH, 4 identificats tipològicament. També es van poder identificar 1 marca de ceramista sobre

TS indeterminada, 6 sobre TSI, 1 sobre TSS i 1 sobre TSH (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) (Madrid 1999b). 28 individus d'aquest conjunt han estat caracteritzats arqueomètricament, 3 de *sigillata* indeterminada (BDT069, BDT070 i BDT078), 1 amb marca de ceramista, 21 de TSI (BDT052 a BDT058, BDT060 a BDT068, BDT071 a BDT076 i BDT079), 4 amb marca de ceramista, 1 de TSS (BDT077) amb marca de ceramista i 1 de TSH (BDT059) (Taula 2, Annex 6).

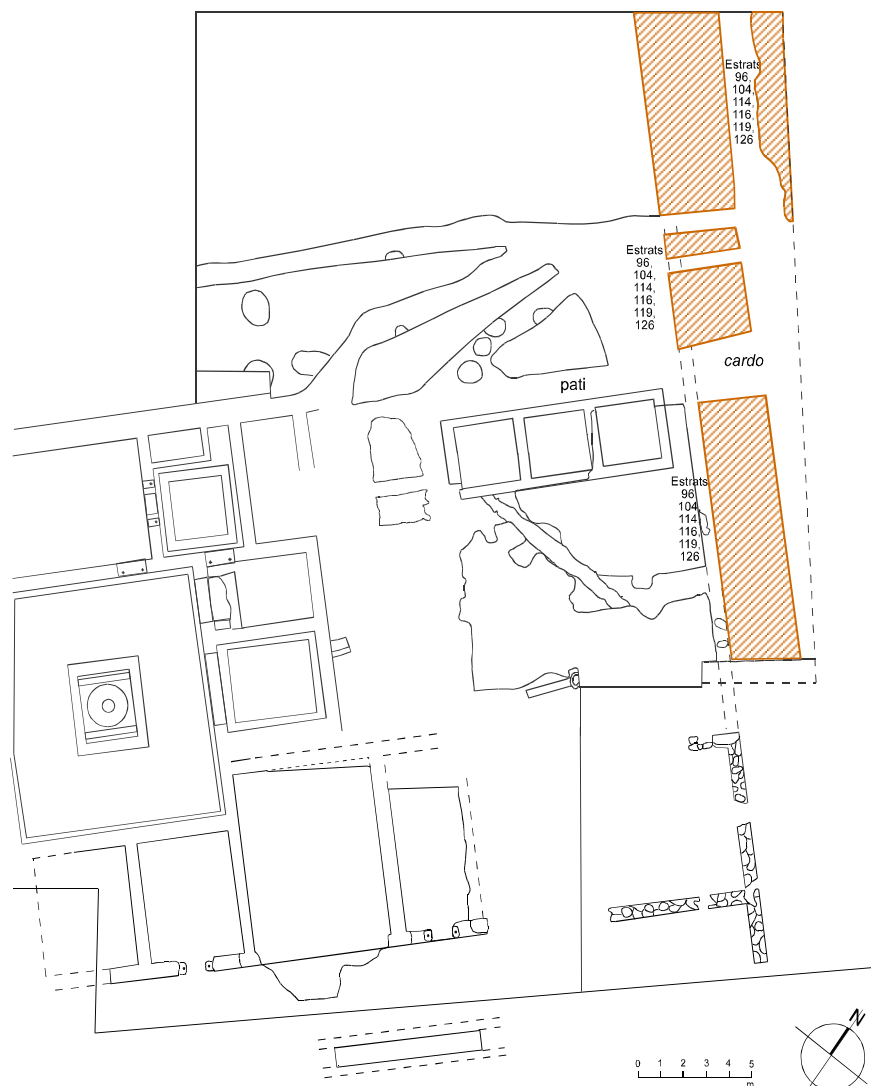

Figura 16. Carrer Lladó. Tercera fase (en blanc, per referència, la *domus* i estructures del pati). Croquis dels estrats de preparació per a la remodelació del *cardo*, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà. Inicis d'època flàvia

Malgrat que la TSI en aquest conjunt és residual, és interessant observar la presència, tot i que escadussera, d'algunes de les formes més tardanes que van arribar a

Baetulo. Són models que apareixen a partir de Tiberi, i que rarament van més enllà de meitat segle I d.e., és tracta de les copes Consp.27, Consp.36.4.2 i Consp.37. Pel que fa a la *sigillata* sud-gàl·lica s'observa una presència majoritària de formes característiques del període d'esplendor, és a dir, d'època clàudia. Així, és de destacar la forma Drag.29 com la més documentada del conjunt seguida de les formes Drag.24/25b i Drag.27b. És encara escassa la presència de formes típiques d'època flàvia, només 4 individus de la copa Drag.37 i 1 de la copa Drag.33. D'altra banda, és interessant assenyalar que aquest és el conjunt més antic del jaciment de *Baetulo* on es documenta la *sigillata* hispànica que presenta paral·lels tipològics amb la producció sud-gàl·lica; així, dels 4 individus identificats, 1 correspon a la copa Drag.27, 1 a la cantimplora Hermet 13 i els 2 últims a la copa Drag.37.

Respecte a la marca de ceramista sobre TS indeterminada només s'observen les dues últimes lletres [*JET* (Figura 6, 30) que no hem pogut associar arqueològicament amb cap ceramista.

L'anàlisi arqueològica sobre les marques de TSI corresponen a ceramistes que treballarien majoritàriament durant la primera etapa de producció de *sigillata* itàlica, arribant en algun cas als primers anys de la nostra era (Oxé *et al.* 2000).

Hem documentat una marca [*VTI/CHVS* (Figura 6, 31) sobre el fons amb peu d'una copa Consp.22 que s'associa amb l'oficina d'*Antiochus* del possible taller de Puzzoli (OCK 207). Tot i la seva associació amb Puzzoli, Kenrick assenyala que les anàlisis efectuades sobre algunes peces amb aquesta marca de ceramista recuperades al jaciment de Neuss van donar Arezzo com a provinença. D'altra banda, aquest ceramista també ha estat associat amb Cales a partir d'anàlisis arqueomètriques (Soricelli 2004, 299). Les marques d'aquest ceramista es troben associades només a copes còniques i esfèriques per la qual cosa es proposa una cronologia des de l'any 10 a.e. a l'any 10 d.e.

Hem documentat dues marques *P.AT*[] , *PATI*[] (Figura 6, 32 i 33), sobre petits fragments de fons sense peu que s'associen amb el ceramista de l'oficina de *P.Attius* (OCK 347). Hi ha evidència de manufactura a Arezzo, a Pisa i a la vall del Po, en aquest últim indret segons les anàlisis de Zabehlicky-Scheffenegger (1991, 96). Es proposa una datació entre l'any 20 a.e. i canvi d'era, donat que predomina la presència de marques sobre formes amb la vora penjant per sobre de les clàssiques amb llabi vertical i per la seva documentació en els contextos més antics d'Amiens, Oberaden i Dangstetten.

Hem documentat una marca []PERO/[]RIA (Figura 6, 34) sobre el fons amb peu d'un plat Consp.B.6.2 que s'associa amb l'oficina de *L. i C. Petronivs Coria*, socis d'Arezzo (OCK 1430). Es proposa un període productiu entre els anys 40 i 10 a.e. donat que les seves marques només apareixen documentades sobre les primeres formes de la producció de TSI.

Hem documentat una marca en situació radial *LVCR/TITI* (Figura 6, 35) sobre el fons amb peu d'un plat entre Consp.B.1 i Consp.B.2 que s'associa amb *Lucrio*, esclau de l'oficina de *L. Titi*, d'Arezzo (OCK 2224). Es proposa una cronologia a l'entorn d'inicis de l'últim quart del segle I a.e. donat que les seves marques es troben sobre perfils de les primeres formes de la producció de TSI en situació radial.

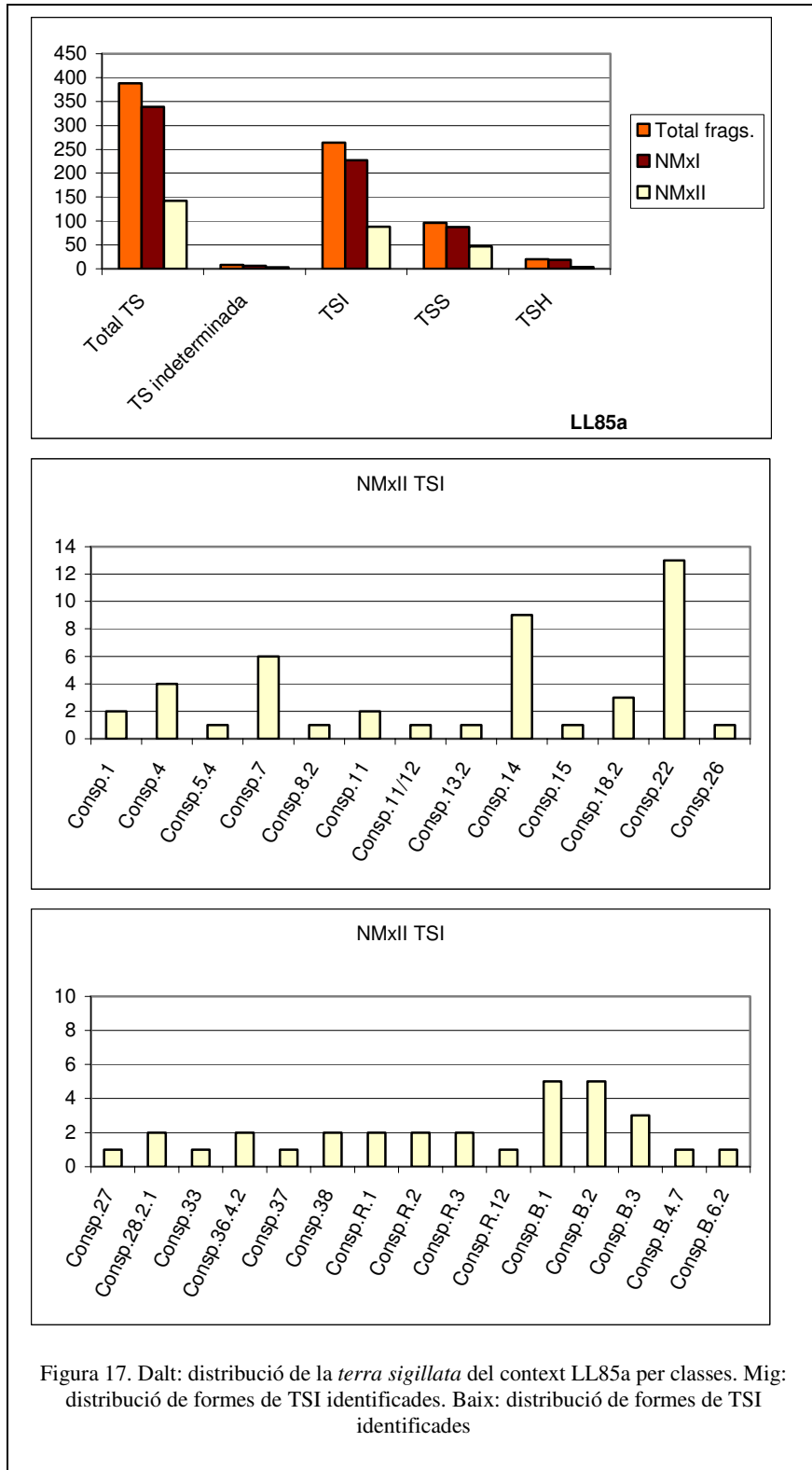
Hem documentat una marca *AVI[]/SCRO[]* (Figura 6, 36) sobre el fons amb peu d'un plat Consp.B.1.2. Correspondria al ceramista *A. Vibivs Scrofvla* d'Arezzo (OCK 2400), per al qual es proposa una cronologia 40-15 a.e. degut a la seva documentació només sobre les formes més antigues de la producció de TSI. Sembla que s'han documentat algunes marques sobre peces cuites en procés reductor i que presenten un vernís de color negre.

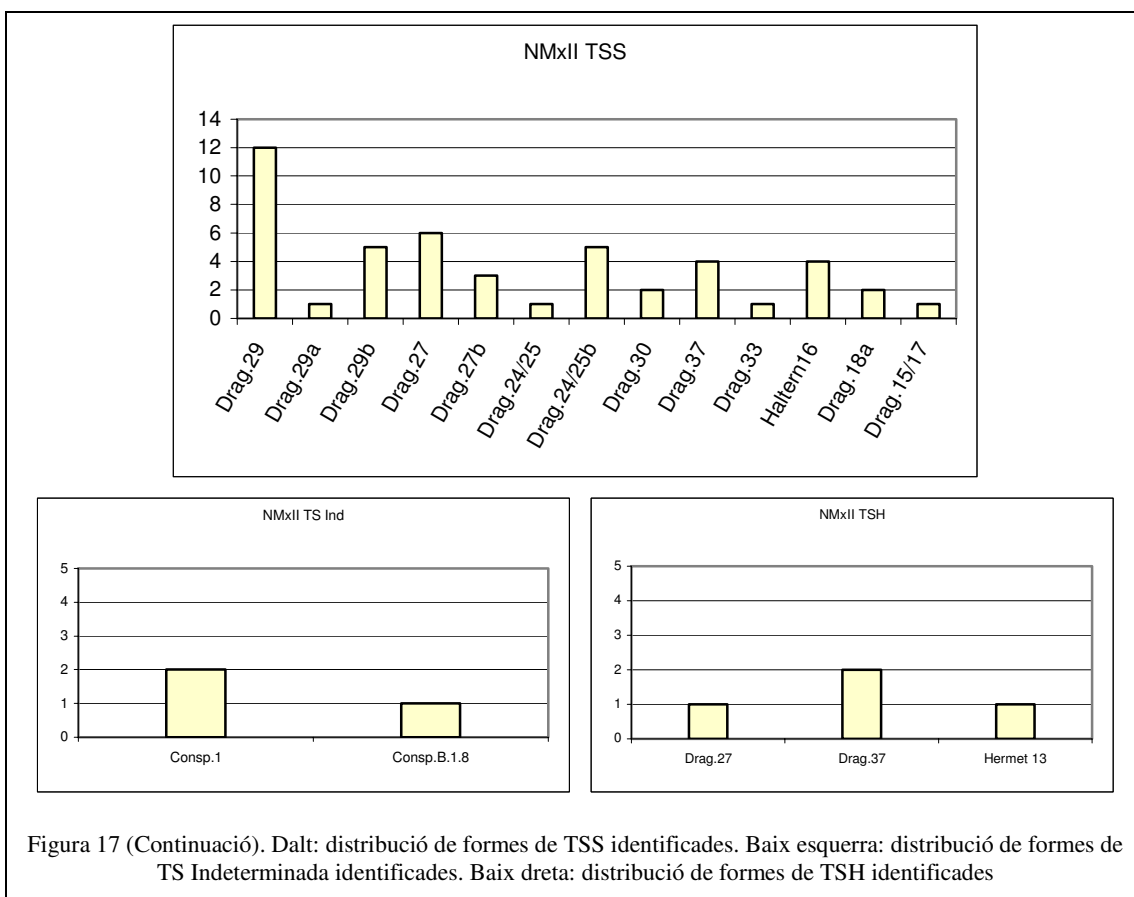
Respecte a l'única marca sobre TSS documentada en aquests context (Figura 6, 37), no es conserva cap lletra que permeti la seva atribució a cap oficina.

L'última marca documentada en aquest context *G.ANIVITR* (Figura 6, 38) es troba sobre el fons amb peu d'una peça de TSH indeterminada. La seva anàlisi arqueològica permet associar-la amb el ceramista *G. Annius Tritiensis* del complex de Tricio (Sáenz i Sáenz 1999).

Pel que fa a la resta de material que acompanya la sigillata en aquest context (Madrid 1997), cal destacar la ceràmica de Parets Fines, una de les més abundants del conjunt analitzada per Puerta (1989, 61-63). Malgrat tot, la majoria dels gobelets documentats es corresponen amb formes augustals. Les formes més modernes s'adscriuen a les formes Mayet XXXIV, Mayet XXXVII/XXXVIII i Mayet XL/XLII, formes bètiques que apareixen a partir de l'any 30/40 d.e. i que són característiques de tota la segona meitat del segle I d.e. També hi va aparèixer un volum important d'àmfores entre les quals cal destacar les més modernes que es corresponen amb les formes Dressel 28, Dressel 7/11 i Dressel 20, vigents durant el segle I d.e., arribant les

dues últimes a la primera meitat del segle II d.e. Finalment, cal destacar també la presència de ceràmica comuna africana de les formes Ostia II 303 i Ostia II 306 que presenten una cronologia que va des del govern de Tiberi fins la primera meitat del segle II d.e.

Així doncs i per concloure, cal dir que la cronologia més moderna ens ve proporcionada per la presència de la forma Drag.37 de *sigillata* sud-gàl·lica que ens indica que ens trobem, sense cap mena de dubte, en època flàvia. Probablement haguem de situar la remodelació del carrer a inicis dels flavis, ja que l'estrat que amortitza finalment el carrer ens proporciona un *terminus ante quem* que se situa en el regnat de Domicià, com veurem en analitzar la quarta fase.

És interessant subratllat, a més, la presència de la ceràmica *terra sigillata* hispànica amb formes que tenen el seu paral·lel en els models sud-gàl·lics ja que és el context més antic en el qual hem pogut constatar aquesta producció en el jaciment de *Baetulo*.

3.3.3.4 Quarta fase (Context LL85b) (Taula 3) (Figura 18)

En aquest moment final es documenta l'amortització de la zona que inclou el pati i el *cardo*. Corresponents a aquesta fase es van documentar una sèrie d'estrats⁶ (Context LL85b, Subàmbit Pati) (Taula 3, Annex 6) que farcien parcialment els tres grans dipòsits relacionats amb la indústria del vi, cobrien la major part del pati, part de la zona situada al nord d'aquest, on els trobem directament sobre els estrats augustals que amortitzaven els forats de *dolia* de la primera fase, i tota la zona corresponent al *cardo*.

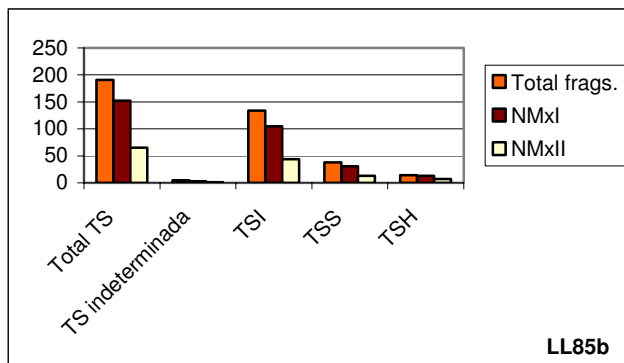

Figura 18. Carrer Lladó. Quarta fase (en blanc, per referència, la *domus*). Croquis dels estrats d'amortització del pati i del *cardo*, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà. Finals d'època flàvia

⁶ Estrats 60, 63, 70, 72, 90, 108, 123 i 124.

Aquest conjunt de nivells va permetre la documentació de 191 fragments de *terra sigillata* (Madrid 1997, 1999a), que corresponen a 152 individus (inventari Annex 5), 65 dels quals identificats tipològicament (Figura 19). D'aquests, 3 individus són de *sigillata* indeterminada, 1 d'ells identificat tipològicament; 105 són TSI, 44 identificats tipològicament; 31 són TSS, 13 identificats tipològicament; i, per últim, 13 són TSH, 7 identificats tipològicament. Es constata també la presència d'1 marca de ceramista sobre TSI i 2 sobre TSS (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) (Madrid 1999b). 15 individus d'aquest conjunt han estat caracteritzats arqueomètricament, 1 de *sigillata* indeterminada (BDT081), 10 de TSI (BDT083, BDT084, BDT086, BDT088 a BDT094), 3 de TSS (BDT082, BDT085 i BDT087), un amb marca de ceramista i 1 de TSH (BDT080) (Taula 2, Annex 6).

En aquest context s'observa que la *sigillata* itàlica és la producció més abundant del conjunt, presentant gran quantitat de formes arcaïques, poques clàssiques i algunes més tardanes però per les quals, en cap cas, la seva cronologia no supera el govern de Tiberi. Pel que fa a la *sigillata* sud-gal·lica, encara s'observa una presència destacada de peces corresponents a època clàudia, mentre que les peces amb tipologia característica d'aquest moment són escadusseres, representades només per dues peces, una Drag.35 i una Drag.37. La *sigillata* hispànica, si bé no augmenta la seva presència respecte a l'etapa que hem definit com d'inicis d'època flàvia, sí que presenta un espectre tipològic més ampli i característic d'aquest moment amb les formes Drag.35, Drag.36 i Drag.37.

LL85b

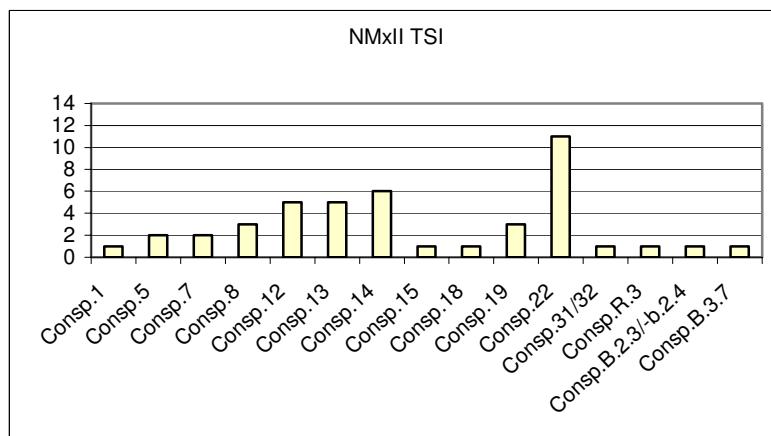
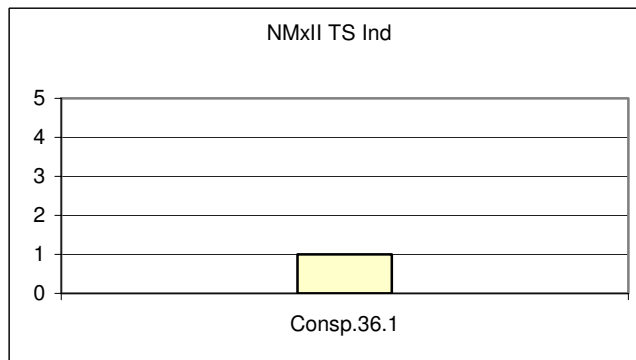

Figura 19. Dalt: distribució de la *terra sigillata* del context LL85b per classes. Mig: distribució de formes de TS Indeterminada identificades. Baix: distribució de formes de TSI identificades

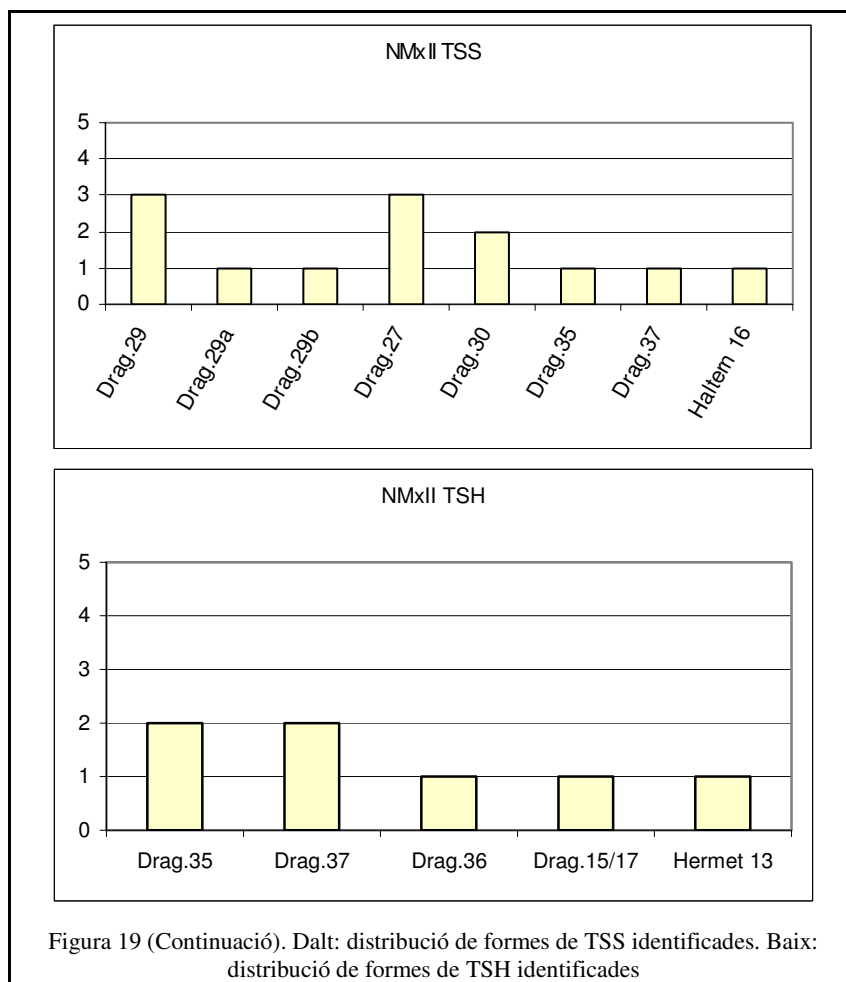

Figura 19 (Continuació). Dalt: distribució de formes de TSS identificades. Baix: distribució de formes de TSH identificades

En relació a les marques, només hem pogut constatar la presència d'un individu de TSI (Figura 6, 39) que presenta una marca anepígrafa (OCK 23562.8). La seva anàlisi arqueològica no permet proposar cap provinença indicant-se una cronologia a partir de l'any 15 a.e. donat que es troba documentada tant sobre formes amb vora penjant com sobre formes clàssiques (Oxé *et al.* 2000).

Dins el conjunt de TSS hem pogut distingir dos individus amb marques de ceramistes els quals, d'acord amb la seva anàlisi arqueològica, correspondrien al taller de La Graufesenque i estarien vigents molt probablement fins l'any 80 d.e.

Hem documentat una marca [I]ONOS (Figura 6, 40) sobre el fons d'una copa Drag.29. Podria correspondre al ceramista *Sacironos* (Polak 2000, 316). La major part d'exemplars coneguts amb aquesta marca corresponen a la forma Drag.29 per la qual cosa es proposa que estaria actiu entre els anys 60-80 d.e.

Hem documentat una marca *SILVAN*[] (Figura 6, 41) sobre un fons sense peu de peça indeterminada. Correspondria al ceramista *Silvanvs* (Polak 2000, 335) el qual probablement inicia la seva activitat ja en època de Tiberi d'acord amb les formes Drag.17 i Ritt.5 sobre les quals s'ha trobat la seva marca. No obstant, la majoria de productes corresponen a època pre-flàvia. Tot i així, alguns podrien ser més tardans d'acord amb les troballes a Caerleon, Chester i Corbridge entre d'altres. Probablement la seva activitat es pot limitar entre els anys 30 i 80 d.e.

Pel que fa a la resta de material que acompanya la *terra sigillata* en aquest context (Madrid 1997), destacar, en primer lloc, les ceràmiques africanes, que juntament amb la TSS ens ajuden a precisar el moment de formació d'aquests nivells d'obliteració. D'una banda, comença a ser abundant la presència de la ceràmica de cuina de la qual cal destacar la forma Lamb. 10 B/Hayes 23 A, que apareix amb els flavis i que es documenta fins a finals de la primera meitat del segle II d.e., i la forma Ostia III, 332, forma típica del segle II d.e., però que Aquilué (1987, 38) constata a *Baetulo* amb relativa abundància a dos contextos flavis de característiques ceramològiques molt similars a aquest conjunt i que també hem analitzat en aquest estudi.⁷ D'una altra, es documenten alguns fragments informes de vaixel·la fina de la classe TSA A 1, un d'ells amb decoració a rodet. L'exportació d'aquesta vaixel·la es documenta a partir del govern de Domicià (Carandini *et al.* 1985, 19-52). Quant a la ceràmica de Parets Fines (Puerta 1989, 59-60), la majoria dels gobelets documentats apareixen de manera residual en aquest context i d'acord amb aquesta autora només les formes Mayet XVIII, Mayet XXXIV i Mayet XXXVII es poden considerar encara vigents en època flàvia. Del conjunt d'àmfores, cal dir que la majoria de material es pot considerar residual i només les formes Dressel 7/11 i Dressel 20 es poden considerar vigents en aquest context. Cal destacar, per últim, la presència de diversos individus corresponents a llànties altoimperials de les formes Dressel 9 o 11, forma Dressel 11 A i Dressel 12/13. Les tres són característiques del segle I d.e. i vigents en època flàvia, moment en que sembla es deixen de fabricar.

Així, en aquesta quarta fase, ens trobaríem davant el farciment intencionat de la zona fet amb l'aportació de terres que contenen gran quantitat de material residual. Les peces de TSS, forma Drag.37 i forma Drag.35, que forma part del servei A flavi definit per Vernhet (1976, 13-27), així com la TSH, que presenta un espectre tipològic

⁷ Veieu capítol 2.3.4.1.3.

característic d'aquesta època, ens situen ja clarament en plena època flàvia. La ceràmica de cuina africana amb les formes que ja apareixen en època flàvia, Lamb.10B/Hayes 23 A i Ostia III 332, així com la presència dels fragments de ceràmica *terra sigillata* africana A 1, producció que iniciaria la seva comercialització durant el regnat de Domicià, ens corrobora la cronologia i ens permet precisar el moment d'amortització del pati i del *cardo* i situar-lo a finals del segle I d.e., durant el govern de Domicià.

3.3.4 Plaça de Font i Cussó (Contextos TRX-FC, TABC98, SEC101, SEC193-101, DEC-FC, SEC194, TV83, FC96, FC572, FC97) (Taula 3)

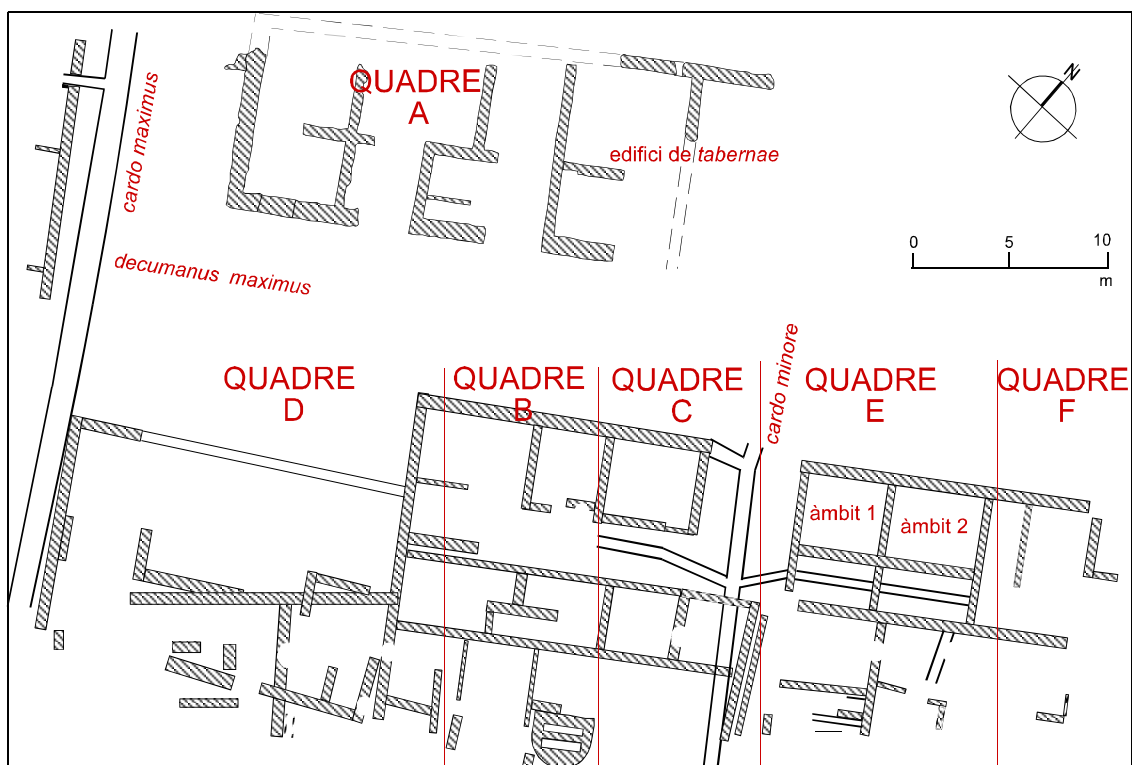

Figura 20. Pça. Font i Cusso. Croquis de la planta general, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

Les excavacions efectuades els anys 1976 i 1979 sota l'actual plaça de Font i Cussó, antic solar de la Torre Vella, van posar de manifest la presència d'importants restes d'època romana en aquest sector (Tarrats 1977, 4-6, Padrós 1979, 4-6). A partir del setembre de 1982, el Museu de Badalona es va poder plantejar una excavació en extensió del solar a través de diverses campanyes, que continuen encara avui dia i que han posat al descobert el *decumanus maximum*, de 8 m d'amplada, el *cardo maximum* i un *cardo minor* que determinen, d'acord amb els coneixements que tenim fins ara, cinc

insulae en les quals s'ha pogut documentar la construcció de quatre edificis (Figura 20) (Comas *et al.* 1994b, 110-112).

3.3.4.1 L'edifici de tabernae (quadre A) (Contextos TRX-FC, TABC98, TV83) (Figura 21)

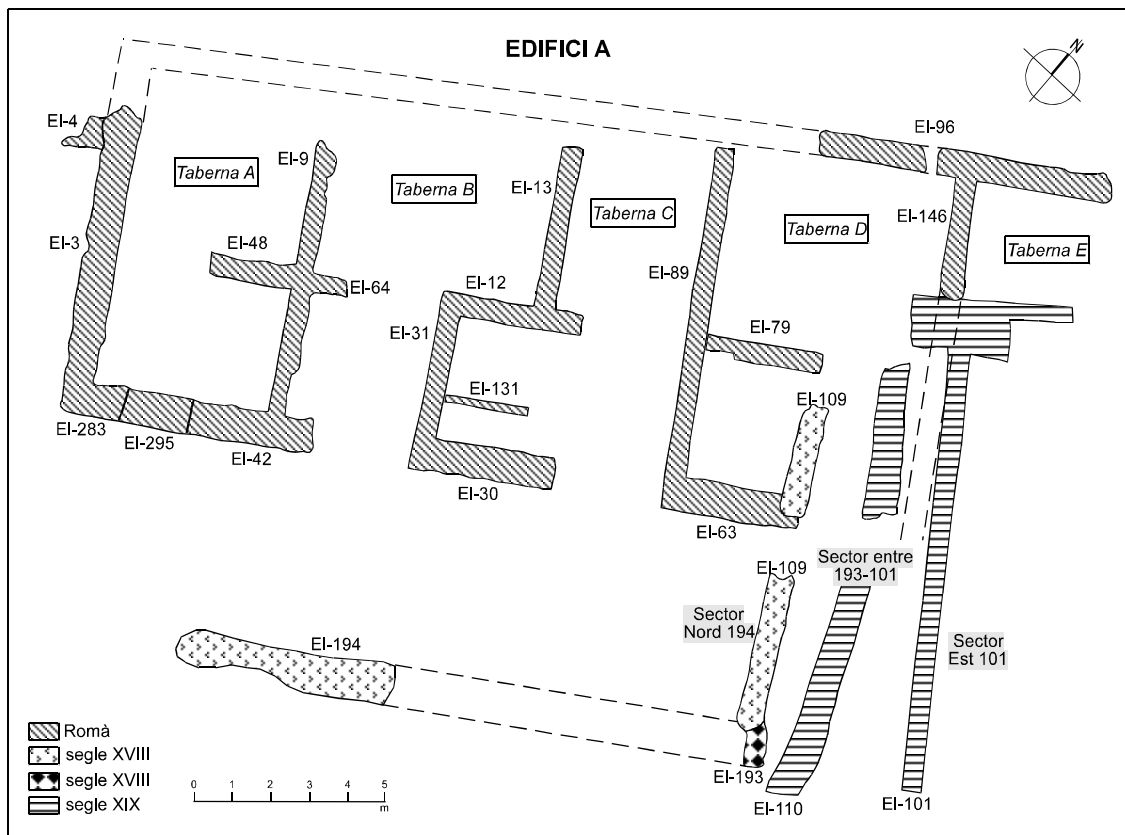

Figura 21. Pça. Font i Cussó. Croquis de l'edifici A i situació dels sectors del *decumanus* Est-101, 193-101 i Nord-194, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

En aquest sector es va portar a terme una excavació ininterrompuda i en extensió entre els anys 1982 i 1984 (Guitart i Padrós 1982, Guitart i Padrós 1983, Padrós, Aquilué i Subias 1984, Padrós i Puerta 1984). La seqüència estratigràfica proporcionada per aquestes intervencions va permetre establir les diferents fases que es van succeir des del moment de condicionament del terreny abans de la construcció, fins a l'abandonament de l'edifici i la posterior colmatació de tota la zona, inclòs el *decumanus*, mitjançant un gran farciment que es va datar en la primera meitat del segle II d.e. Malgrat això, noves intervencions en d'altres punts de la trinxera de fonamentació de l'edifici portades a terme durant els anys 1988 (Padrós i Guitart 1988), 1989 (Padrós, Llobet i Puerta 1989) i 1998 (Padrós, Comas i Madrid 1998), van aportar

noves dades que, com veurem, van afectar la cronologia proposada originàriament per a la seva construcció.

A l'*insula* que se situa al nord del *decumanus*, es va documentar la construcció d'un edifici d'uns 30 metres d'amplada respecte al carrer, per 10 m de llargada. La construcció dels seus murs exteriors, que presenten un parament d'*opus siliceum*, proporciona una façana de caràcter monumental que va donar peu a la seva interpretació com a edifici de caràcter públic. Estava compartimentat en cinc àmbits que presentaven una distribució interna en dues estances, una d'elles comunicada directament amb el *decumanus*, que es va interpretar com a botiga o *taberna*, i una part del darrera, la *rerabotiga*, que s'utilitzaria com a magatzem o vivenda.

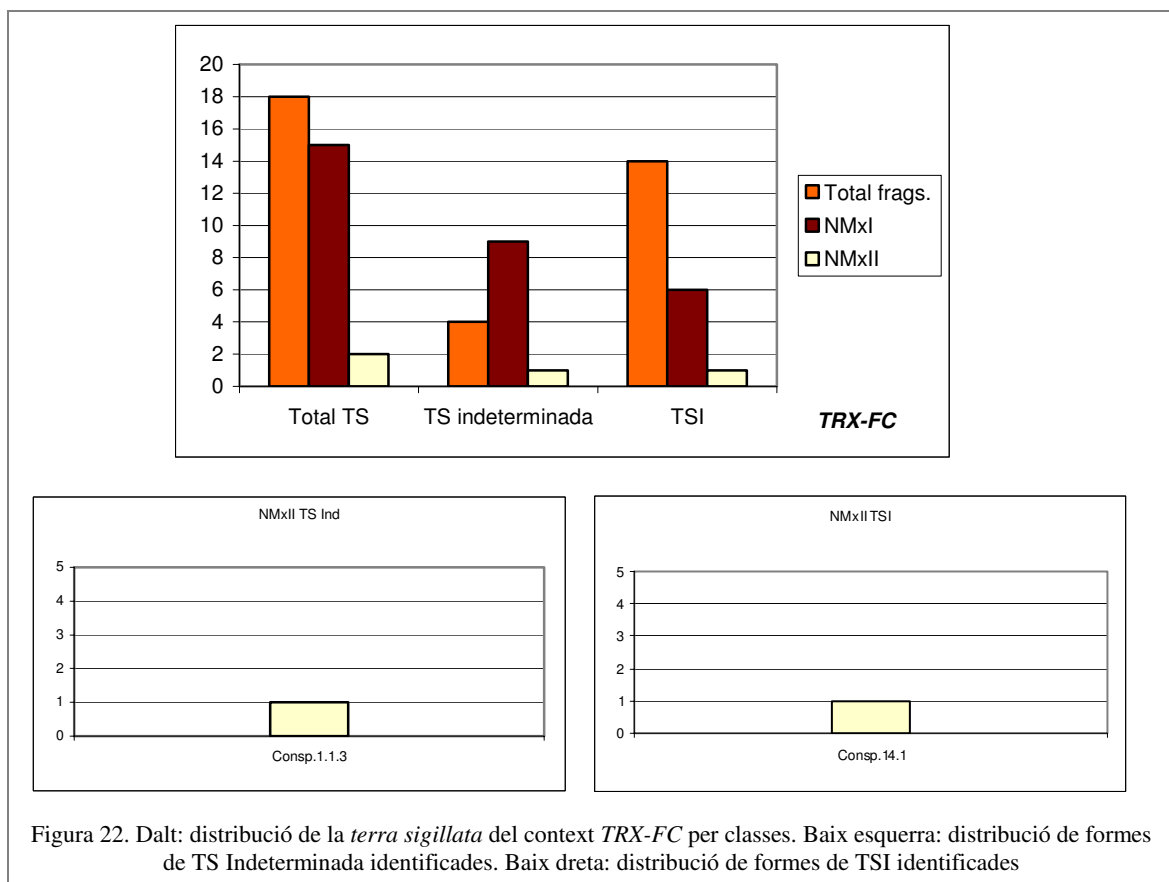
3.3.4.1.1 Primera fase (Contextos *TRX-FC* i *TABC98*) (Taula 3)

Degut a la topografia del terreny on s'assentava l'antiga ciutat romana i al gran desnivell que s'observava especialment en aquest sector, varen ser necessaris treballs de condicionament de la zona mitjançant un sistema de terrasses en direcció NO/SE i SO/NE abans de procedir a la seva urbanització. D'una banda, es va tallar la terra natural amb la inclinació i l'esglaonament concebut amb anterioritat, i d'una altra, es van haver d'anivellar, amb aportació de terres, els sectors que presentaven irregularitats naturals. El material ceràmic que es trobava en aquests farciments i l'absència de *terra sigillata*, va proporcionar una datació de segon quart del segle I a.e. Tarrats ja havia proposat una datació similar l'any 1977 (Tarrats 1977, 5).

D'acord amb la memòria, també va ser possible excavar part de les trinxeres de fonamentació del mur de façana de l'edifici de *tabernae* que comunicava amb el *decumanus*. Concretament es va actuar en el final de la trinxera del mur que tancava la *taberna* E. També es va recollir el material que es trobava arran del mur que tancava la *taberna* D, que deuria formar part de la trinxera. Malgrat tot, aquesta trinxera no es va poder delimitar per la implantació d'un pilar modern. Finalment es va actuar a la trinxera del mur que tancava la *taberna* C, que es va poder excavar en la seva totalitat. El material procedent d'aquests farciments, amb l'absència també de *sigillata*, va proporcionar una datació igual als estrats de condicionament, de segon quart del segle I a.e. (Aquilué i Subías 1987, 353-359).

Els treballs arqueològics a la trinxera de fonamentació de la façana de l'edifici A (Context *TRX-FC*) (Taula 3, Annex 6) varen continuar durant les campanyes

d'excavació dels anys 1988 i 1989, moment en què es documentà per primer cop la presència de ceràmica *sigillata*. D'una banda es va actuar a la trinxera del mur que tancava l'edifici per l'est (El-3) (Figura 21) (estrats 89, 93, 94 i 95). D'una altra, es va actuar a la trinxera de fonamentació del mur de façana que dona al *decumanus* al davant de les *tabernae* A i B, (El-295 i El-42) (Figura 21) (estrat 289 i 290). I, finalment, a la trinxera del mur de façana de la *taberna* D (El-63) (Figura 21) (estrat 297), part de la qual havia estat excavada l'any 1984, sense que s'hagués pogut delimitar per la implantació d'un pilar modern en aquesta zona.

Dels estrats que farcién la trinxera de fonamentació del mur que tancava l'edifici per l'est (El-3), es va documentar *sigillata* en els 89 i 94 (Context TRX-FC, Subàmbit FC89A) (Taula 3, Annex 6), que en total van proporcionar 2 fragments de *sigillata*, corresponents a 2 individus de *sigillata* indeterminada (inventari Annex 5) (Figura 22) que no van poder ser identificats tipològicament i tampoc caracteritzats arqueomètricament per manca de pes.

Els estrats 289 i 290 (Context *TRX-FC*, Subàmbit FC88B) (Taula 3, Annex 6) que farcién la trinxera de fonamentació del mur de façana de les *tabernae* A i B van proporcionar, en total, 3 fragments de *sigillata* que corresponen a 3 individus sense tipologia identificable (inventari Annex 5) (Figura 22); 2 són de *sigillata* indeterminada i 1 de TSI. Cap dels tres individus ha pogut ser caracteritzat arqueomètricament per manca de pes.

Per la seva banda, l'estrat 297 (Context *TRX-FC*, Subàmbit FC88D) (Taula 3, Annex 6), corresponent al reompliment de la trinxera del mur de façana que tancava la *taberna* D, és on apareix concentrada la major quantitat de ceràmica *sigillata* amb 13 fragments que corresponen a 9 individus (inventari Annex 5), 2 identificats tipològicament (Figura 22). D'aquests, 4 corresponen a *sigillata* indeterminada, 1 identificat tipològicament amb la forma Consp.1.1.3, i 5 a TSI, 1 identificat tipològicament amb la forma Consp.14. Només 1 individu d'aquest context, corresponent a *sigillata* indeterminada, ha estat caracteritzat arqueomètricament (BDT095) (Taula 2, Annex 6).

Les intervencions arqueològiques centrades en l'edifici de *tabernae* van continuar l'any 1998, moment en què es va dur a terme l'excavació de la botiga de la *taberna* C (Context *TAB98C*) (Taula 3, Annex 6). Donat que la zona de la botiga estava tallada fins a la terra verge per un element modern, cada part, a banda i banda de l'estructura moderna, va rebre un nom diferent (àmbit 6 i àmbit 6C) i els estrats de cada part es van numerar separatament (Figura 23). També en aquest moment es documentà la presència de *sigillata* en la primera pavimentació de la *taberna* (element 10, de l'àmbit 6C, i element 16, de l'àmbit 6) (Figura 23, planta 1), en els nivells de preparació de la pavimentació de la *taberna* (estrats 20, 21, 22, corresponents a l'àmbit 6C, i estrat 27, corresponent a l'àmbit 6) (Figura 23, planta 2), així com en les trinxeres dels murs que tanquen la *taberna* (El-30, El-31 i El-89) (estrats 28, 30 i 33) (Figura 23, planta 3).

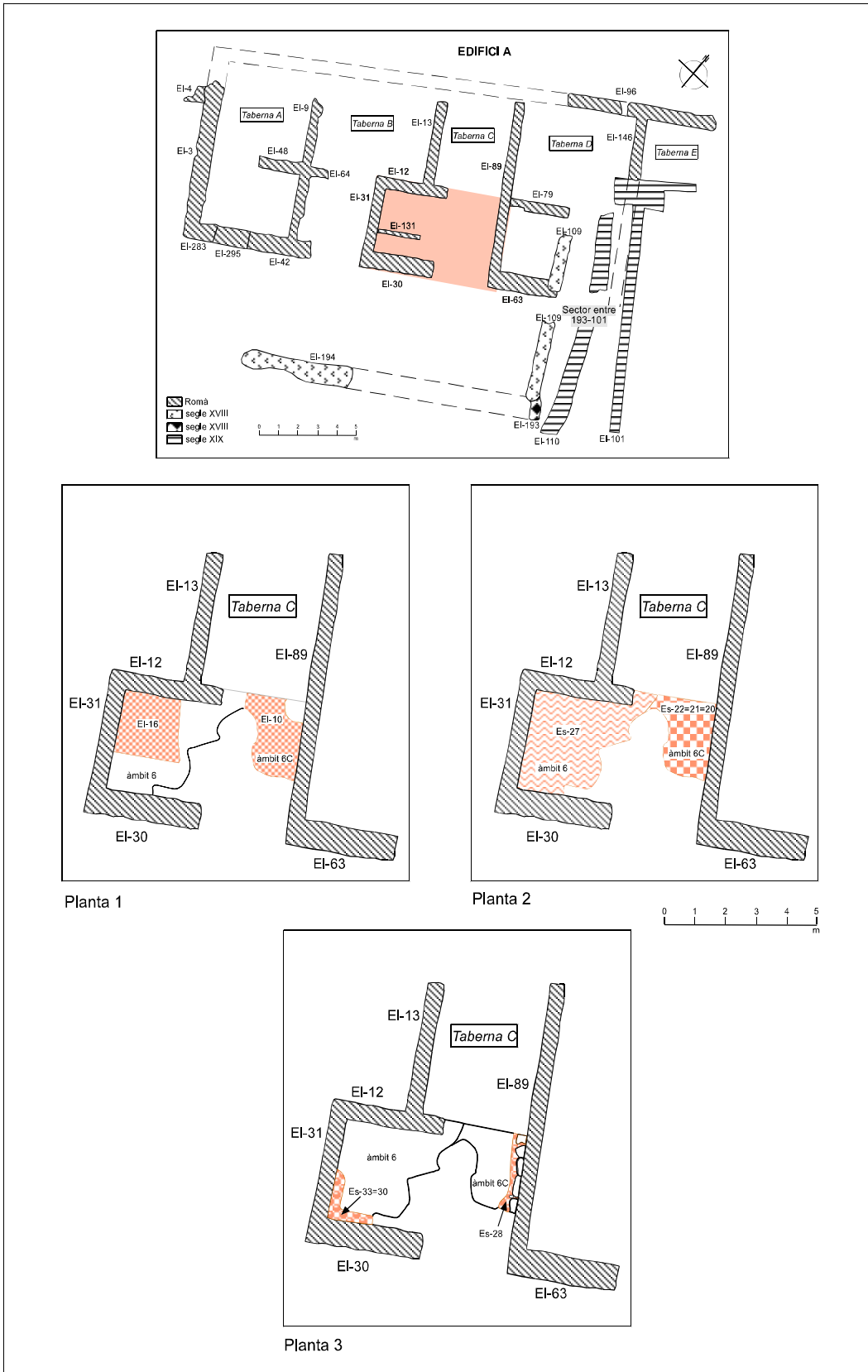
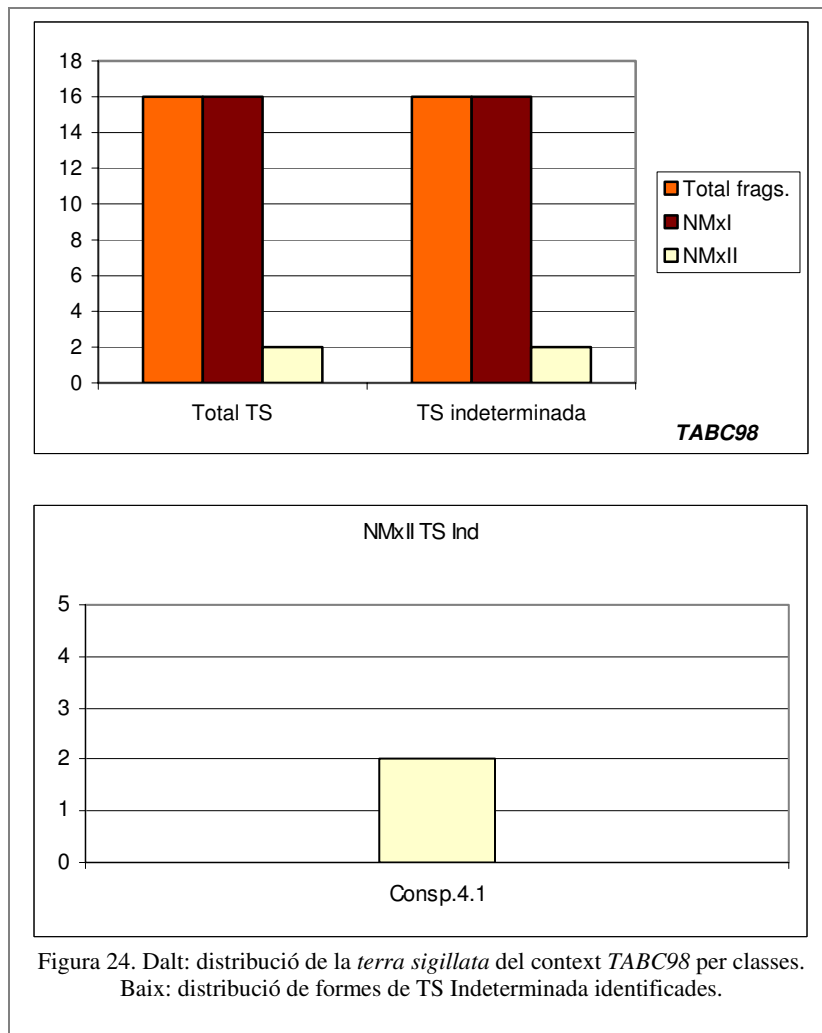

Figura 23. Pça. Font i Cussó. Croquis de les plantes corresponents a l'excavació de la *taberna C*, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

Pel que fa als farciments de la trinxera, els estrats 30 i 33 no van aportar cap fragment de *sigillata* però sí l'estrat 28 (Context *TRX-FC*, Subàmbit FC98C) (Taula 3, Annex 6) que va proporcionar 1 fragment (inventari Annex 5) (Figura 22) corresponent a una *sigillata* indeterminada que no es va poder identificar tipològicament. Malauradament, el fragment no va donar prou pes per ser caracteritzat arqueomètricament.

Respecte als nivells de preparació de la primera pavimentació, es va documentar *sigillata* en els estrats 20 i 21 (Context *TABC98*, Subàmbit Anivellament) (Taula 3, Annex 6). L'estrat 20 va proporcionar 6 fragments corresponents a 6 individus de *sigillata* indeterminada (inventari Annex 5), dels quals 2 van poder ser identificats tipològicament amb la forma Consp.4.1 (Figura 24). D'aquests, 1 individu ha estat caracteritzat arqueomètricament (BDT194) (Taula 2, Annex 6). L'estrat 21 per la seva banda va lliurar 3 fragments corresponents a 3 individus informes de *sigillata* indeterminada (inventari Annex 5) (Figura 24) que no han pogut ser caracteritzats arqueomètricament per manca de pes.

Finalment, a l'element 16 (Context *TABC98*, Subàmbit Primer paviment) (Taula 3, Annex 6) es van documentar 4 fragments corresponents a 4 individus de *sigillata* indeterminada (inventari Annex 5) (Figura 24), cap identificat tipològicament. Un d'ells s'ha pogut caracteritzar arqueomètricament (BDT195) (Taula 2, Annex 6). Paral·lelament, l'element 10 (Context *TABC98*, Subàmbit Primer paviment) (Taula 3, Annex 6) va proporcionar 3 fragments corresponents a 3 individus (inventari Annex 5) (Figura 24) sense tipologia identificable de *sigillata* indeterminada que no s'han pogut caracteritzar arqueomètricament.

Quant a la resta de material que acompanya la *terra sigillata* en els estrats corresponents al farciment de la trinxera de fonamentació de l'edifici (Madrid 1997) cal destacar la presència de material molt antic com ceràmica ibèrica pintada, ceràmica ibèrica comuna i ceràmica de vernís negre Campaniana A tardana. La ceràmica de vernís negre Campaniana B oïde és present amb les formes Lamb. 1, Lamb. 2, Lamb. 3, Lamb. 4, Lamb. 5 i Lamb 5/7, les quals poden presentar variants que podrien arribar fins a l'últim quart del segle I a.e. La ceràmica de Parets Fines és present amb formes antigues però també es documenta la forma Mayet V que apareix a la segona meitat del segle I a.e. Per últim, les formes d'àmfora identificades són la Dressel 1 A i Dressel 1 B així com diversos informes d'àmfores púniques, ibèriques i itàliques, i un fragment amb la marca *Salvi* (Comas 1997, núm. 218), que es troba sobre el final del coll d'una possible Lamb. 2.

Pel que fa a altres estrats⁸ corresponents al farciment de la trinxera de fonamentació d'aquest edifici on no es va observar la presència de *terra sigillata*, el material es presenta molt similar al que acabem de veure. El més modern, com en els casos anteriors, correspondria d'una banda, a la ceràmica de vernís negre Campaniana B oïde, de la qual apareixen formes que podrien correspondre a variants de les que encara es fabriquen a principis del regnat d'August. D'una altra, a les formes Mayet III i Mayet V de ceràmica de Parets Fines de les quals, a excepció de la variant Mayet III A, totes les variants són característiques de la segona meitat del segle I a.e. I, finalment, és interessant la presència en alguns d'aquests farciments de fragments d'àmfores de les formes Laietana 1 i Pascual 1, que es produeixen a la Laietània a partir de l'any 40/30 a.e. (Comas 1997, 112).

D'acord amb les dades que acabem de veure, es confirma la presència de *sigillata* en els farciments de diversos trams de la trinxera de fonamentació de l'edifici així com en els nivells que correspondrien a la regularització i preparació del primer nivell d'ús, documentat com a mínim en la *taberna C*. Així doncs, la presència entre d'altres *sigillates* de TSI, i concretament de la forma Consp.14, obliga a situar la construcció de l'edifici ja iniciat el govern d'August.

3.3.4.1.2 Segona fase

L'única activitat detectada a l'edifici de *tabernae* entre el moment de la seva construcció i l'abandonament del qual parlarem a continuació, es produeix a la *taberna C*, l'única de les cinc que presentava la botiga compartimentada en dos àmbits diferents. A l'àmbit anomenat 6 C, al nord del mur El-131, es va poder documentar la preparació d'una segona capa d'estuc que es va extreure per a la seva consolidació. En aquesta preparació, es va recuperar entre d'altres, un fragment informe de TSS que va portar a situar aquest nou estucat en un moment posterior a època tiberiana (Padrós, Aquilué i Subias 1984).

3.3.4.1.3 Tercera fase (Context TV83, Subàmbit *Tabernae*) (Taula 3)

Per damunt de les últimes pavimentacions de les *tabernae*, es van poder identificar, a tots els àmbits, uns estrats d'abandonament que assenyalen la inutilització de totes les botigues (Madrid 1997,1999a).

⁸ Estrat 168, estrat 263 i estrat 274 corresponents a la campanya d'excavacions dels anys 1982-84; i estrat 288, estrat 293, estrat 294 i estrat 306 corresponents a la campanya d'excavacions de l'any 1988.

La Taberna A. Els estrats d'abandonament corresponents a la botiga i rerabotiga de la *taberna A* van rebre els números d'estrat 54 (inventari Annex 5) per a l'àmbit que comunicava directament amb el *decumanus* i estrat 52 (inventari Annex 5) per la part del darrera. Aquests dos contextos van ser objecte d'una anàlisi detallada per part d'Aquilué (1987, 20-71) el qual va prestar especial atenció al conjunt de ceràmiques africanes, classe ceràmica que, juntament amb la TSS, ens ajudarà a precisar la cronologia de l'abandonament de la *taberna*.

La taberna B. Els estrats d'abandonament corresponents a la *taberna B*, van rebre els números d'estrat 67 (inventari Annex 5) per la zona de la botiga i estrat 65 (inventari Annex 5) per la rerabotiga.

La taberna C. Aquesta *taberna* és l'única que es trobava compartimentada en tres parts enlloc de dos (botiga, rerabotiga i àmbit 6C, al nord de l'El-131). Així, els seus nivells d'abandonament van rebre els números d'estrat 136 (inventari Annex 5) per l'àmbit de la botiga, estrat 135 (inventari Annex 5) per la rerabotiga i estrat 136 C (inventari Annex 5) per la tercera estança, àmbit 6 C.

La taberna D. El nivell d'abandonament per a la zona de la botiga d'aquesta *taberna*, va rebre el número d'estrat 138 (inventari Annex 5). Per a l'àmbit de la rerabotiga, es van aplicar dos números diferents ja que en aquest espai l'estrat d'amortització quedava tallat per un element modern (El-95) de manera que l'estrat va rebre els números de 134 E (a l'est de l'element 95) i 134 W (a l'oest de l'element 95), que nosaltres hem analitzat conjuntament (inventari Annex 5).

Presos en conjunt, TV83 (Taula 3, Annex 6), aquests estrats van permetre documentar 258 fragments de *sigillata* en total que corresponen a 182 individus, dels quals 75 van ser identificats tipològicament (Figura 25). D'aquests, 6 corresponen a *sigillata* indeterminada, 1 d'ells identificat tipològicament; 13 a TSI, 3 identificats tipològicament; 100 a TSS, 47 identificats tipològicament; i, per últim, 63 a TSH, 24 d'ells identificats tipològicament. Només es va identificar una marca de ceramista en aquest conjunt, sobre 1 individu de TSS (Taula 4, Annex 6) (Figura 6) (Madrid 1999b). 19 individus d'aquest conjunt han estat caracteritzats arqueomètricament, 1 de TSI (BDT105), 8 de TSS (BDT096, BDT097, BDT101, BDT104, BDT106, BDT112 a BDT114) i 10 de TSH (BDT098 a BDT100, BDT102, BDT103, BDT107 a BDT111) (Taula 2, Annex 6).

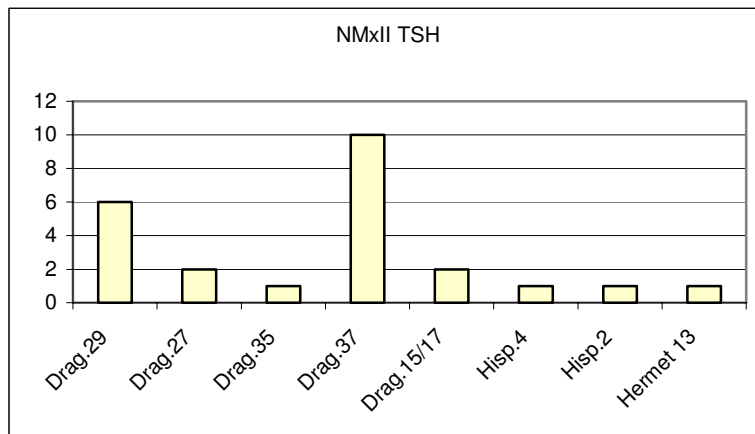
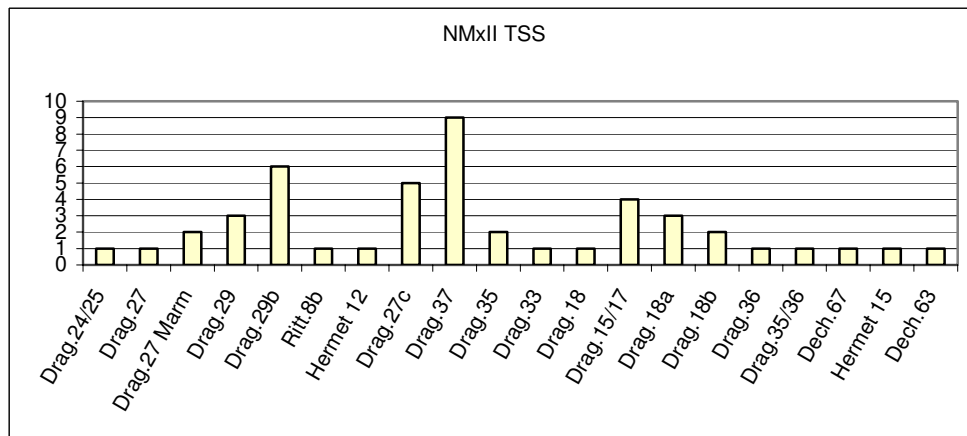
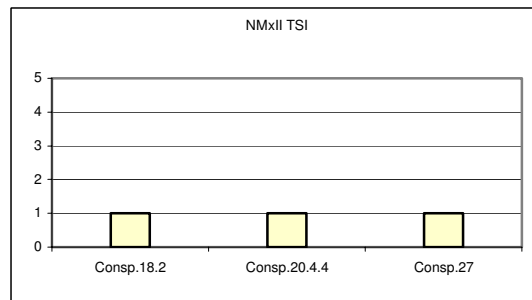
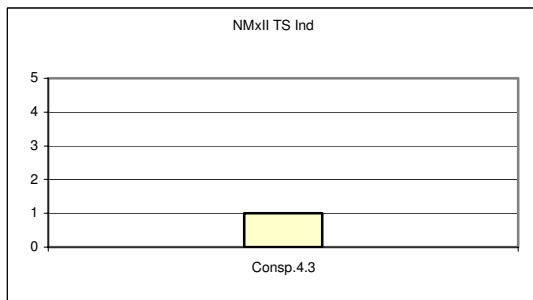
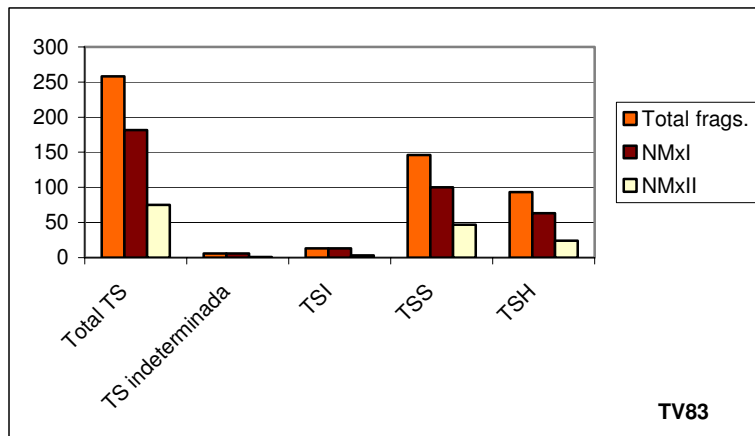

Figura 25. De dalt a baix i d'esquerra a dreta: distribució de la *terra sigillata* del context TV83 per classes. Distribució de formes de TS Indeterminada identificades. Distribució de formes de TSI identificades. Distribució de formes de TSS identificades. Distribució de formes de TSH identificades

En primer lloc, de l'anàlisi arqueològica general dels materials procedents dels estrats d'abandonament de les *tabernae* A, B, C i D cal tornar a insistir, com hem vist al carrer Pujol i al carrer Lladó, en la presència de TSI amb formes tardanes. Tot i que només 3 individus d'aquesta producció han estat identificats tipològicament, és interessant el fet que 2 d'ells corresponen a formes tardanes. Una és una copa Consp.27, que també trobem al carrer Lladó, i que és característica a partir de Tiberi fins a meitat de segle I d.e.; l'altra és un plat Consp.20.4.4, forma característica en els contextos mediterranis de meitat segle I d.e. En segon lloc, es destaca, a excepció de la *taberna* B que va proporcionar quantitats ínfimes de material, una considerable presència de la vaixel·la de producció hispànica amb predomini de formes que tenen paral·lels en els models sudgal·lics, essent la més abundant la copa forma Drag.37, documentada a tres de les quatre *tabernae* analitzades. Finalment, el panorama que ens ofereix la TSS és força homogeni i ens proporciona un horitzó clar que podem situar en època flàvia avançada, amb una presència abundant de formes típiques d'aquest moment. És notable la constatació de les copes Drag.27c i Drag.35 que trobem documentades a tres de les quatre *tabernae*; la forma Drag.33, en la seva variant també flàvia; el gobelet Dech.67, que apareix vers l'any 60 d.e.; i la copa Drag.37, la qual, sobretot en la *taberna* A, apareix ja documentada amb un nombre de fragments superior a la Drag.29, encara que aquesta hi és present de manera important.

L'única marca recuperada en aquest context, *SULPICIV* (Figura 6, 42) es troba sobre el fons amb peu d'un plat que pot correspondre a les formes Drag.15/17 o Drag.18. La seva anàlisi arqueològica permet atribuir aquesta marca al ceramista *Sulpicivs* de La Graufesenque (Polak 2000, 339). No s'ha trobat cap marca d'aquest ceramista en contextos anteriors als flavis per la qual cosa es pensa que iniciaria la seva activitat ja en els anys 70 i continuaria fins a finals del segle I d.e. Alguns indicis, perfils i esquemes decoratius de motlles de Drag.37 segons Polak, apunten que podria estar vigent encara durant els primers anys del segle II AD.

El panorama és corroborat pel conjunt de les ceràmiques africanes. Quant a les comunes, destacar la forma Lamb.10B/Hayes 23 A, característica d'aquest moment, que hem documentat a totes les *tabernae* inclosa la B. En relació a la vaixel·la fina TSA A 1, assenyalar que si bé la majoria dels fragments apareguts són informes, a excepció d'un de la forma Lamb.4/36/Hayes 3 B, la seva presència a dues de les quatre *tabernae* analitzades, és significativa. Aquesta homogeneïtat cronològica ens suggereix que totes

les *tabernae* i, per tant, l'edifici, s'abandona en el mateix període, i d'acord amb la cronologia més moderna proporcionada pels conjunts de la *taberna* A i de la *taberna* C, aquest període s'ha de situar en el govern de l'emperador Domicià.

3.3.4.2 *El Decumanus (Contextos SEC101, SEC193-101, DEC-FC, SEC194)* (Taula 3)

Durant les intervencions dutes a terme entre els anys 1982 i 1984, es van documentar restes de la preparació i pavimentació del *decumanus* a tres punts concrets que es van anomenar “sector est-101”, “sector nord-194” i “sector entre 193-101” (Figura 21). D'acord amb els seus excavadors, es tractava de reparacions del carrer original que s'havien fet mitjançant un nou rebaix de les cotes de preparació i condicionament d'aquell. També destaquen que el paviment descansava sobre una capa que presenta les mateixes característiques als tres sectors i proposen una datació contemporània, posterior al canvi d'era però anterior al govern de Tiberi, per la total absència de TSS. Les intervencions en el *decumanus* varen continuar l'any 1989, concretament en el “sector entre 193-101”, on es van documentar una sèrie d'estrats de condicionament i anivellació d'algunes irregularitats del terreny natural abans de procedir a la urbanització del carrer.

3.3.4.2.1 *Sector Est 101 (Context SEC101, Subàmbit Decumanus)* (Taula 3) (Figura 26)

En aquest sector la preparació del paviment estava formada per l'estrat 179, l'estrat 180 i l'estrat 181 (inventari Annex 5). En la nostra opinió, i d'acord amb la documentació consultada, aquests estrats formen part de l'abocament de terra per tal d'anivellar una irregularitat que existia al terreny abans de qualsevol pavimentació (Figura 26).

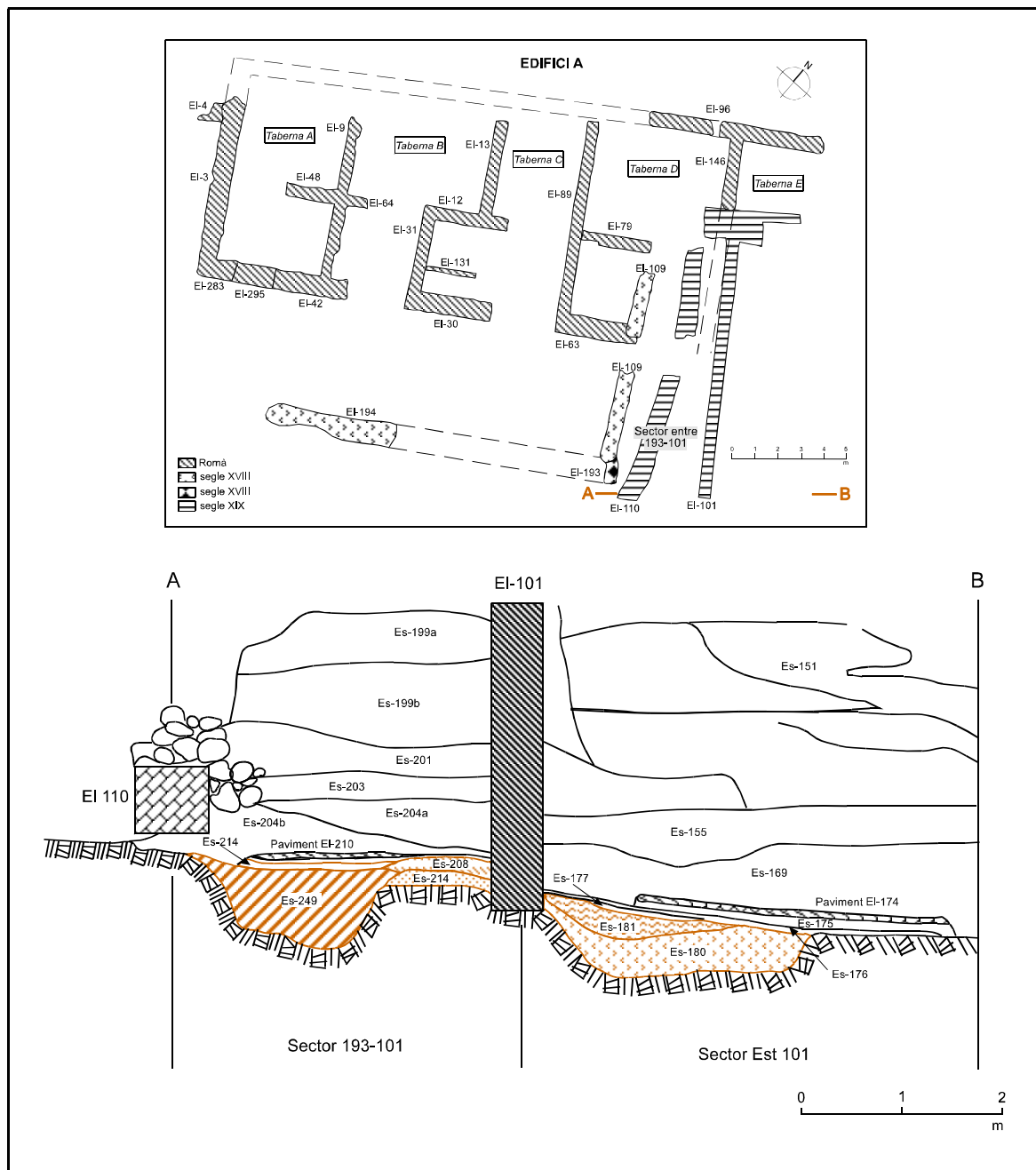
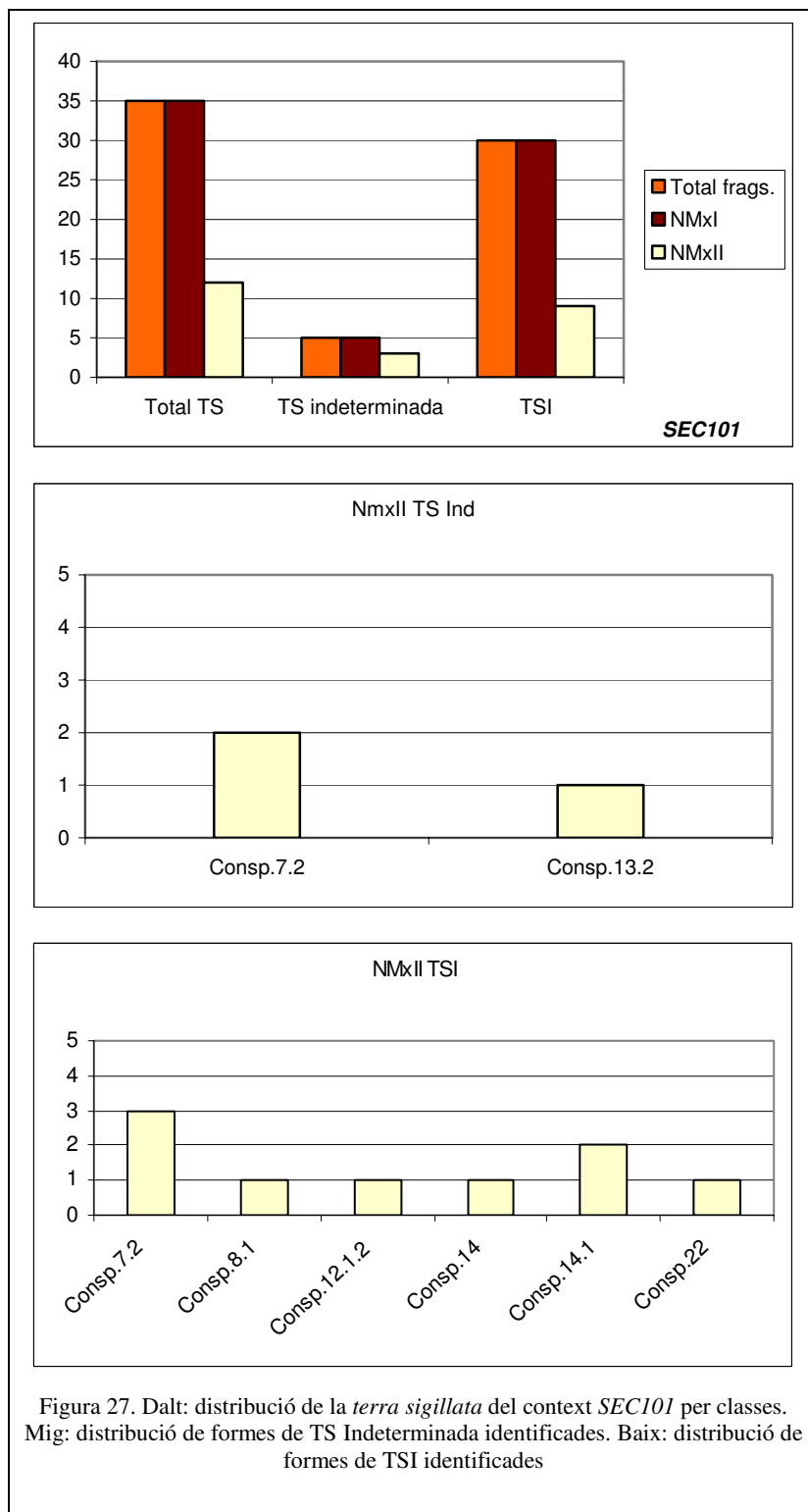

Figura 26. Pça. Font i Cussó. Croquis de la secció de les restes de pavimentació i nivells de regularització del decumanus en els sectors Est 101 i 193-101 de l'any 1984, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

Aquest conjunt d'estrats va permetre la documentació de 35 fragments de *terra sigillata* (Madrid 1997, 1999a) que corresponen a 35 individus (inventari Annex 5), 12 dels quals identificats tipològicament (Figura 27). D'aquests, 5 individus corresponen a *sigillata* indeterminada, 3 identificats tipològicament, mentre que 30 són TSI, només 9 dels quals s'han pogut identificar tipològicament. Cap individu d'aquest conjunt ha pogut ser caracteritzat arqueomètricament.

L'anàlisi d'aquest conjunt ens proporciona una cronologia que podem situar en els últims anys del segle I a.e, amb peces típiques del període productiu que s'inicia a partir de l'any 15 a.e., principalment per les formes Consp.12 i Consp.14 i en el qual

s'observa la presència d'un únic individu de la copa Consp.22, corresponent a les produccions considerades clàssiques de la TSI.

Quant a la resta del conjunt, el material que acompanya la *terra sigillata* en aquest context (Madrid 1997) es poc abundant i la majoria no és susceptible d'aportar precisions cronològiques importants. Així, destaca la presència d'alguns fragments informes de ceràmica de vernís negre Campaniana B oïde, ceràmica de Parets Fines sense tipologia identificable, alguna llàntia de volutes, que apareixen amb August, i diversos individus d'àmfores de la forma Pascual 1 que es produeixen a la zona de la Laietània a partir de l'any 40/30 a.e.

3.3.4.2.2 Sector entre 193-101 (Contextos *SEC193-101*, *DEC-FC*) (Taula 3)

Entre 1982 i 1984, sota els nivells que formaven part de la preparació del paviment, es detectà un forat excavat a la terra verge i farcit (estrat 249) (Figura 26) (Context *SEC193-101*, Subàmbit *Decumanus*), segons la memòria, amb material del mateix moment que la preparació del paviment.

Aquest estrat va proporcionar 5 fragments de *sigillata* (Madrid 1997,1999a), tots ells de TSI, que corresponen a 5 individus (inventari Annex 5), 2 dels quals han pogut ser identificats tipològicament amb les formes Consp.8.2.1 i Consp.B.3.7 (Figura 28). 1 individu d'aquest conjunt ha estat caracteritzat arqueomètricament (BDT125) (Taula 2, Annex 6).

La *sigillata* d'aquest farciment presenta un panorama molt similar, encara que amb menys quantitat de material, que el que vèiem al parlar del sector Est 101 i la cronologia de la TSI, d'acord amb les formes Consp. 8.2.1 i especialment Consp. B.3.7, ens proporciona un mateix horitzó cronològic situat en època d'August, durant els últims anys del segle I a.e. Malgrat això, la seva posició estratigràfica cobrint parcialment l'estrat 214 (Figura 26), no ens permet atribuir aquesta cronologia al farciment ja que la seva datació s'hauria de posar en relació als estrats que formen part de la preparació del paviment dels que en parlarem a continuació.

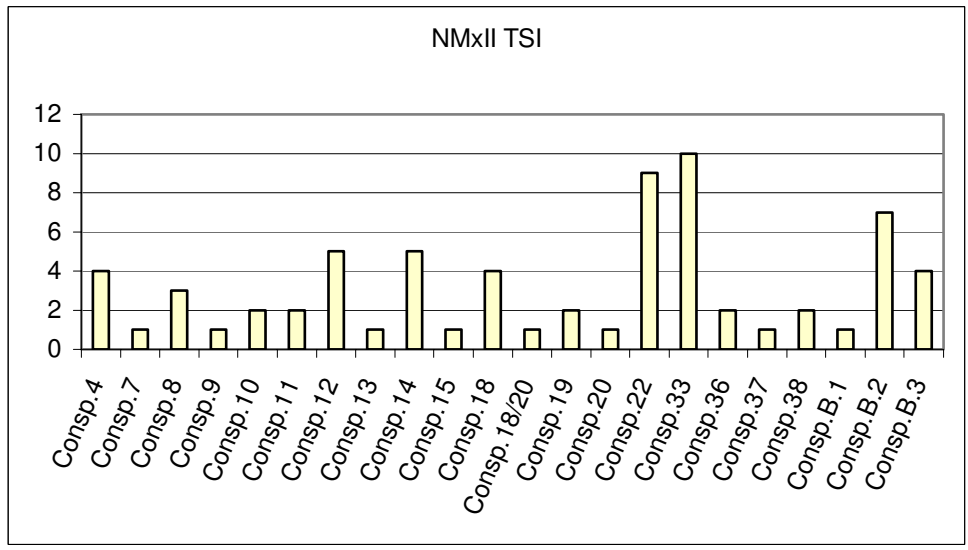
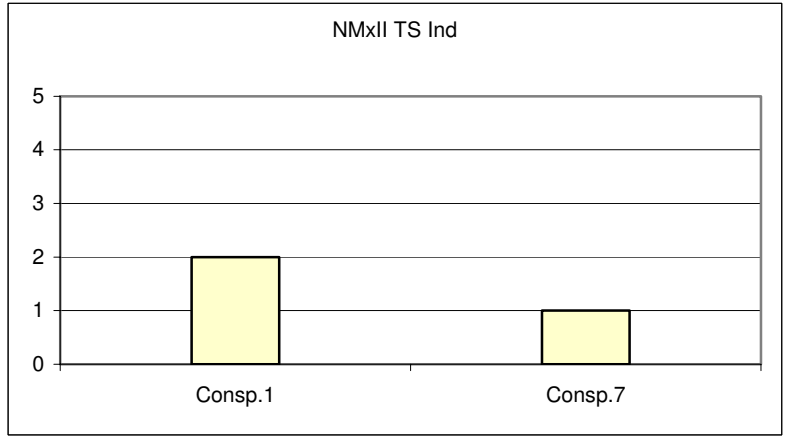
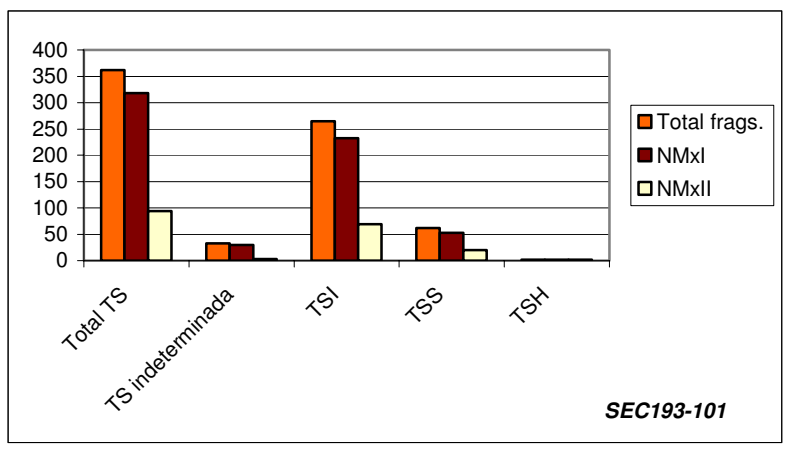

Figura 28. Dalt: distribució de la terra sigillata del context SEC193-101 per classes. Mig: distribució de formes de TS Indeterminada identificades. Baix: distribució de formes de TSI identificades

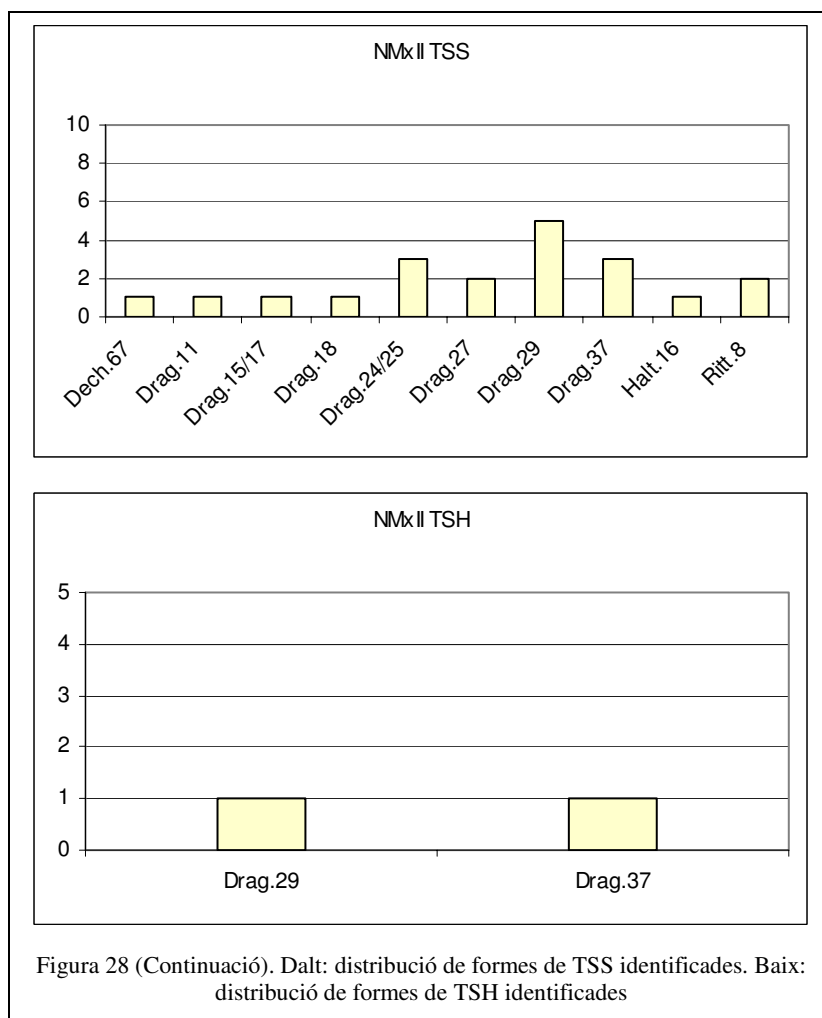

Figura 28 (Continuació). Dalt: distribució de formes de TSS identificades. Baix: distribució de formes de TSH identificades

Quant als estrats que formen part de la preparació del paviment en aquest sector (estrats 208, 214, 235, 238, 240 i 254) (Context *SEC193-101*, Subàmbit *Decumanus*) (Taula 3, Annex 6) excavats entre 1982 i 1984, presenten greus problemes interpretatius i de cronologia. A la majoria d'ells s'identifiquen nombroses peces de *terra sigillata* sud-gàl·lica i diversos fragments de ceràmica de cuina africana. Quant a la ceràmica *terra sigillata*, hem pogut comprovar que la producció sud-gàl·lica, representa, en la majoria dels casos (estrats 208, 214, 235 i 238) del 15% al 20% respecte al total de *terra sigillata*, amb peces que abracen un ampli període cronològic. Així, es documenten des de produccions que s'inicien l'any 15 d.e., com la forma Drag.18a, la forma Drag.11 o la forma Halt.16, a produccions d'època clàudia, com la forma Drag.24/25 b, la forma Drag.29 b, o fins i tot la forma Drag.37, típica del període flavi. També hem pogut comprovar l'existència d'una peça de la forma Drag.29 de *terra sigillata* hispànica a l'estrat 208 i una de la forma Drag.37, també hispànica, a l'estrat 240. Paral·lelament, les ceràmiques comunes africanes documentades presenten formes de les que ja

apareixen amb Tiberi, com la forma Ostia II 303 i Ostia II 306 (estrats 208, 214 i 235), altres que comencen a documentar-se en època flàvia, forma Ostia III 324 (estrat 208), i fins i tot una peça de la forma Lamb.10A (estrat 214), que es comença a documentar a partir de la primera meitat del segle II.

Davant d'aquest ampli espectre cronològic i tenint en compte que, com a mínim, aquesta zona del carrer s'amortitza amb un gran farciment en el segon quart del segle II d.e., no podem considerar la lectura estratigràfica exempta de problemes i, per tant, ni el farciment per anivellar el terreny (estrat 249) ni cap dels nivells de preparació (estrats 208, 214, 235, 238, 240 i 254) ofereixen garanties de fiabilitat.

Ara bé, el nostre estudi sobre la *sigillata* d'aquests estrats existeix i es pot consultar als inventaris corresponents (inventari Annex 5) i la distribució per classes i les tipologies identificades es poden veure a la figura 28. Aquí, no obstant, volem destacar les peces amb marca identificades en aquest conjunt ja que la seva documentació a *Baetulo* és inqüestionable (Taula 4, Annex 6) (Figura 6).

Hem documentat una marca *DEM[/]/[IVS* (Figura 6, 43), sobre el fons d'una peça indeterminada corresponent a TS indeterminada que, d'acord amb el seu estudi arqueològic, podria correspondre al ceramista *Demetrivs* identificat per Soricelli com a ceramista de la Producció A de la badia de Nàpols (Soricelli *et al.* 1994).

Dins el conjunt de la TSI hem identificat tres individus amb marca de ceramista, les quals d'acord amb la seva anàlisi arqueològica (Oxé *et al.* 2000) es poden associar amb els següents ceramistes:

Hem documentat una marca *COCO/NAEVI* (Figura 6, 44), sobre el fons d'una copa Consp.22. Pot correspondre a *Coco*, esclau de *Naevivs* de Puzzoli (OCK 1237). *Naevivs* apareix associat amb molts noms relacionats com a esclaus i en general es proposa una cronologia des de canvi d'era a l'any 20. *Coco* seria fabricant de copes còniques i per ell es proposa una cronologia a partir també de canvi d'era.

Hem documentat una marca *AVB/SCR* (Figura 6, 45), sobre el fons d'una peça indeterminada. Correspondria al ceramista *A. Vibivs Scrofyla*, d'Arezzo (OCK 2400) per al qual es proposa una cronologia 40-15 a.e. degut a la seva documentació només sobre les formes més antigues de la producció de TSI. Sembla que s'han documentat

algunes marques sobre peces cuites en procés reductor i que presenten un vernís de color negre.

Hem documentat una marca \square MBR (Figura 6, 46) sobre el fons d'una peça indeterminada. Pot correspondre al ceramista *Vmbriovs*, d'Arezzo (OCK 2441) per al qual es proposa una datació àmplia, des de l'any 10 a.e. fins l'any 50 d.e., ja que s'observen marques d'aquest ceramista sobre algunes formes amb la vora penjant i també sobre algunes de les que presenten decoració aplicada i possiblement sobre una Consp.3.2.

Per acabar, també hem documentat una marca *GEMINV* (Figura 6, 47), sobre el fons d'una peça indeterminada de TSS. Hi van haver sis ceramistes treballant amb el nom de *Geminvs*, alguns suposadament a Lezoux, el primer dels quals hauria treballat a La Graufesenque. El seu nom apareix en una llista de grafits sobre un plat trobat a La Graufesenque, probablement d'època de Neró, com a fabricant d'olles i copes Drag.29 tot i que no s'ha trobat cap copa d'aquesta forma amb la seva marca (Marichal 1988, núm. 74). Les poques evidències disponibles suggereixen que el *Geminvs* de La Graufesenque va estar actiu als voltants de meitat segle I d.e. (Polak 2000, 234).

Finalment, manifestar que el material d'aquests estrats sí que s'ha tingut en compte per a l'estudi arqueomètric, ja que és indubtable la seva circulació a la ciutat. Així doncs, 26 individus procedents d'aquest conjunt han estat caracteritzats arqueomètricament, 7 corresponents a *sigillata* indeterminada (BDT126, BDT129 a BDT132, BDT149 i BDT150), 14 a TSI (BDT127, BDT133 a BDT140, BDT142 a BDT146), 1 amb marca de ceramista i 5 a TSS (BDT128, BDT141, BDT147, BDT148 i BDT151) (Taula 2, Annex 6).

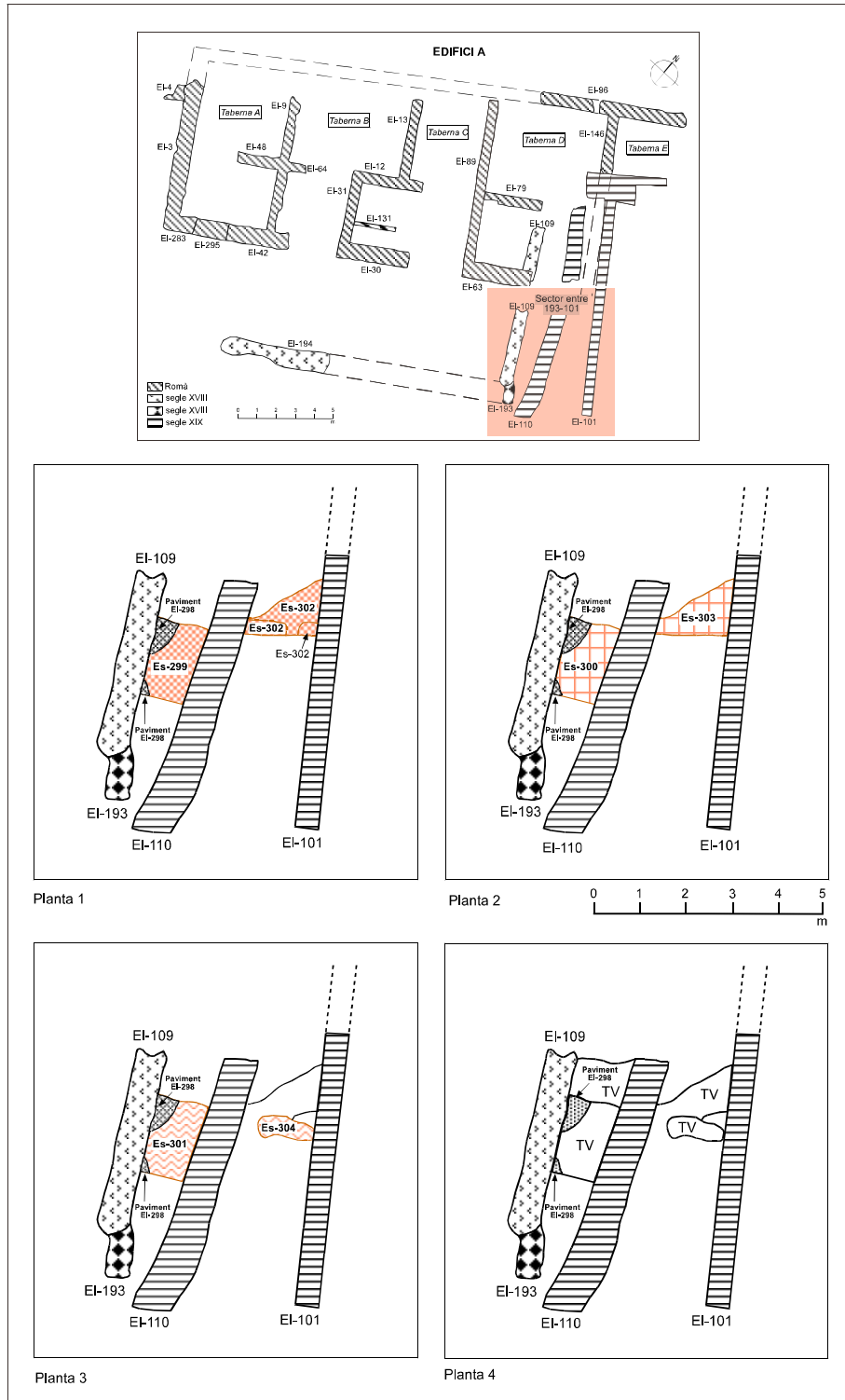
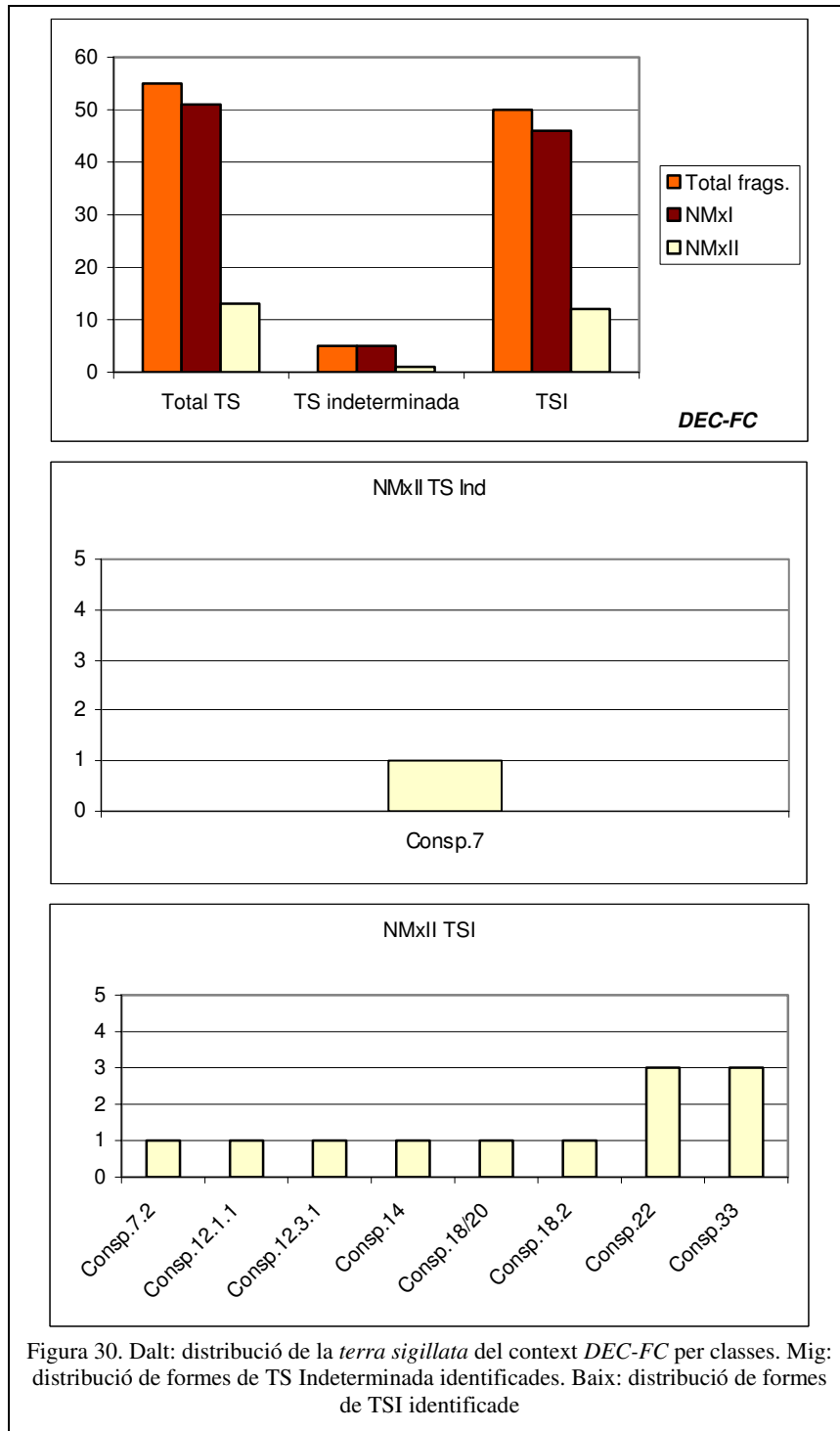

Figura 29. Pça. Font i Cussó. Croquis de les plantes corresponents a l'excavació del Sector entre 193-101 de l'any 1989, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

Els treballs d'excavació en aquest sector van continuar l'any 1989 moment en què es van localitzar diversos nivells que regularitzaven el terreny per a la seva pavimentació (estrats 299, 300, 302 i 303) (Context *DEC-FC*, Subàmbit *Decumanus*)

(Taula 3, Annex 6) (Figura 29, plantes 1 i 2) i d'altres que omplien petites depressions que hi havia a la terra verge (estrats 301 i 304) (Figura 29, plantes 3 i 4), aquests últims amb molt poc material entre el qual no es va documentar cap fragment de *sigillata*. Donat que aquests estrats estaven tallats per un element modern (EI-110) van rebre diferents números a banda i banda d'aquest.

Aquest context va permetre la documentació de 55 fragments de *terra sigillata* que corresponen a 51 individus (inventari Annex 5), 13 dels quals identificats tipològicament (Figura 30). D'aquests, 5 individus corresponen a *sigillata* indeterminada, 1 identificat tipològicament, mentre que 46 són TSI, dels quals 12 s'han pogut identificar tipològicament. També s'han documentat 3 marques de ceramista, totes sobre TSI (Taula 4, Annex 6) (Figura 6). Cap individu d'aquest conjunt ha pogut ser caracteritzat arqueomètricament.

L'anàlisi d'aquest conjunt ens permet observar que l'única peça identificada corresponent a *sigillata* indeterminada es correspon amb una Consp.7. Pel que fa a la TSI, les formes amb llabi penjant són minoritàries i les formes clàssiques representades pel servei format pel plat Consp.18 i la copa Consp.22 són les que dominen el panorama tipològic. Juntament amb aquestes, cal destacar la documentació de la forma Consp.33 que ens situa ja clarament a inicis de la nostra era.

Les marques de ceramista documentades en aquest context es troben totes sobre *sigillata* itàlica i la seva anàlisi arqueològica ens ha permès associar-les amb els següents ceramistes (Oxé *et al.* 2000):

Hem documentat una marca *SEXIN* (Figura 6, 48), sobre el fons d'una copa Consp.14. Podria correspondre al ceramista *Sex. Annivs* d'Arezzo (OCK 183.17+) per al qual es proposa una cronologia des de l'any 10 a.e. a l'any 10 d.e. per la seva documentació sobre formes amb llabi penjant i també sobre formes clàssiques amb perfil recte.

Hem documentat una marca externa intradecorativa *QVARTIO* (OCK 1598.1) (Figura 6, 49) sobre una peça indeterminada. Aquest nom pot correspondre a l'esclau de *Rasinivs* d'Arezzo, amb el qual apareix associat en dues marques (OCK1622.1 i OCK 1674). També apareix associat a *Memmivs*, també d'Arezzo, en una marca en la qual també hi ha el nom de *Rasinivs*. No hi ha data per a la marca per ella mateixa i es proposa una datació a partir de l'any 15 a.e. que és la mateixa que es proposa per l'inici de l'activitat tant de *Rasinivs* com de *Memmivs*.

Finalment, hem documentat una marca *C.SENTIJ* (OCK 1861) (Figura 6, 50) sobre el fons d'una copa Consp.33. Hi ha marques amb el nom d'aquest ceramista, *Sentivs*, sense *praenomen* que provenen del jaciment de La Mulette, a Lió, (OCK1856) i altres que semblen relacionades amb La Graufesenque (OCK 1857). Per a les que no

se'n sap l'origen, es proposa Etrúria per raons de distribució sense que es pugui concretar si són o no d'Arezzo (OCK 1854). Pel que fa a les que presenten *praenomen*, com és el nostre cas, per a algunes es proposa Etrúria com a possible origen (OCK 1861), però tampoc no està clar si podrien ser d'Arezzo ja que com destaca Kenrick, les anàlisis d'algunes peces amb aquesta marca procedents de Haltern no s'agrupaven en la categoria d'Arezzo (Lasfargues i Picon 1982). Per a d'altres es dóna una provinença del jaciment de La Mulette (OCK 1862) mentre que d'altres es troben classificades com a Etrúria / Lió donat que no està clar que es pugui proposar un o altre centre de manera clara (OCK 1863). La cronologia aproximada proposada, d'acord amb les formes sobre les quals es troba documentada, aniria de l'any 20 a.e. a l'any 20 d.e.

Així doncs, el material recuperat permet datar els nivells de regularització del *decumanus* en aquest sector en els primers anys de la nostra era d'acord amb les formes Consp.18, Consp.22 i, especialment, Consp.33.

3.3.4.2.3 Sector Nord 194 (Context *SEC194*) (Taula 3) (Figura 31)

En aquest sector la preparació per la nova pavimentació està formada per l'estrat 269 i l'estrat 271. L'estrat de condicionament de l'etapa anterior (estrat 268) estava tallat i aquesta nova preparació s'assentava dins aquest tall; al sud d'aquest tall es trobava la nova preparació del *decumanus*, i la pavimentació pròpiament dita, reposava sobre els dos nivells (Figura 31).

L'estrat 271 no va proporcionar material. Quant a l'estrat 269 (Context *SEC194*, Subàmbit *Decumanus*) (Taula 5, Annex 6), s'han comptabilitzat 68 fragments de *terra sigillata* (Madrid 1997, 1999a) que corresponen a 57 individus (inventari Annex 5), 24 dels quals han estat identificats tipològicament (Figura 32). Cal destacar que també en aquest cas s'ha documentat la presència de TSS amb 5 individus, 1 d'ells identificat tipològicament. Pel que fa a la resta, 51 són TSI, 23 identificats tipològicament i, per últim 1 individu no identificat tipològicament que correspon a una *sigillata* indeterminada. Cap d'aquests individus ha pogut ser caracteritzat arqueomètricament.

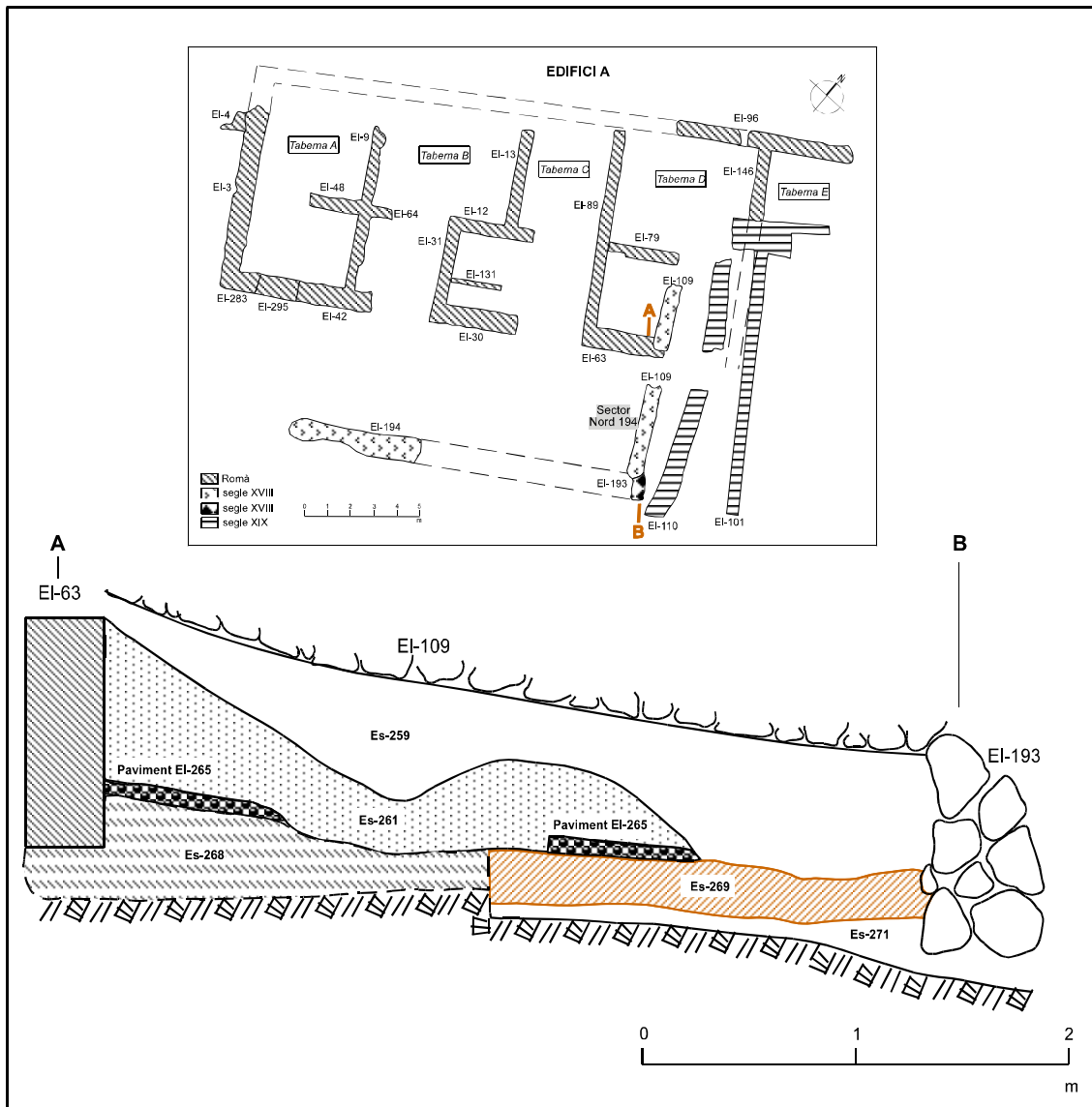

Figura 31. Pça. Font i Cussó. Croquis de la secció de les restes de pavimentació i nivells de regularització del decumanus en el Sector Nord 194, basat en la planimetria original realitzada per Antoni Fonollà

Pel que fa a la ceràmica TSI, s'observa que les peces amb vora penjant apareixen de manera minoritària i les formes dominants corresponen al servei format pel plat forma Consp.18 i la copa forma Consp.22. Cal també destacar la documentació de la forma Consp.33 que abraça la primera meitat del segle I d.e.

La cronologia més moderna ens l'aporta la presència de la ceràmica TSS, concretament la copa Drag.27a, per la qual cosa hem de situar la repavimentació d'aquest sector del decumanus en època de Tiberi, cosa que ens corrobora el material més modern que acompanya la *sigillata* d'aquest context (Madrid 1997, 1999a). D'aquest, cal destacar la forma Mayet LI de ceràmica de Parets Fines, que presenta una

cronologia que va de Tiberi a Neró; una possible forma Ostia II, 302 de ceràmica de cuina africana que es documenta a partir de Tiberi; i, per últim l'abundant presència de fragments d'àmfora de la forma Pascual 1.

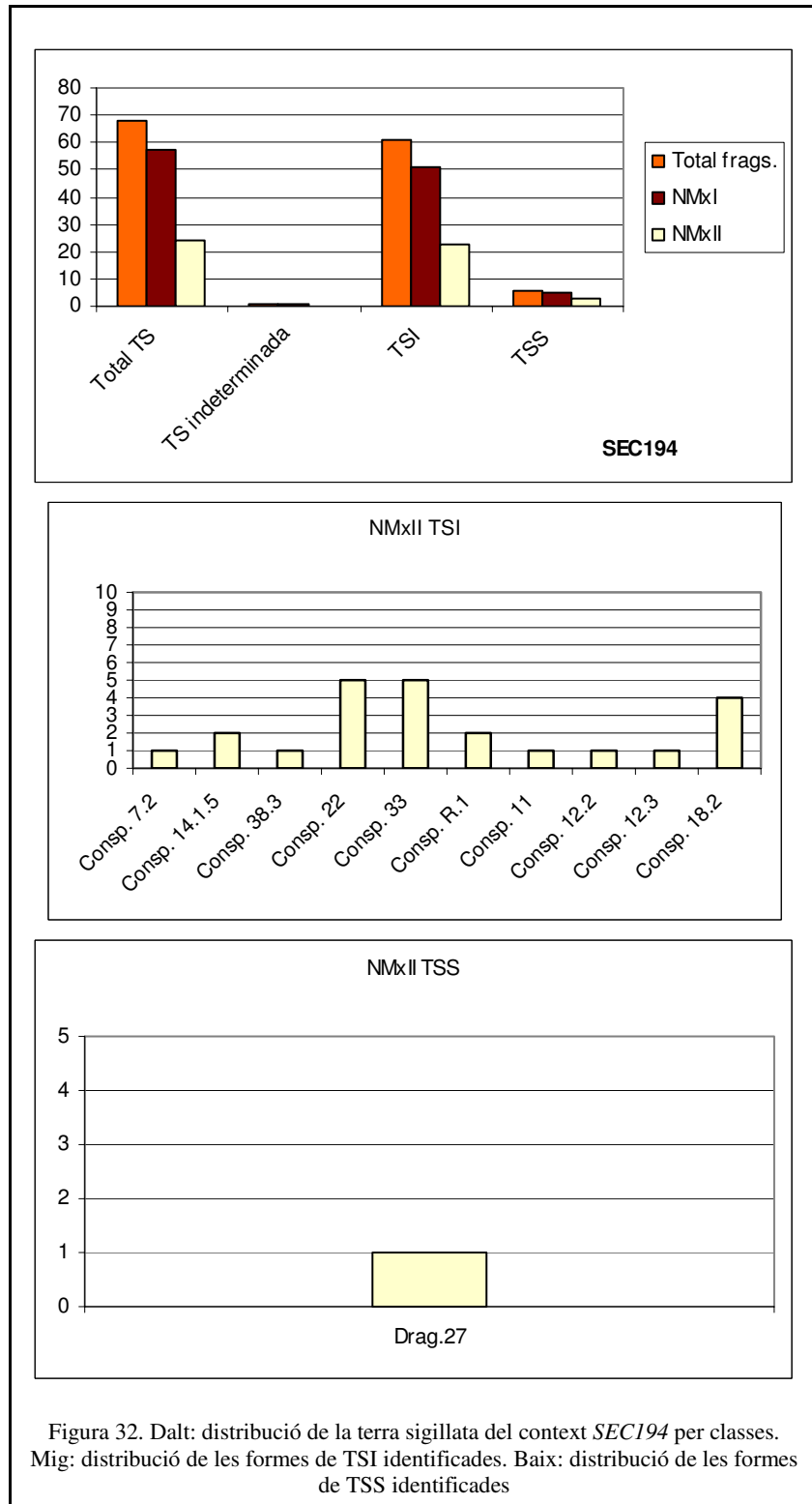

Figura 32. Dalt: distribució de la terra sigillata del context *SEC194* per classes. Mig: distribució de les formes de TSI identificades. Baix: distribució de les formes de TSS identificades

Malgrat tot, pel que fa a la lectura arqueològica, també en aquest cas és problemàtica. La separació entre els sectors “Nord 194” i “Entre 193-101” és justament el mur, El-193, per tant, l’estratigrafia hauria de coincidir a una i altra banda d’aquest mur si, tal i com s’indicava en la memòria, els nivells de preparació coincidien i proporcionaven el mateix material, en ambdós costats. Lamentablement, no hem pogut localitzar la situació en planta dels estrats 269 i 271 corresponents al sector “Nord 194”, però, com acabem de veure, no només no coincideix l’estratigrafia, sinó que tampoc coincideix el tipus de material documentat en els nivells de preparació de la pavimentació. A més, cap d’aquestes dues lectures estratigràfiques, ni tampoc els materials, coincideixen amb el que hem vist en el sector “Est 101”, que en realitat hauria d’ésser la continuació del sector 193-101 separats únicament pel mur, El-101.

Per concloure i un cop analitzats els tres sectors on es van poder documentar restes de l’antic *decumanus*, cal dir que no és possible fer una única lectura arqueològica de la pavimentació del carrer en els tres sectors, tal i com es proposa en les memòries d’excavació dels anys 1982 a 1984. Així doncs, considerant els materials documentats en els nivells de preparació dels sectors “Est 101” i “Nord 194”, així com els nivells de regularització del sector “Entre 193-101” de la campanya de l’any 1989, proposem la següent seqüència: entre finals del segle I a.e. i els primers anys del segle I d.e. hi hauria una regularització i pavimentació del *decumanus* que patiria una repavimentació puntual en època de Tiberi. La resta d’estrats, com ja hem dit anteriorment, ha d’ésser totalment desestimat ja que presenten problemes d’interpretació.

3.3.4.3 *El cardo minor (Context FC96) (Figura 20)*

Tal i com hem assenyalat en la introducció d’aquest treball, un cop finalitzat el mostreig aleatori dels contextos seleccionats per a la caracterització arqueomètrica de la *terra sigillata* de *Baetulo*, vàrem observar una escassa representació de la producció hispànica. Per aquest motiu es va ampliar el nombre de contextos estratigràfics amb tres més que són els que presentem a continuació. A més, vàrem decidir seleccionar conjunts datats ja en el segle II d.e., cosa que també ens permetria comprovar si van arribar a la ciutat formes de *sigillata* hispànica i *sigillata* sud-gàl·lica característiques d’aquest moment. Ara bé, donat que la datació d’aquests contextos ve donada per la ceràmica africana, fina i de cuina, només centrarem la nostra anàlisi arqueològica en la

terra sigillata sense considerar la resta de material que l'acompanya en aquests conjunts.

A partir de l'any 1995, s'inicia al sudoest del *decumanus* una excavació en extensió que continua avui dia i que ha permès la documentació de dos *insulae* i un *cardo minor* que, a diferència del que vèiem en el quadre A, presenten diverses fases constructives sobreposades (Padrós i Comas 1995, 1996, 1997). Aquest fet dificulta la interpretació de les restes documentades i caldrà esperar la conclusió de les intervencions per a poder realitzar una interpretació global i obtenir una visió completa de tota la zona. Tot i així, la documentació en aquesta zona de diversos nivells datats en el segle II amb un gran nombre de *sigillata* hispànica ens va dur a seleccionar conjunts d'aquesta zona per a la seva anàlisi.

Al sud del *decumanus*, entre els quadres C i E, es va documentar la continuació del *cardo* que es va descobrir ja a meitat dels anys 50, conjuntament amb les termes i diverses *tabernae*, i que forma part de l'exposició permanent del Museu de Badalona. Sota el *cardo* es conservava la claveguera que discorria encaixada en la terra verge i presentava un fort pendent, seguint la topografia del terreny (Figura 20). El sistema constructiu és a base de murs fets en *opus caementicium*, fons de *tegulae* i coberta de lloses de pedra. Durant la primera meitat del segle II es produeix una remodelació en aquest sector que afecta les *insulae* que es troben en aquesta banda i també la zona del *cardo*. En el cas d'aquest, es tracta de refaccions puntuals que afecten la claveguera per la qual cosa es tallen el paviment i els nivells que la cobreixen. Un cop acabats aquests treballs, es farceixen les trinxeres realitzades i es regularitza i repavimenta el *cardo*. Entre els nivells que pertanyen a aquesta intervenció, hem seleccionat aquells que presentaven major quantitat de *sigillata* hispànica per a la seva anàlisi. Es tracta dels estrats 201, 210, 213 i 246 (Context FC96, Subàmbit *Cardo*) (Taula 3, Annex 6). Aquest conjunt va aportar 364 fragments de *sigillata*, que pertanyen a 322 individus (inventari Annex 5) dels quals 133 van ser identificats tipològicament (Figura 33). D'aquests, 8 pertanyen a *sigillata* indeterminada, cap d'ells identificat tipològicament; 94 són TSI, 34 identificats tipològicament; 145 són TSS, 69 identificats tipològicament; per últim, 75 són TSH, 30 identificats tipològicament. També vàrem documentar 8 marques de ceramista (Taula 4, Annex 6) (Figura 6), 6 sobre TSS i 2 sobre TSH. 9 individus d'aquest conjunt han estat caracteritzats arqueomètricament, 2 de TSS

(BDT212 i BDT214) amb marca de ceramista i 7 de TSH (BDT152 a BDT157 i BDT213), un amb marca de ceramista (Taula 2, Annex 6).

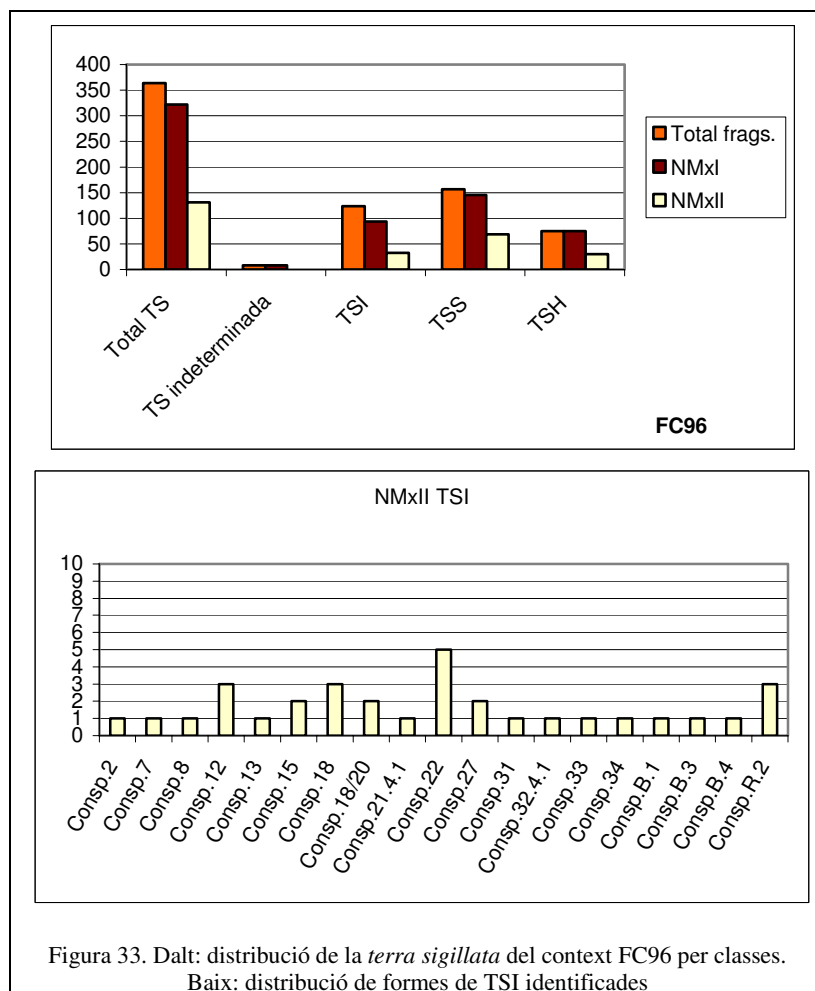
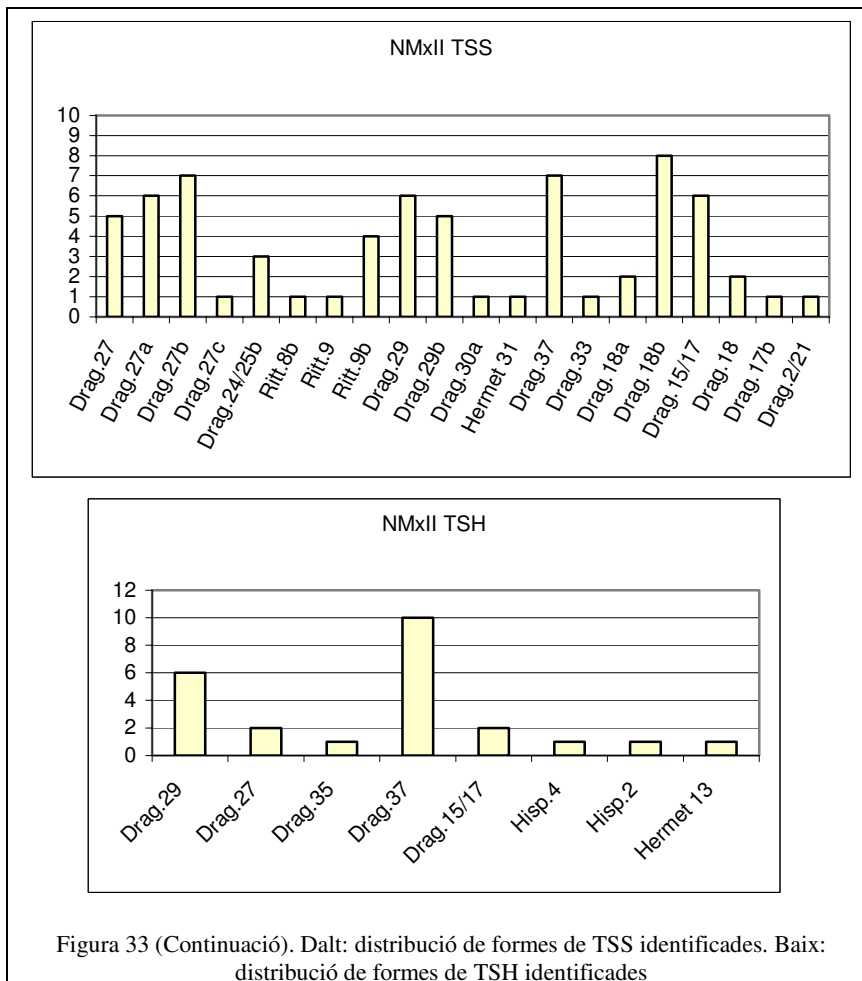

Figura 33. Dalt: distribució de la *terra sigillata* del context FC96 per classes. Baix: distribució de formes de TSI identificades

Cal destacar una important presència de TSI en aquest conjunt. Respecte a aquesta és interessant assenyalar la documentació de formes típiques de Tiberi fins a meitat de segle I d.e., Consp.27 i Consp.32.4.1, així com formes més tardanes com la Consp.34 i la Consp.21.4.1, que és sobretot típica en contextos datats al voltant de meitat de segle I d.e. endavant. Pel que fa a la TSS, malgrat la documentació de formes antigues, les formes flàvies Drag.18b i Drag.37 són les més abundants, sense que s'observi la presència de formes característiques del segle II. Finalment, en el cas de la TSH, cal destacar la presència d'un individu que es correspon amb la forma Hisp.4 (BDT213) que presenta un perfil que sembla indicar que aquest individu podria ser contemporani a la formació d'aquest context. La forma més nombrosa del conjunt es

correspon com en el cas de la *sigillata* sud-gàl·lica amb la copa Drag.37, algunes d'elles amb decoració de cercles concèntric. A *Baetulo* aquest tipus de decoracions ja es documenten en època flàvia, per exemple en l'estrat 136C del context TV83, però d'acord amb l'estudi de Tuset sobre la *sigillata* hispànica a la ciutat de Clúnia, aquesta decoració és característica de les peces que documenta en contextos del segle II (Tuset 1991). A ull nu aquestes peces no presenten cap diferència la resta de *sigillata* hispànica, però permeten suggerir que aquesta producció a *Baetulo* podria tenir un període de circulació més llarg que la producció sud-gàl·lica, tot i que a partir del segle II disminuirien considerablement les importacions.

Respecte a les marques de ceramista, hem documentat 6 individus de *sigillata* sud-gàl·lica que presenten marca. Malgrat això, la seva anàlisi arqueològica només ens ha permès associar dues d'elles amb la seva possible oficina de provenença:

Hem documentat dues marques *CANI* i *INI* (Figura 6, 51 i 52), sobre el fons de dues copes Drag.27 que podrien associar-se amb el ceramista *Cantvs*. Tot i que és difícil establir una data inicial per aquest ceramista, es creu que *Cantvs* ja deuria estar actiu en època de Tiberi, a partir de l'any 20, donat que s'han documentat marques seves sobre Drag.27 amb decoració a rodeta a la part superior de la paret, la variant considerada més antiga de les tres que es coneixen (Polak 2000, 196).

Hem documentat una marca *INO* (Figura 6, 53), sobre el fons d'una peça indeterminada que no hem pogut adscriure a cap oficina.

Hem documentat una marca *IV* (Figura 6, 54), sobre el fons d'una copa Drag.27 que no hem pogut associar amb cap oficina.

Hem documentat una marca *II* (Figura 6, 55), sobre el fons d'una peça indeterminada que no hem pogut adscriure a cap oficina.

Hem documentat una marca il·legible, que tan sols es conserva en part el que podria ser una *S* (Figura 6, 56), sobre el fons d'una peça indeterminada, de la qual no és possible determinar l'oficina.

Respecte a la *sigillata* hispànica, hem pogut documentar una marca *EX* (Figura 6, 57), sobre el fons d'una peça indeterminada que no hem pogut associar amb cap oficina.

L'altra marca sobre *sigillata* hispànica, *RI* (Figura 6, 58), es troba sobre el fons amb peu d'una copa no identificada. Arqueològicament no hem pogut adscriure aquesta marca amb cap oficina.

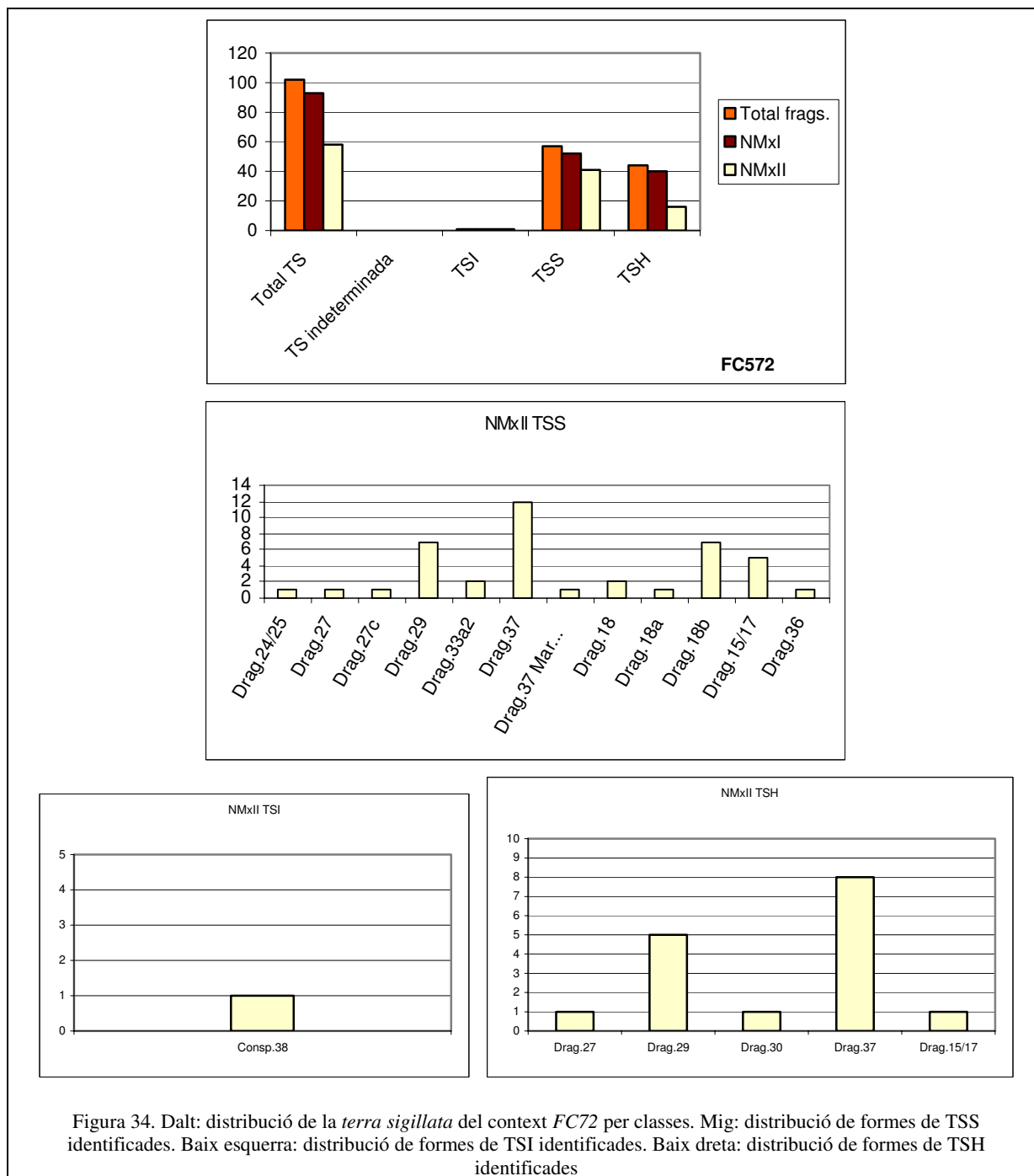
3.3.4.4 *El quadre E (Contextos FC572, FC97) (Taula 3) (Figura 20)*

A l'est del *cardo* es va documentar un edifici que formaria part d'una de les dos *insulae* documentades al sud del *decumanus màximus*. Aquest, estaria compartimentat en diversos àmbits i la seva façana el connectaria amb el *decumanus*. Per sobre de l'últim nivell d'ús dels àmbits 1 i 2 (Figura 20), es van documentar una sèrie de nivells que denotarien l'abandonament dels mateixos durant la primera meitat del segle II d.e. Es tracta dels estrats 534, 572, 573 i 583. Nosaltres hem seleccionat l'estrat 572 (Context *FC572*, Subàmbit quadre E) (Taula 3, Annex 6) per a l'anàlisi de la *sigillata* en aquest estudi.

Aquest context va proporcionar 102 fragments de *sigillata* que corresponen a 93 individus (inventari Annex 5) dels quals 58 van ser identificats tipològicament (Figura 34). Només 1 individu correspon a TSI i es va poder identificar tipològicament; 52 corresponen a TSS, dels quals 41 es van identificar tipològicament; finalment, 40 són TSH, dels que només 16 van ser identificats tipològicament. Tan sols es va documentar 1 marca de ceramista sobre una peça de TSS (Taula 4, Annex 6) (Figura 6). 3 individus d'aquest context han estat caracteritzats arqueomètricament, 1 de TSS (BDT215) amb marca de ceramista i 2 de TSH (BDT158 i BDT159) (Taula 2, Annex 6).

El conjunt es caracteritza per una escassa presència de material molt antic, només una TSI, i les formes que predominen entre la TSS i TSH són les corresponents a les formes flàvies Drag.18b i Drag.37 i Drag.37 respectivament. En el cas de la TSH es documenta un individu corresponent a una copa Drag.37 que, a ull nu, sembla tenir un aspecte diferent de la resta i podria tractar-se d'una peça més moderna (BDT158). Presenta, a més, una decoració en dos frisos continus d'animals repetits que també sembla indicar una cronologia més típica del segle II. De la resta de copes Drag.37 documentades en aquest context només es conserva, en gairebé tots els casos, la part de la vora. Els percentatges entre la *sigillata* sud-gàl·lica i la *sigillata* hispànica d'aquest context es corresponen amb les proporcions que vèiem en parlar dels contextos datats a finals dels flavis en el conjunts *LL85b* i *TV83* del carrer Lladó i de l'edifici de *tabernae* d'aquesta excavació.

L'única marca de ceramista identificada en aquest context correspon a un individu de TSS. Es troba sobre un fons de copa Drag.33a2 però no s'ha conservat cap lletra per la qual cosa no ha estat possible atribuir-la arqueològicament amb cap oficina.

Finalment, durant la segona meitat del segle II es produirà un farciment intencionat en tota aquesta zona que colmarà els àmbits 1 i 2 així com els àmbits que limiten amb aquests pel sud. Del conjunt d'estrats que formen part d'aquest gran farciment, estrats 530, 538, 549, 554, 555, 557 i 559, hem triat el 538 i el 554 (Context FC97, Subàmbit quadre E) (Taula 3, Annex 6) que són els que han proporcionar major quantitat de material. Aquest conjunt va permetre la documentació de 1045 fragments de *sigillata* que corresponen a 960 individus (inventari Annex 5) dels quals 354 han

estat identificats tipològicament (Figura 35). D'aquests, 58 individus corresponen a *sigillata* indeterminada, cap dels quals ha pogut ser identificat tipològicament; 14 són TSI, 4 dels quals identificats tipològicament; 519 corresponen a TSS, dels quals 190 identificats tipològicament; i, finalment, 368 són TSH, dels quals s'han pogut identificar tipològicament 160 individus. També s'han documentat 7 marques de ceramista totes elles sobre individus de TSS (Taula 4, Annex 6) (Figura 6). 45 individus d'aquest conjunt han estat caracteritzat arqueomètricament, 9 de TSS (BDT216 a BDT224), 5 amb marca de ceramista, 1 de TSS Marmorata (BDT225) i 35 de TSH (BDT160 a BDT193 i BDT211) (Taula 2, Annex 6).

Malgrat l'abundància de material, no s'observa tampoc en aquest conjunt la presència de material de TSS característic del segle II. Pel que fa a la *sigillata* hispànica cal destacar entre les copes Drag.37 que conserven part de la decoració, la presència d'individus amb decoració de cercles concèntrics en un o dos frisos o bandes característica del segle II, entre ells els individus BDT160, BDT164 i BDT170. Aquest fet com comentàvem en l'apartat anterior, ens podria indicar que es tracta de peces que han arribat ja durant el segle II. La resta, tant per la TSS com per la TSH, són majoritàriament formes flàvies Drag.18b i Drag.37 en TSS i Drag.29 i Drag.37 en TSH.

Pel que fa a les marques documentades en aquest context, es troben totes sobre individus de TSS i la seva anàlisi arqueològica ha permès realitzar les següents atribucions:

Hem documentat una marca *OFFEICIS* (Figura 6, 60), sobre el fons d'una copa Drag.29b que pot associar-se amb el ceramista *Felix* de La Graufesenque (Polak 2000, 196). Tot i que és difícil establir per aquest ceramista una data inicial, es creu que ja deuria estar actiu en època de Tiberi, a partir del 20 d.e. ja que han aparegut marques sobre Drag.27 amb decoració a rodet a la part superior de la paret. Probablement va estar en actiu fins l'època de Neró, ja que han aparegut moltes peces a la fossa de Gallicanus de La Graufesenque.

Hem documentat dues marques *SABIN* i *OF.SABI[]* (Figura 6, 61 i 62), sobre el fons de dues peces indeterminades que poden associar-se amb el ceramista *Sabinvs* de La Graufesenque (Polak 2000, 313). La classificació de les marques amb el nom de *Sabinus* és difícil ja que hi ha diversos *Sabini* actius a La Graufesenque. En general es considera que ja és o són actius des de meitat de segle I d.e. fins a finals d'època flàvia,

tot i que les marques més abundants se situen en època flàvia. No es poden diferenciar clarament entre els diferents *Sabini*.

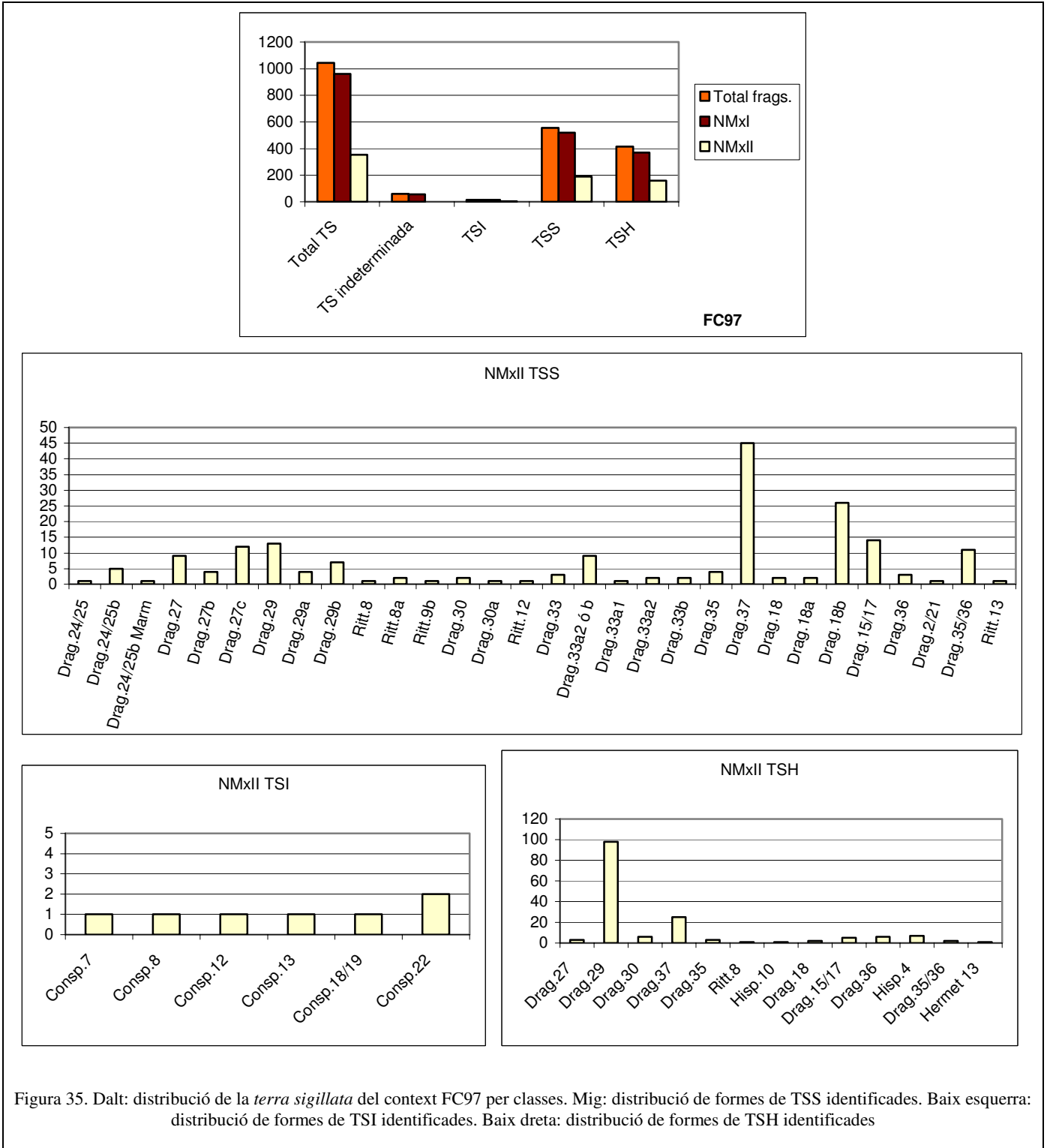

Figura 35. Dalt: distribució de la terra sigillata del context FC97 per classes. Mig: distribució de formes de TSS identificades. Baix esquerra: distribució de formes de TSI identificades. Baix dreta: distribució de formes de TSH identificades

Hem documentat una marca *OVRI* (Figura 6, 63), sobre el fons d'una copa Drag.27 que no hem pogut relacionar amb cap oficina amb seguretat.

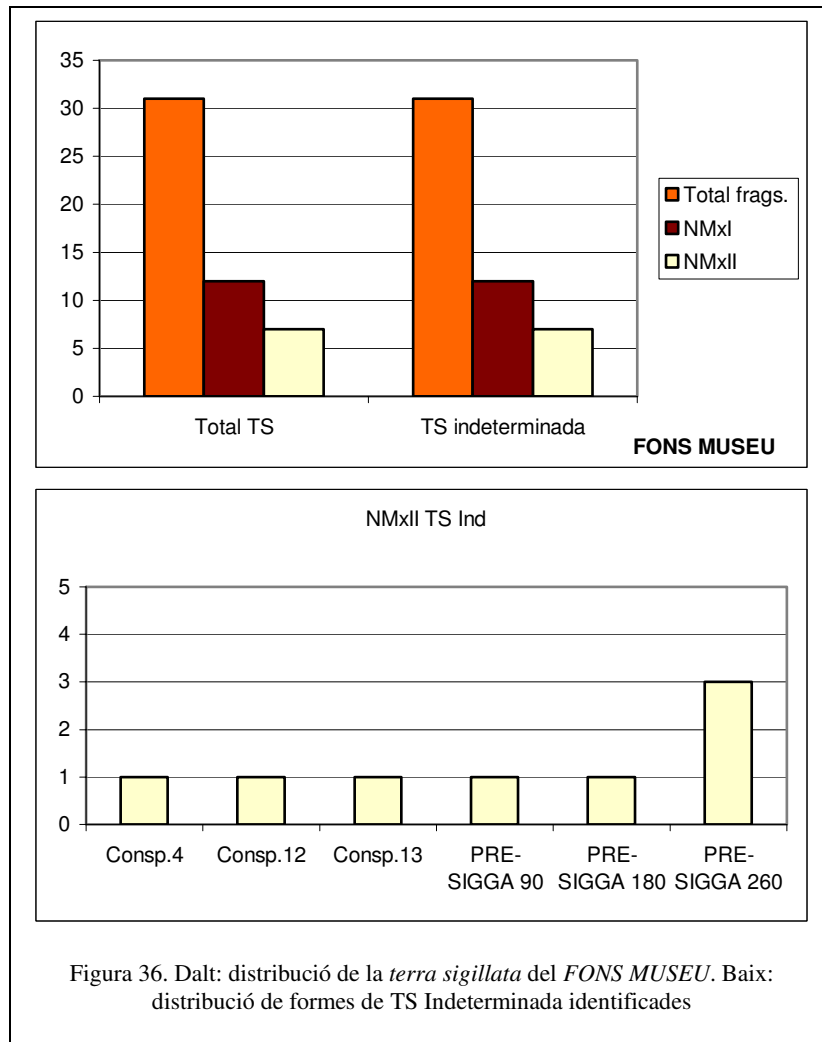
Hem documentat una marca *VILC[]* (Figura 6, 64), sobre el fons d'una peça indeterminada que no hem pogut relacionar amb cap oficina amb seguretat.

Hem documentat una marca *NI[]* (Figura 6, 65), sobre el fons d'un plat Drag.15/17 que no hem pogut relacionar amb cap oficina amb seguretat.

Hem documentat una marca *[]NIRI* (Figura 6, 66), sobre el fons d'una copa Drag.27 que no hem pogut relacionar amb cap oficina amb seguretat.

3.3.5 Materials sense context estratigràfic (Fons Museu) (Taula 3)

Finalment, hem seleccionat 12 individus del fons museu corresponents a *sigillata* indeterminada. Com hem comentat en la introducció d'aquest treball, aquesta decisió es va prendre davant la constatació, a partir dels primers resultats procedents de la caracterització arqueomètrica, de la diversitat de produccions observades. Per una correcta identificació de produccions és convenient que cadascuna estigui representada pel major nombre possible d'individus. La impossibilitat de caracteritzar més individus procedents de contextos estratigràfics ben datats per manca de pes, ens va fer decidir a seleccionar aquests individus ja que, malgrat que es troben descontextualitzats, no hi ha dubte que procedeixen del jaciment de *Baetulo*. D'aquests, 12 individus (inventari Annex 5), 7 han estat identificats tipològicament (Figura 36) i 2 presenten marques de ceramista (Taula 4, Annex 6) (Figura 6). Tots 12 van ser caracteritzats arqueomètricament (BDT199 a BDT210) (Taula 2, Annex 6).

3.3.6 Síntesi de l'observació arqueològica

D'acord amb aquesta anàlisi, el context més antic on es documenta la presència de *terra sigillata* a *Baetulo* es correspon amb el farciment de la sitja *PJSIT*. Malgrat l'abundància de material recuperat d'aquest context, només s'han identificat individus corresponent a les formes més antigues de *sigillata* itàlica Consp.1 i Consp.8. Aquestes dades suggereixen, doncs, que aquesta producció arribaria a la ciutat a inicis del govern d'August. La seva presència augmenta en aquells contextos datats durant els últims anys del segle I a.e. (contextos *TRX-FC*, *TAB98*, *LL1103*, *TRX-LL*, *LL113* i *SEC101*), mostrant la seva plena implantació a la ciutat a mida que avança el govern d'August. Globalment parlant, les produccions més representades es corresponen amb les formes Consp.12.1 i Consp.14.1, o servei Ib de Haltern. Aquestes apareixen acompanyades, de manera minoritària, per les formes clàssiques o servei II de Haltern, únicament representades per la copa Consp.22.1.

Pel que fa al que en aquest estudi hem anomenat *sigillata* indeterminada, aquesta només es troba documentada sense la presència de TSI en el cas del context *TABC98*. Tot i així, cal recordar que aquest context correspon als nivells de regularització i primer ús de la *taberna* C, de l'edifici A, de l'excavació de Font i Cussó, i que, per tant, cal posar aquest conjunt en relació amb el context *TRX-FC* corresponent al farciment de la trinxera de fonamentació d'aquest edifici, on sí s'ha documentat la presència de TSI. Són els contextos de finals del segle I a.e. (*TRX-LL*, *LL113*, *LL1103*, *SEC101* i l'anomenat *TRX-FC*) on s'observa la major presència d'individus corresponents a *sigillata* indeterminada en aquest estudi, acompanyats sempre per la presència de TSI. Les principals formes documentades es poden assimilar a les tipologies Consp.4, Consp.7, Consp.12, Consp.13 i Consp.14 de la *sigillata* itàlica. Així doncs, en el cas de *Baetulo*, la circulació d'aquestes produccions a la ciutat s'ha de considerar coetània a la de la *sigillata* itàlica.

A partir del canvi d'era, les formes clàssiques de *sigillata* itàlica arribarien ja en quantitats superiors, substituint el servei Ib de Haltern, sense que, de moment, s'hagi documentat la presència, si no és de manera excepcional, de peces corresponents al servei Ic de Haltern. Així s'observa principalment en el context *DEC-FC*, d'inicis del segle I d.e., i en el context *SEC194*, datat a inicis del govern de Tiberi, on les formes clàssiques ja són majoria i juntament amb la copa Consp. 22.1 apareix ja el plat Consp.18.2, i la copa Consp.33.1. Pel que fa a les produccions de *sigillata* indeterminada, aquestes apareixen ja de manera minoritària en els contextos datats a principis del segle I d.e. Si bé és cert que la seva presència és encara destacada en el context *FL54*, datat en època de Tiberi, la major part de les formes documentades corresponen a les tipologies antigues esmentades, per la qual cosa considerem que la seva circulació a la ciutat no superaria els primers anys del segle I d.e.

La *sigillata* itàlica és encara abundant en els contextos *FL54* i *SEC194*, datats en època de Tiberi, però l'escassa presència de formes clarament tiberianes suggereix una forta davallada de les importacions a partir d'aquest moment. Tot i així, continuarà arribant a la ciutat de manera puntual d'acord amb la documentació en els contextos *LL85a* i *TV83*, d'època flàvia, i en el context *FC96*, datat ja en la primera meitat del segle II. En els dos primers es documenta la presència de les formes Consp.27, Consp.36.4.2 i Consp.37, que tenen una cronologia des de Tiberi a meitat segle I d.e., i també de la forma Consp.20.4.4, característica de contextos que es daten ja a l'entorn de

meitat de segle I d.e., mentre que en el segon es troba documentada la forma Consp.34, molt freqüent des de finals de Tiberi fins als flavis, i la forma Consp.21.4.1 també característica de meitat segle I endavant.

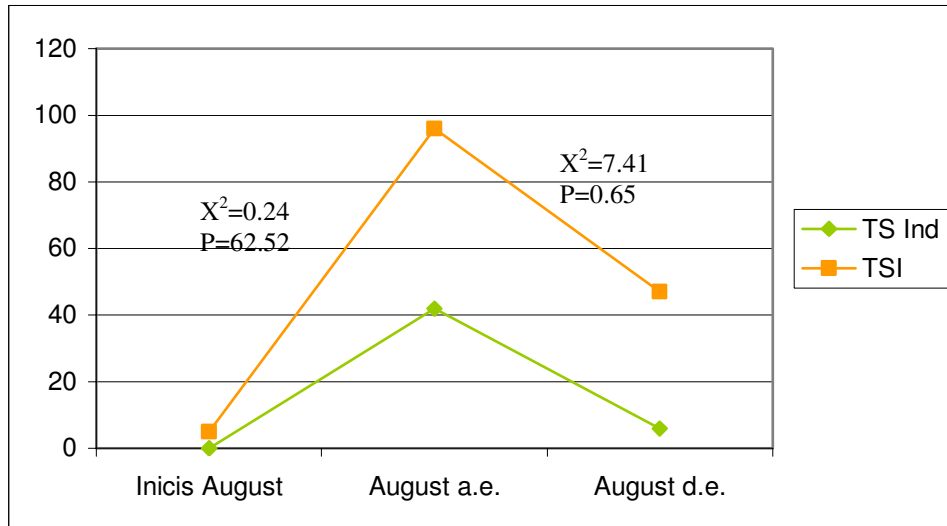
Pel que fa a les marques, només entre un 5 i un 8% dels individus de *sigillata* itàlica documentats presenten marques de ceramista, d'acord amb els contextos on aquests són més abundants, *LL113* i *FL54*. Arezzo és el taller més representat en tots els casos i les marques documentades pertanyerien a ceramistes amb un període d'activitat que, majoritàriament, no superaria els primers anys del segle I d.e. El context més antic on es documenten marques relacionades amb aquest taller és el context *LL113* de finals de segle I a.e. No s'observa la presència de marques d'altres tallers fins arribar als contextos datats a partir de Tiberi. Així, en el context *FL54* es documenta una marca atribuïble a Pisa (*EV[]*) i una altra també considerada d'aquest taller (*S.M.P.*) es troba documentada al context *PJ6*, d'època clàudia. Les dues marques documentades en aquest estudi que són atribuïbles al possible taller de Puzzoli, es troben, una en el context *LL85a* datat a inicis d'època flàvia (*[]VTI/CHVS*), i l'altre en el context *SEC193-101 (COCO/NAEVI)*, el qual no té fiabilitat estratigràfica i presenta materials d'un ampli espectre cronològic fins el segle II d.e. Tot i així, cal recordar que també existeixen marques atribuïdes a *Antiochvs* que pertanyerien a Arezzo i a Cales. Cal també tenir en compte que algunes de les marques documentades no han pogut ser adscrites a cap taller bé per ser il·legibles, una en el context *FL54* i una altra en el context *FC96*, bé perquè no es coneix arqueològicament el taller al qual pertanyen, com és el cas de la marca anepígrafa del context *LL85b* i el de les marques documentades a *FL54*, una atribuïble a *M.Gratilivs Menvdvrvs* i l'altra a *P.C()N()*, per als quals es proposa com a possible provinença Itàlia central amb un interrogant. D'altres són de difícil adscripció perquè presenten problemes d'identificació, ja que es troben documentades en diversos tallers. Aquest és el problema de la marca documentada a *LL113* que podria atribuir-se a *Thysus*, documentat a Arezzo i Lió. També el de la marca documentada al context *LL1245*, atribuïble a *A. Titivs*, i aquella documentada a *FL54*, atribuïble a *A. Titivs Figvlvs*, per als quals es proposa Arezzo i la vall del Po com a possibles zones de provinença. El mateix passa per a les dues marques documentades al context *LL85a*, atribuïbles a *P.Attivs*, del qual hi ha evidència de manufactura a Arezzo, a Pisa i a la vall del Po. De manera similar, la marca documentada al context *DEC-FC*, relacionada amb *Sentivs* és de difícil adscripció ja que es troba a diversos

centres. Tot i així, en un cas com el nostre, en el que apareix amb el *praenomen* es proposa Etrúria, sense que quedi clar si podrien ser o no d'Arezzo.

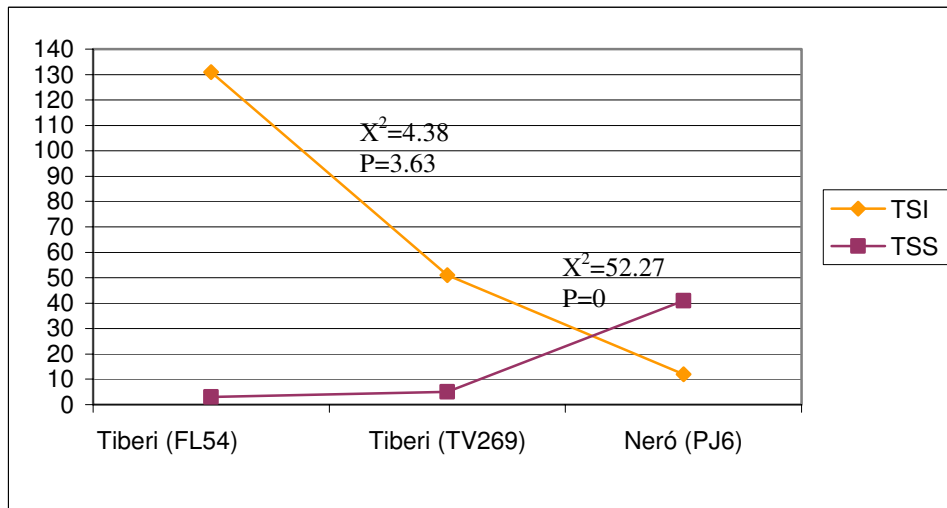
D'altra banda, en el cas dels individus corresponents a *sigillata* indeterminada, les marques són escasses, només 5 en tot l'estudi. D'aquestes, 3 són anepígrafes, una de les quals estaria relacionada amb el possible centre productor de Narbona i prové del conjunt del fons del museu. Una marca és atribuïble al ceramista *Demetrivs*, relacionat amb la Producció A de la badia de Nàpols i prové del context *DEC-193-101*, el qual no presenta garanties de fiabilitat. Una última marca és il·legible. L'única d'aquestes 5 marques que apareix documentada en un context antic, és la marca anepígrafa del context *LL1245*, datat a inicis del segle I d.e.

La introducció de la *sigillata* sud-gàl·lica a la ciutat es produiria durant el govern de Tiberi, amb formes corresponents al període primitiu de fabricació (Drag.29a, Drag.27a i possibles Ritt.9a, Drag.18 o Drag.15/17 i Dech.57 o Halt.16), d'acord amb la seva documentació, de manera minoritària, en els contextos *FL54* i *SEC194*. En època clàudia, d'acord amb el que hem vist en el context *PJ6*, hi ha un augment significatiu de la *sigillata* sud-gàl·lica amb un predomini, durant els primers anys d'aquesta etapa, de formes llises Drag.15/17, Drag.18, Drag.24/25b i Drag.27. Un 30% de les peces presenten marca de ceramista i a excepció d'una que no ha pogut ser identificada la resta es poden adscriure al taller de La Graufesenque. En el context datat a inicis d'època flàvia *LL85a*, és ja la copa decorada Drag.29 la més documentada, essent superada a partir de finals d'aquesta etapa per la també copa decorada Drag.37, pròpia d'aquesta etapa, d'acord amb la informació dels contextos *LL85b* i *TV83*. Els individus amb marca de ceramista es redueixen considerablement representant, a partir d'ara, tan sols el 2-4% del total d'individus comptabilitzats. També en aquest cas totes les marques són atribuïbles al taller de La Graufesenque, excepte una il·legible del context *LL85a* que no ha pogut ser identificada. En aquest context *LL85a*, d'inicis del període flavi, és quan es documenta per primera vegada la presència de *sigillata* hispànica amb formes que tenen paral·lels en la producció sud-gàl·lica, tot i que aquesta última és percentualment molt superior. També és en aquest context on, una de les tres úniques marques sobre *sigillata* hispànica que hem documentat en aquest estudi ha pogut ser identificada amb el centre productor de Tricio. A partir del segle II l'arribada de la *sigillata* africana s'imposarà majoritàriament en els mercats de *Baetulo* i el que documentem en els contextos d'aquest període són majoritàriament formes flàvies de

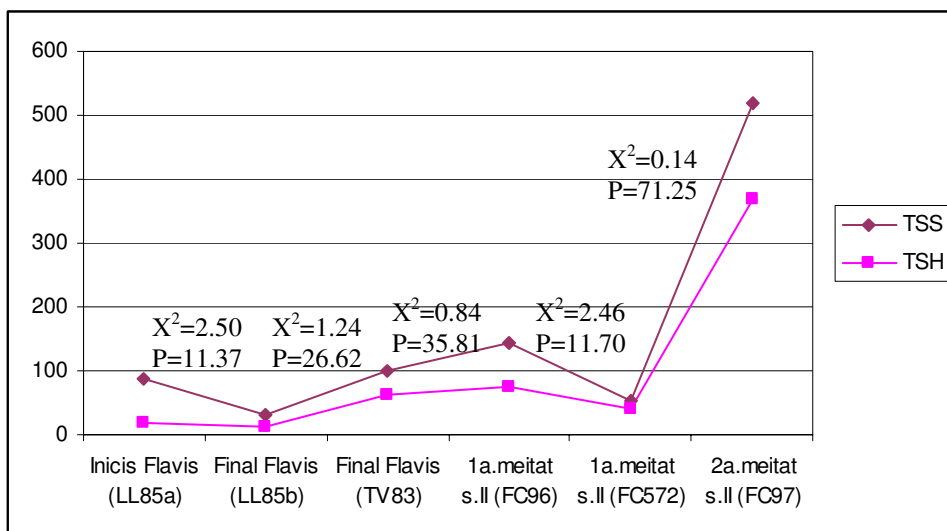
sigillata sud-gàl·lica i hispànica. Tot i això és possible pensar que la *sigillata* hispànica continuaria arribant a la ciutat de manera més puntual, d'acord amb les observacions realitzades en els contextos *FC96*, *FC572* i *FC97*. Com hem pogut observar en aquests mateixos contextos, la *sigillata* sud-gàl·lica es troba sempre en quantitats superiors a la hispànica, essent les formes Drag.37 i Drag.18b les predominants. Malgrat aquest fet, la presència de la producció hispànica es manté en relació a la sud-gàl·lica, constatant-se un repertori més diversificat amb paral·lels amb aquella però també amb formes pròpies. Això ens indicaria que durant els anys que van compartir mercats hi va haver un repartiment relativament equilibrat d'ambdues vaixelles. Les marques sobre *sigillata* sud-gàl·lica que han pogut ser identificades es corresponen amb el taller de La Graufesenque. Tot i així, tant en el context *FC96* com en el *FC97* hi ha un nombre important de marques il·legibles que no poden ser atribuïdes arqueològicament amb seguretat a cap centre. El mateix passa amb les altres marques de *sigillata* hispànica d'aquest estudi, documentades en el context *FC96*, les quals no pot ser atribuïdes arqueològicament amb seguretat a cap centre.

a

b

c

Figura 37 Evolució general de les diferents classes de *sigillata* documentades a *Baetulo*. a: contrast entre la *sigillata* indeterminada i la *sigillata* itàlica. b: contrast entre la *sigillata* itàlica i la *sigillata* sud-gàl·lica. c: contrast entre la *sigillata* sud-gàl·lica i la *sigillata* hispànica. X^2 =valor de la X^2 (1 grau de llibertat) P= probabilitat expressada en percentatge

Finalment, a partir del nombre màxim individus (NMxI) comptabilitzats en els contextos dels diferents períodes estudiats, vàrem realitzar el test de la χ^2 (Laplace 1974) amb la finalitat d'avaluar si es produeixen o no canvis significatius entre les proporcions de les diverses classes de *sigillata* documentades quan són contemporànies, d'acord amb els períodes establerts (*sigillata* indeterminada i *sigillata* itàlica d'inicis a finals d'August, *sigillata* itàlica i *sigillata* sud-gàl·lica en època de Tiberi i en època clàudia, i *sigillata* sud-gàl·lica i *sigillata* hispànica a partir d'època clàudia). Així, quan es contrasta la *sigillata* indeterminada i la *sigillata* itàlica durant el regnat d'August (Figura 37, a), el test de la χ^2 ens indica que les diferències observades entre les proporcions de *sigillata* indeterminada i de *sigillata* itàlica no són significatives entre l'inici de l'arribada d'ambdues produccions, és a dir inicis d'August, i els últims anys del segle I a.e. És a dir que totes dues augmenten però les proporcions d'una respecte a l'altre des del moment inicial es mantenen sense canvis significatius. En canvi aquestes són altament significatives entre el període que va dels últims anys del segle I a.e. i la primera dècada del segle I d.e. El que vol dir que durant aquest període totes dues pateixen una devallada però les proporcions de la *sigillata* itàlica són clarament superiors a aquells de la *sigillata* indeterminada que cau en picat. En el cas de la *sigillata* itàlica i la sud-gàl·lica (Figura 37, b), quan es comparen els dos conjunts d'època de Tiberi són significatives, mentre que les diferències observades per aquestes mateixes produccions entre Tiberi i època clàudia són altament significatives, indicant una major presència de *sigillata* sud-gàl·lica. D'altra banda, al fer la comparació de la *sigillata* sud-gàl·lica amb la hispànica en els conjunts datats a partir d'època flàvia (Figura 37, c), les proporcions entre ambdues produccions es mantenen sense canvis significatius en totes les etapes definides en aquest estudi.

